

Reizen door Griekenland

Het gebruik van Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* door Britse reizigers in de achttiende en negentiende eeuw

Leanne Klauwer (s4463757)

Masterscriptie, 16 augustus 2020

Begeleider dr. C.W.A. Veen

Master Tourism & Culture

Faculteit der Letteren

Radboud Universiteit Nijmegen

Samenvatting

Dit onderzoek bekijkt hoe Britse reizigers uit de achttiende en negentiende eeuw gebruik hebben gemaakt van Pausanias' *Beschrijving van Griekenland*, daterend uit de tweede eeuw na Christus. De Britse auteurs zijn Richard Chandler, William Gell, Edward Giffard en William George Clark. De passages over de Griekse plaats Tiryns zijn gebruikt voor de analyse. Hierbij is gebruik gemaakt van verschillende categorieën: de route, de beschrijving van het landschap, de beschrijving van de structuren en de verwijzingen naar de geschiedenis en plaatsgebonden mythologie. Vervolgens zijn de passages vergeleken met Pausanias. Aan de hand van de theorie van de *tourist gaze* is gepoogd verschillen te verklaren. Hieruit is naar voren gekomen dat Pausanias voornamelijk in de categorie van de structuren is overgenomen en tot zekere hoogte ook in de mythologie. In de gekozen route en de beschrijvingen van het landschap zijn geen overeenkomsten met Pausanias' werk te ontdekken.

Abstract

This research shows how British travellers from the eighteenth and nineteenth century used Pausanias' *Description of Greece*, dating from the second century AD. The British authors are Richard Chandler, William Gell, Edward Giffard and William George Clark. For the analysis, the passages about the ancient Greek place of Tiryns are used. In order to analyse these passages, several categories are used: the route, the descriptions of the landscape, the descriptions of the structures and the references to local history and mythology. Next, the passages are compared to the one from Pausanias. The theory of the tourist gaze is used to determine differences. This shows that Pausanias' influence is mainly seen in the description of the structures and to some extent in the mythology. In the chosen route and descriptions of the landscape there are no similarities with Pausanias' work.

Inhoudsopgave

Introductie.....	6
Pausanias	7
Doel- en vraagstelling	7
Tourist gaze	9
Leeswijzer	10
Hoofdstuk 1 – Historische context en theoretisch kader	11
1.1 Status Quaestionis	11
1.2 Theoretisch kader	14
1.2.1 Tourist gaze	14
1.3 Onderzoeksmethode	17
1.4 Historische contexten.....	18
1.4.1 Grand Tour en sociale verenigingen.....	19
1.4.2 Het sublieme en het mooie.....	20
1.4.3 Pausanias en zijn <i>Beschrijving van Griekenland</i>	21
Hoofdstuk 2 – Tiryns en Pausanias.....	23
2.1 Geschiedenis van Tiryns.....	23
2.1.1 Mythologische verhalen over Tiryns	24
2.1.2 Opgravingen in Tiryns.....	25
2.1.3 Tiryns vandaag de dag.....	26
2.2 Pausanias en Tiryns.....	27
2.2.1 Route.....	28
2.2.2 Beschrijvingen van het landschap.....	28
2.2.3 Beschrijvingen van de structuren	29
2.2.4 Verwijzingen naar geschiedenis en de plaatsgebonden mythen.....	29
Hoofdstuk 3 – Richard Chandler (1737-1810).....	30
3.1 Biografische gegevens.....	30
3.2 Chandlers reisverslag.....	31
3.3 Doel van de reis en bronnen	31
3.4 Analyse passage Tiryns	32
3.4.1 Route.....	32
3.4.2 Beschrijving van het landschap	33
3.4.3 Beschrijving van de structuren	33
3.4.4 Verwijzing naar de geschiedenis en plaatsgebonden mythen.....	33
3.5 Chandler en de tekst van Pausanias	34
Hoofdstuk 4 – William Gell (1777-1836)	37
4.1 Biografische gegevens.....	37

4.2 Gells reisverslag.....	38
4.3 Analyse voorwoord.....	38
4.4 Analyse passage Tiryns	39
4.4.1 Route.....	39
4.4.2 Beschrijving van het landschap	40
4.4.3 Beschrijving van de structuren	40
4.4.4 Verwijzingen naar de plaatsgebonden mythen	42
4.5 Gell en de tekst van Pausanias	44
Hoofdstuk 5 – Edward Giffard (1812-1867)	47
5.1 Biografische gegevens.....	47
5.2 Giffards reisverslag	48
5.3 Analyse introductie	48
5.4 Analyse passage Tiryns	50
5.4.1 Route.....	50
5.4.2 Beschrijvingen van het landschap.....	50
5.4.3 Beschrijvingen van de structuren	50
5.4.4 Verwijzingen naar de geschiedenis en plaatsgebonden mythen.....	51
5.5 Giffard en de tekst van Pausanias.....	52
Hoofdstuk 6 – William George Clark (1821-1878)	54
6.1 Biografische gegevens.....	54
6.2 Clarks werk	55
6.3 Analyse voorwoord.....	55
6.4 Analyse passage Tiryns	56
6.4.1 Route.....	56
6.4.2 Beschrijvingen van het landschap.....	57
6.4.3 Beschrijvingen van de structuren	57
6.4.4 Verwijzingen naar de geschiedenis en plaatsgebonden mythen.....	58
6.5 Clark en de tekst van Pausanias	59
Hoofdstuk 7 – De tourist gaze.....	62
7.1 Schematische weergave resultaten analyses	62
7.1.1 Route.....	62
7.1.2 Beschrijvingen van het landschap.....	63
7.1.3 Beschrijvingen van de structuren.....	64
7.1.4 Verwijzingen naar de geschiedenis en de mythologie.....	64
7.1.5 Gebruik van de tekst van Pausanias	65
7.2 Tourist gaze per auteur.....	66
7.2.1 Pausanias.....	67
7.2.2 Richard Chandler.....	68
7.2.3 William Gell.....	69

7.2.4 Edward Giffard	71
7.2.5 William George Clark	73
7.3 Ontwikkeling in de loop der eeuwen	74
Conclusie	76
Bibliografie	79

Introductie

Volgens John Urry is toerisme: “a leisure activity which presupposes its opposite, namely regulated and organised work”.¹ Wanneer men tegenwoordig over toerisme praat, wordt er meestal gerefereerd naar massatoerisme, aangezien dat de meest gebruikelijk vorm van toerisme is. Volgens Vanhove wordt massatoerisme gekarakteriseerd door twee elementen: de grote hoeveelheid mensen die meedoet in het toerisme en de standaardisatie van vakantie. Dit houdt in dat grote groepen toeristen vaak hetzelfde soort reis maken.² Hoewel massatoerisme nu de bekendste vorm van toerisme is, is dit niet altijd zo geweest. In zowel de achttiende als de negentiende eeuw is er nog geen massatoerisme, aangezien reizen alleen is weggelegd voor de leden van de bovenste klassen van de maatschappij. Vanuit Groot-Brittannië vertrekken jongemannen op de zogenaamde Grand Tour naar Europa om daar te leren over verschillende talen en culturen van het Europese vasteland.³ In het begin van de negentiende eeuw veranderen de bestemmingen van deze Grand Tour. Waar de jongemannen eerst vooral naar Frankrijk en Italië afreizen, gaan ze vanaf dat moment steeds meer naar andere landen, zoals Griekenland en Albanië.⁴ Voor die landen zijn tot dan toe slechts enkele reisgidsen beschikbaar.⁵

Aangezien reisgidsen zoals wij die kennen een modern fenomeen zijn, dienen de reisverslagen van reizigers uit de oudheid als reisgidsen in latere tijden. Reizigers in latere eeuwen vallen terug op deze bronnen om informatie en inspiratie te krijgen voor hun bestemmingen. Voorbeelden van reisliteratuur uit de oudheid dateren uit de Griekse en de Romeinse periode. Helaas zijn slechts een paar van deze reisverslagen overgeleverd. Een voorbeeld van een klassieke auteur die schrijft over zijn reizen is de Griekse historicus Herodotus, die leefde in de vijfde eeuw voor Christus. Herodotus' werk is van historische aard en is niet bedoeld om reizigers aan te sporen de door hem besproken locaties te bezoeken. Toch is Herodotus' reisverhaal een belangrijke informatiebron geweest voor de auteur Pausanias. Pausanias reist in de tweede eeuw na Christus door Griekenland en schrijft hierover in zijn reisverslag *Beschrijving van Griekenland*.

¹ Urry & Larsen, *The Tourist Gaze* 3.0, 3.

² Vanhove, “Mass Tourism”, 50.

³ Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 20.

⁴ Angelomatis-Tsougarakis, *The eve of Greek revival*, 1.

⁵ Een voorbeeld hiervan zijn de Murray reisgidsen, die populair waren onder Britse reizigers. Dit bedrijf publiceerde in 1840 hun eerste reisgids over Griekenland. Ook buitenlandse bedrijven waren laat met het publiceren van hun eerste reisgids over Griekenland. Het Duitse bedrijf van Baedeker publiceerde de eerste reisgids over Griekenland in 1889.

Pausanias

Biografische gegevens over Pausanias zijn zeldzaam aanzien andere auteurs uit de Romeinse periode hem zelden noemen. Om die reden kan men alleen biografische informatie uit Pausanias' eigen werk halen. Daaruit blijkt dat Pausanias leefde gedurende de regeerperiodes van Trajanus, Hadrianus, Antoninus Pius en Marcus Aurelius, van ongeveer 110 tot 180 na Christus.⁶ Het is niet met zekerheid te zeggen wanneer Pausanias zijn *Beschrijving van Griekenland* heeft geschreven, maar de consensus is dat dit tussen 160 en 180 na Christus is geweest.⁷ De *Beschrijving van Griekenland* bestaat uit tien boeken, waarbij elk boek focust op een andere regio in Griekenland: Attika, Korinthe, Lakonië, Messenië, Elis (twee boeken), Achaia, Arkadië, Boiotië en Phokis.⁸

Uit Pausanias' werk blijkt dat hij voornamelijk geïnteresseerd is in de klassieke periode, dat wil zeggen de vijfde en de vierde eeuw voor Christus.⁹ Als gevolg van deze voorkeur negeert hij simpelweg gebouwen uit andere tijden zoals de Hellenistische periode. Zo geeft hij op de Atheense *agora* een uitgebreide beschrijving van de schilderijen in de Stoa Poikile, maar negeert hij de Stoa van Attalus.¹⁰ Pausanias' schrijven is duidelijk beïnvloed door zijn bewondering voor klassiek Griekenland, maar desalniettemin is het belang van zijn werk onmiskenbaar. Aangezien zijn beschrijvingen dateren van de tweede eeuw na Christus, is de staat van conservatie van oude gebouwen en andere resten beter dan vandaag de dag.¹¹

Doel- en vraagstelling

In deze scriptie komen de oudheid en de achttiende en de negentiende eeuw samen. Eerder onderzoek heeft reeds aangetoond dat de *Beschrijving van Griekenland* invloed heeft gehad op reisverslagen uit de achttiende en negentiende eeuw.¹² Deze heropleving van Pausanias onder reizigers doet de vraag opkomen in hoeverre deze reizigers Pausanias' *Beschrijving van*

⁶ Casson, *Travel in the ancient world*, 292.

⁷ Casson, *Travel in the ancient world*, 293.

⁸ Casson, *Travel in the ancient world*, 297.

⁹ Jones, *Pausanias and his guides*, 33.

¹⁰ De *agora* was het grote plein in de stad. Het was een plek voor mensen om samen te komen. Er werden veel evenementen georganiseerd op de *agora* zoals politieke besprekingen en markten. De *agora* in Athene bestond uit vele gebouwen. De Stoa Poikile is een gebouw dat dateert uit de vijfde eeuw voor Christus dat betekend staat om zijn schilderijen. De Stoa van Attalus werd gebouwd in de tweede eeuw voor Christus op bevel van koning Attalus II van Pergamon. Dit zijn uiteraard niet alle gebouwen. Andere gebouwen waren onder andere nog een aantal *stoai*, tempels en de *Bouleuterion*.

¹¹ Hutton, "Pausanias", 357.

¹² Een voorbeeld van onderzoek op dit gebied is uitgevoerd door Sutton, die gekeken heeft naar het reisverslag van Richard Chandler over de Griekse stad Nemea (Sutton, "A Temple Worth Seeing", 175-189).

Griekenland hebben gebruikt en hoe dit fenomeen zich ontwikkeld heeft in de loop van de twee eeuwen. Daarom luidt mijn onderzoeksvraag als volgt:

“Op welke manieren hebben achttiende- en negentiende-eeuwse auteurs van reisverslagen Pausanias’ *Beschrijving van Griekenland* gebruikt voor hun eigen beschrijving van Tiryns in hun zoektocht naar de overblijfselen en landschappen van het oude Griekenland?”

Het doel van dit onderzoek is om meer te leren over de invloed van Pausanias’ werk op reisverslagen uit de achttiende en negentiende eeuw. Om de hoofdvraag te beantwoorden, is een moderne theorie uit de *tourism studies* toegepast op reisverslagen uit de achttiende en negentiende eeuw. De theorie die ik hiervoor gekozen heb is de *tourist gaze*. De reden waarom ik deze gekozen heb, is dat *tourist gaze* de nadruk legt op de beweegredenen van reizigers om bepaalde plekken te bezoeken en welke bronnen zij hebben gebruikt om hun reis voor te bereiden. Pausanias’ *Beschrijving van Griekenland* is een van de mogelijke bronnen die reizigers hebben gebruikt tijdens de voorbereiding van hun reizen.¹³ De *tourist gaze*-methode sluit dus aan bij mijn onderzoeksvraag.

Onderzoek naar Pausanias is gedurende de twintigste eeuw uitgevoerd door onderzoekers als Habicht (1985) en Casson (1994). Zij hebben de nadruk gelegd op de teksten geschreven door Pausanias, de plaatsen die Pausanias heeft bezocht en de beschrijvingen van die plaatsen. Onderzoek naar reizigers in de achttiende en negentiende eeuw focust voornamelijk op de literaire invloed die Pausanias heeft gehad op reisverslagen uit die tijd.¹⁴ Uit deze onderzoeken blijkt dat de vertellingen van Pausanias zijn gebruikt en soms zelfs bijna gekopieerd door de auteurs van de reisverslagen uit latere eeuwen.¹⁵ Ook binnen de archeologie is het belang van Pausanias’ beschrijvingen naar voren gekomen. Pausanias heeft immers de kans gehad om de plekken te bezoeken die in de tweede eeuw na Christus in andere staat werden aangetroffen dan waarin ze tijdens de achttiende en negentiende eeuw verkeerden.¹⁶

In deze scriptie bouw ik verder op bevindingen die in deze eerdere onderzoeken zijn gedaan. Ik combineer hierbij de kennis over literatuur in zowel de achttiende als de negentiende eeuw, het gebruik van Pausanias als bron in die tijd en een theorie uit de *tourism studies*. De bestaande literaire kennis over Pausanias focust dus voornamelijk op het werk als

¹³ Georgopoulou et al, *Following Pausanias*, 131-138.

¹⁴ Voorbeelden van dergelijke onderzoeken zijn Sutton. (2001, in: Alcock et al.) and Pretzler (2007).

¹⁵ Sutton, “A Temple Worth Seeing”, 188.

¹⁶ Wagstaff, “Pausanias and the Topographers, 194.

geheel en het verkrijgen van biografische informatie aangezien er weinig over Pausanias bekend is.

Tourist gaze

Dit onderzoek wordt benaderd vanuit de theorie van de *tourist gaze*. Dit is een theorie die ontwikkeld is door John Urry. Deze theorie bestaat uit een set verwachtingen die toeristen hebben wanneer ze van plan zijn een bepaalde plek te bezoeken.¹⁷ Volgens Urry is *gazing* een “*performance that orders, shapes and classifies rather than reflects the world*”.¹⁸ De blik van mensen wordt gefilterd door verschillende factoren. Zo spelen sociale klasse, geslacht, leeftijd en opleiding een belangrijke rol bij de vorming van de *tourist gaze*. Daarnaast dragen ideeën en verwachtingen die ze van tevoren hebben bij aan de vorming van dit filter. Omdat de omstandigheden voor ieder mens verschillen, heeft ieder mens een eigen *tourist gaze*.

De visuele invloeden die worden opgedaan door het kijken naar zogenaamde *signs* zijn het belangrijkste voor de vorming van de *tourist gaze*.¹⁹ *Signs* zijn bijvoorbeeld elementen van het landschap of structuren die kenmerkend zijn voor een bepaald gebied. Waarnemingen kunnen worden ingedeeld in verschillende categorieën. Deze worden in het theoretisch kader verder toegelicht.

Een andere factor die bepalend is voor de *tourist gaze* is tijd, omdat in verschillende tijdsperiodes de omstandigheden om de *tourist gaze* te vormen verschillen. Aangezien tijd een invloedrijke factor is voor de *tourist gaze* verwacht ik verschillen te zien tussen de *tourist gaze* in de achttiende en de negentiende eeuw. Reizigers uit verschillende tijden zouden Pausanias' werk op verschillende wijzen kunnen gebruiken. Ook de *tourist gaze* die Pausanias had tijdens zijn reis is van invloed. Deze invloed is terug te zien in zijn eigen schrijven, maar daardoor ook in werken van andere reizigers die Pausanias gebruikt hebben.

Om te zien hoe reizigers uit de achttiende en negentiende eeuw Pausanias hebben gebruikt in hun eigen schrijven, maak ik gebruik van vier casestudies. Omdat het niet mogelijk is het hele werk van alle auteurs te bestuderen heb ik ervoor gekozen me toe te spitsen op een specifieke locatie: Tiryns. Hierbij ligt de focus op verschillende categorieën die ik heb opgesteld waarbinnen reizigers het werk van Pausanias gebruikt kunnen hebben: de route, de beschrijvingen van het landschap, de beschrijvingen van de structuren, verwijzingen naar de

¹⁷ Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 2. Urry baseert zich hier op Bergen 1972 en Foster 1988.

¹⁸ Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 1.

¹⁹ Hoewel visuele invloed het belangrijkste zijn in het vormen van de *tourist gaze* kan het ook voorkomen dat de *tourist gaze* gevormd wordt door niet-visuele aspecten. (Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 10). Urry heeft dit toegevoegd aan de derde editie van zijn boek aangezien er kritiek was gekomen op het feit dat Urry de andere zintuigen leek te negeren bij het bepalen van de *tourist gaze*. Urry heeft deze kritiek dus erkend. Daarbij heeft hij zich gebaseerd op Goffman 1959 en Thrift 2008.

geschiedenis en de plaatsgebonden mythologie en tot slot de vergelijking met de tekst van Pausanias. De *tourist gaze* kan bijdragen aan het verklaren van mogelijke verschillen tussen Pausanias en de latere auteurs. Hier ga ik in mijn methode verder op in.

Leeswijzer

In het eerste hoofdstuk komen het theoretisch kader voor dit onderzoek samen met de historische contexten aan bod. Het tweede hoofdstuk is gewijd aan de achtergrond van de locatie Tiryns en een analyse van het werk van Pausanias.

In hoofdstuk drie tot en met zes analyseer ik de passage van de verschillende auteurs over Tiryns. De casestudies gaan om de werken van de volgende auteurs: Richard Chandler (1737-1810),²⁰ William Gell (1777-1836),²¹ Edward Giffard (1812-1867)²² en William George Clark (1821-1878).²³ Aangezien deze auteurs verschillende achtergronden hebben en in verschillende perioden hebben geleefd ga ik kijken hoe deze factoren invloed hebben gehad in hun schrijven en hoe ze zich verhouden tot Pausanias. Daarom begin ik elke casestudie met een korte biografie van de auteur. In het zevende en laatste hoofdstuk vergelijk ik de *tourist gaze* in de achttiende, negentiende en tweede eeuw en bespreek hoe die naar voren komt in de werken van de verschillende auteurs. Hierbij kijk ik bovendien naar de ontwikkeling van het gebruik van Pausanias. Aan de hand van deze bevindingen beantwoord ik de vraag hoe de reizigers uit de achttiende en de negentiende eeuw het werk van Pausanias hebben gebruikt tijdens hun reizen.

²⁰ Chandler was een Britse antiquaar en reiziger die *Travels in Greece, or an Account of a Tour Made at the Expense of the Society of Dilettanti* (1776) heeft geschreven.

²¹ Gell was een Britse archeoloog en hij schreef verschillende werken over Griekenland, waaronder *The Itinerary of Greece, with a commentary on Pausanias and Strabo, and an account of Monuments of Antiquity at present existing in that country, compiled in the year 1800, 2, 5, 6 etc.* (1810).

²² Over Giffard is weinig bekend. Zijn dokter droeg hem op een paar maanden in de winter in warmer klimaat door te brengen. Dit zorgde ervoor dat hij naar Griekenland ging. Daar heeft Giffard *A short visit to the Ionian Islands* (1838) geschreven.

²³ Clark was een Britse classicus uit Yorkshire die de *Pelopessus: Notes of Study and Travel* (1858) geschreven heeft.

Hoofdstuk 1 – Historische context en theoretisch kader

In dit hoofdstuk geef ik een overzicht van het onderzoek naar de invloed van Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* op reisverslagen uit de achttiende en negentiende eeuw dat tot nu toe is gedaan. Daarnaast schetst dit hoofdstuk de context die relevant is voor de geschiedenis van het toerisme. Aangezien dit onderzoek zich richt op Britse reizigers, gaat de meeste aandacht uit naar die specifieke groep reizigers. Tot slot beschrijf ik de theorie die van toepassing is op dit onderzoek: de *tourist gaze*.

1.1 Status Quaestionis

Gedurende de afgelopen eeuw heeft de nieuwe aandacht voor het onderzoek naar toerisme geleid tot een stijging in het aantal onderzoeken. Deze paragraaf is gewijd aan de reeds bestaande onderzoeken over reizen in de achttiende en negentiende eeuw. Verder staan in deze status quaestionis de studies naar de Griekse auteurs Pausanias centraal.

Zuelow (2016) toont aan dat de Grand Tour een van de meeste gebruikelijke vormen van reizen is in de achttiende eeuw. Hoewel Griekenland niet de voornaamste bestemming is in deze Grand Tour, zijn er reeds reizigers die naar het land gaan vanwege hun bewondering voor de oude Griekse cultuur.²⁴ Ook Eisner (1991) heeft geschreven over de Britse reizigers die naar Griekenland gaan als onderdeel van hun Grand Tour. Omdat zijn focus specifiek gericht is op Britse reizigers voegt hij informatie toe ten opzichte van Zuelow.

Naast de onderzoeken van Zuelow en Eisner over de Grand Tour is er onderzoek gedaan naar reizen in de achttiende eeuw door Mayer (2014). De nadruk van deze publicatie ligt op de *social clubs* die zijn gevormd in de loop van de achttiende eeuw. Deze konden verschillende doelen hebben, zoals het bespreken van politiek of het lezen van interessante werken. Mayer schrijft over één specifieke vereniging, de *Society of Dilettanti*. De leden van de Dilettanti zijn geïnteresseerd in de klassieke oudheid. Vanuit deze interesse hebben sommige leden reizen naar Griekenland ondernomen.²⁵

Georgopoulou et al. (2007) beschrijven de invloed die Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* heeft gehad op reizigers in de achttiende eeuw. Zij concluderen dat de leden van de *Society of Dilettanti* het werk van Pausanias hebben gebruikt tijdens hun reizen naar Griekenland. Een voorbeeld hiervan komt naar voren in het werk van de auteur Richard Chandler (1737-1810). Tijdens zijn reis in Griekenland heeft hij een reisdagboek bijgehouden dat in 1776 is gepubliceerd. Georgopoulou et al. stellen dat Chandler Pausanias' werk gebruikt

²⁴ Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 29.

²⁵ Mayer, "The Society of Dilettanti," 210.

om de landschappen en de topografie van plekken te reconstrueren zoals die waren in de tijd van Pausanias. Om dit te bewerkstelligen citeert Chandler veel van Pausanias' passages.²⁶

Verder heeft Sutton (2001) geschreven over het gebruik van Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* in de achttiende eeuw. De nadruk van haar onderzoek ligt op Pausanias' beschrijving van de site Nemea. Zijn beschrijving heeft een grote invloed gehad op de vertellingen van reizigers die hun bezoek aan diezelfde plek vastlegden. Ook maakt Sutton gebruik van het werk van Richard Chandler. Ze wijst op de overeenkomsten tussen Chandlers beschrijving van Nemea en die van Pausanias. Volgens Sutton zijn deze overeenkomsten een gevolg van hun gedeelde interesse in het klassieke verleden van Griekenland. Door gebruik te maken van Pausanias heeft Chandler als doel "to isolate the past place in present landscapes".²⁷ Bovendien voegt Sutton toe dat latere reizigers ook gebruik maakten van het werk van Chandler en Pausanias.²⁸ Dit is relevant voor dit onderzoek, dat tot doel heeft te zien hoe reizigers het werk van Pausanias gebruikten in hun zoektocht naar de landschappen en structuren van het oude Griekenland.

Aangaande het gebruik van Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* is er tot slot nog het onderzoek van Moore et al. (2014). Zij hebben gekeken naar de verschillende reisverslagen over Mycene. In dit onderzoek komt de invloed van Pausanias naar voren, maar dit is enkel wanneer de invloed zeer duidelijk is of Pausanias direct bij naam genoemd wordt. Alle auteurs van de casestudies in dit onderzoek worden behandeld in het onderzoek van Moore et al., maar er wordt weinig geschreven over de invloed die Pausanias op hun werken heeft gehad. Daar gaat mijn onderzoek verder op in. De plaats waar ik me op focus tijdens de casestudies is Tiryns. In de achttiende eeuw zijn er nog geen opgravingen gedaan in Tiryns. Het is daarom waarschijnlijk dat reizigers uit die eeuw een enigszins vergelijkbaar terrein aan hebben getroffen als Pausanias in de tweede na Christus.

In de negentiende eeuw is een ontwikkeling te zien van de Grand Tour, die is onderzocht door Angelomatis-Tsougarakis (1990). Britse reizigers gingen Griekenland vaker bezoeken vanwege een wisseling in bestemmingen voor de Grand Tour.²⁹ Angelomatis-Tsougarakis stelt dat Griekenland in de negentiende eeuw serieuze politieke problemen had, die door de reizigers genoemd worden in hun reisverslagen.³⁰ Deze problemen zijn een gevolg van politieke onrust gedurende de periode waarin Griekenland probeert onafhankelijk te worden van het Ottomaanse rijk. Ondanks deze onrust, zijn vele reizigers in de negentiende eeuw Griekenland gaan verkennen.

²⁶ Georgopoulou et al, *Following Pausanias*, 131-138.

²⁷ Sutton, "A Temple Worth Seeing", 188.

²⁸ Sutton, "A Temple Worth Seeing", 181.

²⁹ Italië en Frankrijk werden minder populaire bestemming en reizigers gingen vaker naar Griekenland.

³⁰ Angelomatis-Tsougarakis, *The eve of Greek revival*, 207-211.

Verder is het nodig in te gaan op onderzoek over Tiryns als locatie voor mijn casestudies. Opgravingen in Tiryns starten in de jaren dertig van de negentiende eeuw, waarvan de grootste opgraving is gedaan door Heinrich Schliemann aan het einde van de negentiende eeuw.³¹ Deze opgravingen hebben voor veranderingen op de site gezorgd, die wellicht teruggezien kunnen worden in reisverslagen uit de negentiende eeuw. Zuelow voegt daaraan toe dat de motieven van reizigers in de negentiende eeuw veranderden aangezien reizigers op zoek gingen naar het later zo genoemde *sublime*.³² Dit is terug te zien in de schrijfstijl in de reisverslagen.³³ Deze veranderde trend kan ervoor zorgen dat reizigers op een andere manier gaan kijken naar het werk van Pausanias.

Met betrekking tot het gebruik van Pausanias' werk in de negentiende eeuw biedt Wagstaffs onderzoek (2001) een inkijk in de manier waarop topografen schrijven. Wagstaff heeft specifiek gekeken naar de invloed die Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* heeft gehad op het reisverslag van kolonel William Martin Leake.³⁴ Wagstaff concludeert dat Leake zeker beïnvloed is door de tekst van Pausanias, maar dat er daarnaast andere factoren zijn die doorslaggevend blijken voor Leake's beschrijvingen, waaronder andere bronnen uit de oudheid om gegevens uit Pausanias' werk te controleren.³⁵

Naast de studies naar de achttiende en de negentiende-eeuwse reizigers speelt onderzoek naar Pausanias een rol in deze scriptie. Reizen in de oudheid is een thema dat de laatste decennia steeds meer onderzocht wordt. Een invloedrijk handboek over reizen in de oudheid is geschreven door Casson (1994). Hij beschrijft de trends aangaande reizen in de oudheid. Volgens Casson is Pausanias "*the Baedeker of the ancient world*".³⁶ Cassons hoofdstuk verschaft descriptieve details over Pausanias, die nuttig zijn voor het bepalen van de context van het werk en de tijd waarin het geschreven is. Habicht (1985) heeft eveneens onderzoek gedaan naar de literaire context van Pausanias. Zijn werk geeft een overzicht van het onderzoek dat tot dan toe gedaan was en probeert de reputatie van Pausanias weer omhoog te halen.³⁷ Sinds zijn werk is er meer onderzoek gedaan naar Pausanias dus in dat opzicht is

³¹ Schliemann, *Tiryns*, 1.

³² Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 40.

³³ Eerder onderzoek heeft aangetoond dat reizigers in de negentiende eeuw bijvoorbeeld andere woorden gebruikten in hun reisverslagen om landschappen te omschrijven. Ze maakten meer gebruik van bijvoeglijke naamwoorden om de omvang van het landschap te duiden.

³⁴ Kolonel William Martin Leake was een Britse militair die verschillende werken over zijn reizen naar Griekenland heeft gepubliceerd in de negentiende eeuw.

³⁵ Wagstaff, "Pausanias and the Topographers", 205-206.

³⁶ Baedeker was een uitgeverij (vernoemd naar de Duitser Karl Baedeker), die bekend staat om de goed gemaakte reisgidsen. Casson, *Travel in the ancient world*, 292.

³⁷ Lange tijd werd Pausanias werk niet relevant geacht waardoor er weinig onderzoek naar is gedaan. De belangrijkste kritiekpunten waren dat Pausanias veel citaten uit tweede hand heeft en dat hij soms

hij geslaagd in zijn doel. Zowel Casson als Habicht verschaffen informatie die nodig is voor de historische context waarin Pausanias zijn *Beschrijving van Griekenland* heeft geschreven.

Daarnaast bespreekt Hutton (2005) de relevantie van Pausanias als een getuige van zijn eigen tijd. Hij stelt dat het overgrote deel van Pausanias' topografische beschrijvingen steden en heiligdommen betreffen.³⁸ Huttons focus ligt op de taal die Pausanias gebruikt om deze plekken te beschrijven en de markeringen die relevant zijn voor de moderne archeologie.³⁹

Dit onderzoek past een moderne theorie van *tourism studies* toe op Pausanias' tekst en de receptie daarvan in de achttiende en negentiende eeuw. Het vergelijkt de auteurs van de achttiende en negentiende-eeuwse teksten met het werk van de tweede-eeuwse auteur Pausanias. De analyse van deze tekst is uitgevoerd met behulp van de theorie die ontwikkeld is in de *tourism studies*, namelijk de *tourist gaze*. Het onderzoek draagt bij aan de kennis van onderzoekers omdat dit type onderzoek licht werpt op de beweegredenen van reizigers uit de achttiende en negentiende eeuw. Daarnaast laat het zien hoe reizigers gebruik hebben gemaakt van Pausanias werk. Omdat het niet mogelijk is de werken volledig door te nemen in de beschikbare tijd heb ik ervoor gekozen me te focussen op de locatie Tiryns. Pausanias beschrijft Tiryns in zijn tweede boek, dat gewijd is aan Korinthe. Hij vertelt mythologische verhalen die relevant zijn voor de plek en beschrijft wat hij daar ziet. Uitgebreid onderzoek naar de vertelling van Pausanias over Tiryns is nog niet eerder uitgevoerd.

1.2 Theoretisch kader

Tourism studies is een vakgebied dat zich snel heeft ontwikkeld gedurende de laatste decennia. Theorieën die toegepast worden binnen *tourism studies* hebben de mogelijkheid patronen en fenomenen te onderscheiden die observaties van moderne stukken al hebben aangetoond. In deze paragraaf geef ik een uitleg over de theorie die gebruikt zal worden voor dit onderzoek: de *tourist gaze*. Deze theorie is ontwikkeld in de jaren '90 van de twintigste eeuw. Omdat het een moderne theorie betreft, moeten de elementen die relevant zijn voor reisverslagen uit de achttiende en negentiende eeuw geselecteerd worden.

1.2.1 Tourist gaze

De socioloog John Urry ontwikkelde in de vorige eeuw de *tourist gaze* als een theorie. Volgens Urry is toerisme het tegenovergestelde van het alledaagse, waarbij de bestemmingen die

niet eerlijk vertelt waar hij wel en niet is geweest. Habicht, *Pausanias und seine Beschreibung Griechenlands*, 169.

³⁸ Hutton, *Describing Greece*, 127.

³⁹ Aangezien Pausanias leefde in de tweede eeuw na Christus is zijn verslag belangrijk voor de archeologie omdat hij de mogelijkheid had om bijvoorbeeld gebouwen, beelden en schilderijen in een betere staat te zien dan hoe ze nu zijn overgeleverd.

bezocht worden door reizigers iets anders brengen dan waar de reizigers gewend aan zijn in hun dagelijks leven.⁴⁰ Hij stelt dat reizigers over het algemeen hun blik richten op een nieuwe omgeving met interesse en nieuwsgierigheid, wanneer mensen hun dagelijkse leven even achter zich laten. Volgens Urry is dit kijken “*a performance that orders, shapes and classifies rather than reflects the world*”.⁴¹ De *tourist gaze* is gericht op elementen van bijvoorbeeld landschappen of mensen waarbij het voornamelijk de elementen zijn die deze dingen anders maken dan het alledaagse.

Met de *tourist gaze* creëren reizigers een aantal verwachtingen voor zichzelf “*either on a different scale or involving different senses from those customarily encountered*”.⁴² Deze verwachting wordt gevormd wanneer mensen verschillende soorten media consumeren ter voorbereiding op de reis. Het belangrijkste medium voor dit onderzoek is literatuur, aangezien zowel de achttiende- als de negentiende-eeuwse reizigers zich het literaire werk van Pausanias toe-eigenden. Daarnaast zijn schilderijen en tekeningen belangrijke media die de *tourist gaze* uit die tijd kunnen bepalen.

Urry benadrukt dat er verschillende *gazes* zijn die bepaald worden door onder andere maatschappelijke klasse, geslacht, etniciteit en leeftijd.⁴³ Omdat het dagelijks leven anders is in de verschillende lagen van de samenleving, is er niet slechts één *tourist gaze*. Bovendien is er door ontwikkelingen in reizen in verschillende perioden een ontwikkeling zichtbaar in de *tourist gaze*.⁴⁴ Een voorbeeld hiervan is de ontwikkeling van de stoomboot, waardoor het voor meerdere klassen mogelijk werd om te reizen.

De vorming van de *tourist gaze* gebeurt aan de hand van zogenoemde tekens (*signs*), waarbij toerisme de collectie van die tekens omvat. Een voorbeeld van zo'n teken is een gebouw.⁴⁵ Urry geeft het voorbeeld van een klein Engels dorpje waarbij mensen het gevoel krijgen dat ze staren naar “*the real old England*”.⁴⁶ Urry onderscheidt verschillende typen tekens die een rol spelen in de vorming van de *tourist gaze*, hoewel dit een proces is dat plaatsvindt in het onderbewustzijn. Ten eerste is er het zien van een uniek object of een specifiek teken.⁴⁷ Een voorbeeld hiervan is de Eiffeltoren in Parijs. Ten tweede zijn er typische gebouwen of plekken die kenmerkend zijn voor een land, maar niet gelinkt kunnen worden aan een

⁴⁰ Voorbeelden van het dagelijks leven zijn de thuissituaties en de betaalde banen van mensen. Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 10.

⁴¹ Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 1.

⁴² Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 4. Urry en Larsen baseren zichzelf op Bergen 1972 en Foster 1988.

⁴³ Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 3.

⁴⁴ Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 2.

⁴⁵ Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 4, 11.

⁴⁶ Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 4. Urry en Larsen baseren zich op Culler 1981.

⁴⁷ Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 11. Dit idee is gebaseerd op Roche 2000 en Winter, Teo and Chang 2009.

specifieke locatie.⁴⁸ Het voorbeeld dat Urry hierbij geeft, betreft de Japanse tuinen. Als derde wordt de *tourist gaze* gevormd wanneer men aspecten van het alledaagse leven aanschouwt in een onverwachte context, wat voornamelijk gezien wordt in arme dorpjes waar het alledaagse leven een toeristische attractie is geworden.⁴⁹ Tot slot zijn er objecten die in eerste instantie alledaags lijken maar toch bijzonder zijn.⁵⁰ Urry geeft hier het voorbeeld van een maansteen. Hierbij is de steen op zich niet bijzonder, maar het feit dat het uit de ruimte komt het toch een bijzonder object maakt.⁵¹ Het meest opvallende is dat al deze manieren van het vormen van de *tourist gaze* te maken hebben met het zien van een object of plaats. De visuele ervaring van een plek is volgens Urry wat de *tourist gaze* bepaalt.⁵² Dit heeft echter tot kritiek geleid van andere schrijvers. Een punt van kritiek op de theorie van de *tourist gaze* is namelijk dat binnen de theorie de focus ligt op visuele invloeden. Onderzoekers hebben beargumenteerd dat de andere zintuigen op eenzelfde wijze belangrijk zijn bij de vorming van de *tourist gaze*, zoals het horen van geluiden en geuren van bepaalde elementen van een landschap.⁵³ Urry heeft dit punt van kritiek erkend en in de derde editie van zijn boek heeft hij toegevoegd dat de andere zintuigen ook belangrijk zijn bij het vormen van de *tourist gaze*.⁵⁴

Bovendien levert Perkins nog een ander punt van kritiek. Hij stelt dat toerisme een soort “*performance*” is waarbij het kijken een belangrijk onderdeel is.⁵⁵ Urry stelt dat de *tourist gaze* inderdaad onderdeel is van een grotere *performance*, maar dat de *tourist gaze* uniek is omdat het de nadruk heeft op “*embodied and ‘hybrid’ performances of gazing and photographing and the various materialities and technologies constituting each way of seeing*”.⁵⁶ Voor dit onderzoek is de kritiek over het gebruik van alle zintuigen het belangrijkste. Aangezien de reisverslagen voornamelijk visuele observaties van reizigers beschrijft, is dit zintuig zeer invloedrijk in de vorming van de *tourist gaze*. Desalniettemin is het niet uitgesloten dat de andere zintuigen hebben bijgedragen aan de *tourist gaze* van de auteurs van de reisverslagen.

⁴⁸ Urry & Larsen, *Tourist Gaze 3.0*, 11.

⁴⁹ Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 11. Dit idee is gebaseerd op het onderzoek van Culler 1981.

⁵⁰ Het voorbeeld dat Urry geeft gaat over een kunstgalerie die een schilderij van Rembrandt tentoonstelt. De naam van de maker is belangrijker dan het schilderij zelf. (Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 11)

⁵¹ Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 11.

⁵² Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 3.

⁵³ Dit is beargumenteerd door verschillende onderzoekers. Een voorbeeld hiervan is het artikel van Son & Pearce, “Multi-faceted image assessment”, 23.

⁵⁴ Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, 10.

⁵⁵ Dit is een metafoor die gebruikt wordt om toerisme te omschrijven. Volgens Perkins & Thorns omvat het niet alleen *gazing*, maar veronderstelt de *performance* fysieke, intellectuele en cognitieve activiteit van een toerist. Daarom beargumenteren ze dat ze *performance* een betere term vinden. Perkins & Thorns, “Gazing or Performing?”, 186 en 199.

⁵⁶ Urry & Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*. 10.

Het laatste element van belang is de geschiedenis van de *tourist gaze*. In de achttiende eeuw was de Grand Tour het meest gebruikelijke motief om te reizen. Urry stelt dat in die tijd de nadruk gelegd werd op educatieve mogelijkheden om als ooggetuige iets te aanschouwen. De komst van reisgidsen was een andere factor die een belangrijke rol heeft gespeeld in de vorming van de *tourist gaze*.⁵⁷ Hetzelfde geldt voor de auteurs van de reisverslagen van wie de beschrijvingen hebben bijgedragen aan de vorming van de *tourist gaze*.

In de negentiende eeuw verandert de Romantiek het karakter van de Grand Tour. Urry geeft aan dat de achttiende eeuw neutraler was wat betreft emoties, terwijl in de negentiende eeuw de nadruk lag op het vinden van wat later bekend zou staan als de *beautiful* en de *sublime*, een observatie waar ik later op terug zal komen.⁵⁸ In de tweede helft van de negentiende eeuw neemt in Groot-Brittannië het aantal reizigers toe, aangezien het betaalbaarder wordt voor de werkende klassen om te reizen.⁵⁹ Beide gegevens hebben invloed gehad op de *tourist gaze*. Sociale klasse is namelijk een belangrijk element in het vormen van de *tourist gaze*. Verschillende sociale klassen kijken met een andere blik naar bepaalde zaken.

1.3 Onderzoeksmethode

De hoofdstukken over de casestudies beginnen met een overzicht van biografische gegevens en de achtergrondinformatie over het geschreven werk om een context te schetsen voor de analyse. Bij de analyse van de reisverslagen begin ik met het voorwoord. Op die manier heb ik het doel van de reis kunnen achterhalen. Bovendien is in het voorwoord soms een overzicht opgenomen van bronnen waar de reizigers gebruik van hebben gemaakt tijdens hun reis. Deze kunnen hebben bijgedragen aan de manier waarop reizigers hebben geschreven. Hierbij is vooral belangrijk om te zien of Pausanias genoemd wordt.

Vervolgens concentreer ik me op de site Tiryns. Ik heb specifiek gekozen voor deze locatie omdat het een relatief onbekende plek is en er weinig onderzoek uitgevoerd is naar de vertellingen over deze plek. Dit geldt voor zowel de verslagen van de achttiende- en negentiende-eeuwse reizigers als voor de beschrijving van Pausanias. In deze analyse wil ik kijken hoe de achttiende of negentiende-eeuwse schrijvers zich verhouden tot Pausanias. Ze kunnen elementen uit zijn beschrijving simpelweg overgenomen hebben, maar er zijn zeer waarschijnlijk verschillen. Deze verschillen kunnen duiden op commentaar op het werk van Pausanias door de auteurs uit de achttiende en negentiende eeuw, het gebruik van verschillende bronnen door achttiende- en negentiende-eeuwse auteurs of door het feit dat de auteurs een ander doel voor ogen hadden dan Pausanias voor hun verslag. Een andere

⁵⁷ Urry, & Larsen *The Tourist Gaze* 3.0, 5.

⁵⁸ Urry & Larsen, *The Tourist Gaze* 3.0, 5.

⁵⁹ Urry & Larsen, *The Tourist Gaze* 3.0, 22.

verklaring zou kunnen zijn dat de *tourist gaze* invloed heeft gehad op de wijze waarop auteurs Tiryns beschrijven. Met de vier casestudies verwacht ik een ontwikkeling te zien in de mate van het gebruik van Pausanias' *Beschrijving van Griekenland*. In de achttiende eeuw zijn er minder bronnen beschikbaar waardoor het denkbaar is dat auteurs zich sneller wenden tot Pausanias dan de schrijvers uit de negentiende eeuw. De casestudies die volgen zijn in chronologische volgorde geordend aan de hand de publicatiedatum van het reisverslag.

Om een goede vergelijking met het narratief van Pausanias te maken heb ik verschillende categorieën opgesteld die hierbij helpen. De eerste categorie betreft de route die de auteurs afleggen tijdens hun reis. Er wordt gekeken naar de route in het geheel, de plaats die Tiryns binnen de route inneemt en de route die de reizigers nemen binnen Tiryns. Vervolgens ga ik kijken naar de beschrijving die de auteurs geven van Tiryns, te beginnen bij het landschap. De structuren in het landschap vormen een aparte categorie. Verder kijk ik naar verwijzingen van auteurs naar de geschiedenis en de plaatsgebonden mythen over Tiryns, die in het volgende hoofdstuk verder uitgediept worden. De laatste categorie gaat om de vergelijking met Pausanias. Hierbij zijn verschillende gradaties te onderscheiden. Het kan zijn dat reizigers de woorden van Pausanias (vrijwel) letterlijk gekopieerd hebben. Daarnaast is het mogelijk dat ze de inhoud wel hebben overgenomen, maar in hun eigen woorden. Tot slot kan het zijn dat er weinig tot geen invloed van Pausanias is te zien in een passage. Door deze categorieën te onderscheiden is het mogelijk de mate van toe-eigening van Pausanias door de auteurs van de reisverslagen te bepalen.

De *tourist gaze* komt in het laatste hoofdstuk van dit onderzoek aan bod. Belangrijke factoren zijn etniciteit, leeftijd, geslacht, sociale status, opleiding enzovoort. Door de *tourist gaze* te bepalen is het mogelijk verklaringen te vinden voor verschillen binnen de vertellingen over Tiryns.

1.4 Historische contexten

In dit deel wordt de historische context van drie verschillende eeuwen beschreven. Eerst geef ik een overzicht van de geschiedenis van toerisme in de achttiende eeuw. Dit wordt gevolgd door de negentiende eeuw, waarbij een vergelijking wordt gemaakt met de achttiende eeuw om de ontwikkeling te zien. Tot slot geef ik de historische context waarin Pausanias zijn werk heeft geschreven, de tweede eeuw na Christus.

1.4.1 Grand Tour en sociale verenigingen

In de achttiende eeuw is de Grand Tour een populaire reis om te maken. De Grand Tour dateert echter al uit de zestiende eeuw en is het gevolg van ontwikkelingen in Europa.⁶⁰ In Groot-Brittannië staat in de beleidsvorming van universiteiten in die tijd het land zelf centraal. Colleges worden alleen gegeven in Latijn en Grieks en gaan over onderwerpen die belangrijk worden geacht voor jongemannen, zoals politiek. De focus ligt op het vormen van een elitaire sociale klasse en niet op het opleiden van succesvolle leiders.⁶¹ De studie van culturen op het Europese continent is geen onderwerp in colleges. Toch neemt de interesse in deze culturen toe. Als gevolg van de renaissance worden meer mensen zich bewust van de klassieke oudheid. Daarom wordt het voor jongemannen noodzakelijk om naar het Europese vasteland te reizen om kennis op te doen over de culturen aldaar. Een dergelijke reis wordt de Grand Tour genoemd.

Gedurende de periode van de Grand Tour zijn er verschillende routes ontwikkeld voor zowel de handel als voor de Grand Tour.⁶² Typische bestemmingen voor de Grand Tour zijn Frankrijk en Italië, hoewel er reizigers zijn die naar de Lage Landen of Duitsland gaan.⁶³ De lengte van het verblijf in Europa varieert tussen een aantal maanden of een jaar. Een tutor vergezelt de Britse jongemannen vaak op hun reis. Aangezien een Grand Tour een dure onderneming is, is het vrijwel alleen mogelijk voor de elite hogere klassen in de maatschappij.⁶⁴ Hoewel Griekenland niet de hoofdbestemming is van de Grand Tour, zijn er jongemannen die door hun interesse in het oude Griekenland dit gebied als reisdoel kiezen.⁶⁵ Terwijl ze zoeken naar sporen van de oude Griekse cultuur en landschappen is het waarschijnlijk dat de reizigers gebruik maken van Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* om de overblijfselen van deze cultuur duiding te geven.

Naast de Grand Tour worden er in de achttiende eeuw *social clubs* opgericht in Groot-Brittannië. Het doel van deze verenigingen is om informatie uit te wisselen door dialogen en

⁶⁰ Tijdens haar regeerperiode is koningin Elizabeth I geëxcommuniceerd in 1570 vanwege pro-Prottestantse politiek. Bovendien zijn er ook verschillende internationale uitdagingen. Tot slot confronteert ze ook de Spaanse Amada in 1588. Hierdoor is haar positie op de troon niet zeker en blijft ze veel in Engeland waardoor dat voor haar centraal komt te staan. (Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 18).

⁶¹ Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 18.

⁶² Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 17-18.

⁶³ Eisner, *Travellers to an antique land*, 63. Italië was nog niet het land zoals ze nu is. De Italiaanse republiek is geünificeerd in 1861.

⁶⁴ Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 21.

⁶⁵ In Griekenland waren er veel conflicten. Vooral aan het einde van de achttiende eeuw en het begin van de negentiende eeuw probeerde Griekenland onafhankelijk te worden van het Ottomaanse Rijk. Dit is uiteindelijk op 25 maart 1821 gebeurd en officieel erkend in 1832 middels het Verdrag van Constantinopel.

verschillende vraagstukken te bespreken, zoals politieke discussies en ethische dilemma's.⁶⁶ De leden van een aantal van deze verenigingen zijn voornamelijk geïnteresseerd in de klassieke Griekse en Romeinse cultuur. Een voorbeeld van zo'n vereniging is de zogeheten *Society of Dilettanti*. Deze *social club* is opgericht in 1734 om de netwerken te versterken, die gecreëerd worden tijdens de Grand Tour. Die netwerken hebben tot doel om de onderlinge relaties te versterken. Dit is voornamelijk relevant voor de reizigers van wie de interesse ligt bij kunst en de oudheid.⁶⁷

Samenvattend speelt de Grand Tour een grote rol in de geschiedenis van reizen in de achttiende eeuw met als doel de jongemannen te onderwijzen in de verschillende culturen op het Europese vasteland. De bestemmingen zijn voornamelijk Frankrijk en Italië, hoewel er ook reizigers naar Griekenland gaan. De Grand Tour wordt ondersteund door verschillende sociale verenigingen die in dezelfde tijd worden opgericht.

1.4.2 Het sublieme en het mooie

In het begin van de negentiende eeuw veranderen de bestemmingen van de Grand Tour. In de achttiende eeuw gaat men nauwelijks zuidelijker dan Napels, maar door de Franse Revolutie en de Napoleontische oorlogen kiezen reizigers voor andere reisbestemmingen op het Europese continent.⁶⁸ Ondanks de reputatie van Griekenland als een onvriendelijk land voor reizigers, neemt het aantal reizigers dat naar Griekenland en Albanië gaat toe.⁶⁹

Waar de Grand Tour een invloedrijke trend is in de geschiedenis van het toerisme in zowel de achttiende als de negentiende eeuw, ontstaat in de negentiende eeuw onder reizigers het verlangen om iets buitengewoons en adembenemends te zien. Later zou dit het sublieme (*sublime*) genoemd worden.⁷⁰ Volgens Bell en Lyall is het sublieme "*an abstract quality in which the dominant feature is the presence or idea of transcendental immensity or greatness: power, heroism, or vastness in space or time*".⁷¹ Het feit dat het sublieme ongrijpbaar is, creëert een element van eerbied bij de reizigers. Het sublieme wordt gezien als de overtreffende trap van het mooie (*beautiful*). Het mooie is voorspelbaarder en regulier.⁷² Reizen is een kans om het sublieme te vinden.

⁶⁶ Baird, "Introduction", 16.

⁶⁷ Hun motto was "Grecian taste and Roman spirit" om het belang van de klassieke cultuur aan te tonen (Mayer, "The Society of Dilettanti", 199).

⁶⁸ Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 29.

⁶⁹ Angelomatis-Tsougarakis, *The eve of the Greek revival*, 1.

⁷⁰ Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 40.

⁷¹ Bell & Lyall, *The Accelerated Sublime*, 4.

⁷² Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 38.

Het concept van het sublieme is gerelateerd aan de opkomst van de Romantiek in de negentiende eeuw. De Romantiek wordt gezien als een tegenreactie op de Verlichting. Dit betekent dat emoties die in de Romantiek belangrijk zijn tegenover het rationeel denken uit de Verlichting komen te staan.⁷³ De natuur speelt een belangrijke rol in de Romantiek. Landschappen zijn moeilijk te bevatten en spreken tot de verbeelding van de romanticus. Uit analyses van reisverslagen uit de negentiende eeuw blijkt dat landschappen een belangrijke rol spelen.⁷⁴ De passages van reisverslagen zijn vaak ook beïnvloed door de bewondering die de auteurs hebben voor de schilderijen van landschappen.⁷⁵ Om de landschappen te omschrijven gebruiken auteurs andere woorden dan auteurs in de achttiende eeuw. De bijvoeglijke naamwoorden die gebruikt worden hebben vaak de connotatie van het sublieme om de uitgestrektheid en de kracht van de landschappen aan te tonen.⁷⁶

Al met al is in de negentiende eeuw een veranderd motief voor reizen waarneembaar. Hoewel educatie door middel van de Grand Tour nog steeds belangrijk is in het begin van de negentiende eeuw, zorgt de Romantiek ervoor dat de culturele visie van reizigers verandert. Intellectuele vorming is niet langer het hoofdmotief om te reizen. Reizigers willen emoties voelen en de ongrijpbare landschappen beleven.⁷⁷

1.4.3 Pausanias en zijn *Beschrijving van Griekenland*

Het wordt over het algemeen aangenomen dat Pausanias leeft tussen 110-180 na Christus en dat hij oorspronkelijk uit Asia Minor komt. Zijn *Beschrijving van Griekenland* schrijft hij waarschijnlijk tussen 160-180 na Christus.⁷⁸ Er zijn geen contemporaine bronnen over Pausanias. Biografische gegevens over Pausanias zijn dus alleen te vinden in zijn eigen werk. Doordat Pausanias de mogelijkheid heeft om te reizen naar Griekenland is het aannemelijk dat hij uit een welgestelde familie afkomstig is.

Pausanias leeft in een periode waarin het Romeinse Rijk haar hoogtijdagen beleeft. Onder Trajanus (98-117 na Christus) bereikt het Romeinse Rijk zijn grootste omvang en dit blijft zo voor lange tijd.⁷⁹ Na Trajanus regeren de Antonijnse keizers over het Romeinse Rijk.

⁷³ Tijdens de Verlichting ontstaat de opkomst van het zelf nadenken over zaken en worden mensen aangespoord gebruik te maken van hun eigen rede en intellect (Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 39).

⁷⁴ Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 39.

⁷⁵ Bell & Lyall, *The Accelerated Sublime*, 33.

⁷⁶ Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 37.

⁷⁷ Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 39.

⁷⁸ Casson, *Travel in the ancient world*, 292.

⁷⁹ Georgopoulou et al., *Following Pausanias*, 35.

Onder deze keizers heerst er vrede in het Romeinse Rijk. Het is echter ook een periode waarin de kloof tussen de verschillende klassen van de maatschappij groeit.⁸⁰

In de Romeinse tijd is er grote bewondering voor de Griekse cultuur. De Romeinse keizers laten dit in de tweede eeuw duidelijk zien. Volgens Garzetti is een opmerkelijke toename te zien van elementen die uit de Griekse cultuur worden overgenomen. Hij geeft het voorbeeld van keizer Hadrianus die veel tijd spendeert in Griekenland.⁸¹ Tijdens Pausanias' reis door Griekenland ligt zijn focus op het klassieke Griekenland, de vijfde en vierde eeuw voor Christus. Zijn reisverslag zou een gevolg kunnen zijn van de heropleving van de Griekse cultuur onder de Antonijnse keizers. Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* is het meest uitgebreide reisverslag dat uit de oudheid is overgeleverd.⁸² Pausanias had voorgangers die reisverslagen schreven, maar slechts enkele hiervan zijn fragmentarisch overgeleverd.⁸³

⁸⁰ Georgopoulou et al., *Following Pausanias*, 27.

⁸¹ Garzetti, *From Tiberius to the Antonines*, 390.

⁸² Casson, *Travel in the ancient world*, 292.

⁸³ Voorbeelden zijn werken van Polemon van Ilium of Telephos of Pergamon (Habicht, *Pausanias und seine Beschreibung Griechenlands*, 15).

Hoofdstuk 2 – Tiryns en Pausanias

In dit hoofdstuk komt de historische context van de locatie Tiryns, een plaats op het Peloponnesisch schiereiland, aan bod. Door een korte beschrijving van deze locatie kunnen verwijzingen binnen de werken van de auteurs van de casestudies makkelijker uitgelegd worden. Daarnaast beschrijft dit hoofdstuk de impact van de archeologische opgravingen op de site van Tiryns. Dit kan invloed hebben gehad op de mogelijkheden van de negentiende-eeuwse auteurs van mijn casestudies om bepaalde elementen van Tiryns te bekijken.

Verder wordt in dit hoofdstuk Pausanias' passage over Tiryns geanalyseerd. Dezelfde categorieën als beschreven in de onderzoeksmethode passeren de revue: de route, de beschrijvingen van het landschap, de beschrijvingen van de structuren in het landschap en de verwijzingen naar de geschiedens en de plaatsgebonden mythen. De uitzondering hierop is uiteraard de categorie waarbij een vergelijking wordt gemaakt met Pausanias' werk. Ik heb gekozen voor deze volgorde van categorieën omdat dit de volgorde is waarin Pausanias ze naar voren laat komen in zijn tekst.

2.1 Geschiedenis van Tiryns

De eerste tekenen van menselijke aanwezigheid op de plek van Tiryns dateren uit het tijdperk tussen het zevende en het vierde millennium voor Christus.⁸⁴ Over deze periode is weinig bekend. Mensen woonden in grotten of misschien in hutten van leem waar niets van over is.⁸⁵

Tijdens de vroege Bronstijd, het derde millennium voor Christus, is er waarschijnlijk veel gebouwd op de site van Tiryns, maar ook hiervan is niets meer over.⁸⁶ In deze tijd komt de Helladische beschaving op, waar Tiryns onderdeel van uitmaakt. De naam 'Tiryns' is waarschijnlijk in deze periode gegeven aan de site.⁸⁷

In de late Bronstijd, dat wil zeggen tussen 1700 en 1100 voor Christus,⁸⁸ is de burcht Tiryns uitgebouwd en bestaat het uit drie onderdelen: het laagste deel, het middelste deel en het bovenste deel. In deze tijd wordt rondom de citadel een muur gebouwd. De gebruikte rotsblokken zijn zo groot dat dat de muren de naam "Cyclopisch" hebben meegekregen.⁸⁹

Kenmerkend voor de Helladische, ook wel Myceense beschaving genoemd, is het *megaron*. Dit is een grote overdekte ruimte met ingangen aan de korte zijden. Typisch voor

⁸⁴ Er worden verschillende data genoemd. Papademetriou noemt bijvoorbeeld deze eeuwen, maar Maran specificereert het tot ca. 5900-5400 voor Christus. (Papademetriou, *Tiryns: a guide to its history and archaeology*, 2 & Maran, "Tiryns", 723).

⁸⁵ Papademetriou, *Tiryns: a guide to its history and archaeology*, 5.

⁸⁶ Papademetriou, *Tiryns: a guide to its history and archaeology*, 6.

⁸⁷ Papademetriou, *Tiryns: a guide to its history and archaeology*, 2.

⁸⁸ Dit komt overeen met het tijdperk van de Myceense beschaving, waar Tiryns onderdeel van uitmaakt.

⁸⁹ Papademetriou, *Tiryns: a guide to its history and archaeology*, 17.

het Myceense megaron is de grote haard in het midden. In deze hal ontving de heerser van de burcht bezoek en zijn onderdanen. In Tiryns zijn ook sporen teruggevonden van zo'n megaron.⁹⁰

Rond 1100 voor Christus gaat de Myceense beschaving ten onder. In de daaropvolgende IJzertijd is er aanvankelijk nog wel bewoning geweest in Tiryns, maar daar is weinig over bekend.⁹¹ Daarna is de burcht verlaten.⁹²

Omdat Pausanias in de tweede eeuw na Christus Tiryns heeft bezocht, is het belangrijk om te onderzoeken hoe Tiryns er toen uitzag. Pausanias beschrijft dat hij op dat moment alleen de Cyclopische muren ziet.⁹³ Papademetriou (2001) geeft aan dat er meer zichtbaar moet zijn geweest.⁹⁴ Uit een tekening uit ongeveer 1800 blijkt inderdaad dat de muren van Tiryns nog zichtbaar waren. Daarnaast komt uit die tekening naar voren dat de poorten van Tiryns nog deels overeind stonden in die tijd.⁹⁵ Waarschijnlijk waren deze poorten ook te zien in de tijd van Pausanias.

2.1.1 Mythologische verhalen over Tiryns

Een ander onderdeel van deze categorie zijn de mythologische verhalen. Allereerst is er een mythe over de stichting van de stad. Er is onduidelijkheid over het stichtingsverhaal van Tiryns. Pausanias geeft als enige in zijn beschrijving aan dat de stichter van Tiryns, de gelijknamige zoon van Argos is.⁹⁶ Andere auteurs beweren dat Perseus de stichter is van de Myceense burchten, waaronder Tiryns.⁹⁷ Tot op de dag van vandaag is niet bekend waar de naam 'Tiryns' vandaan komt.

Na de stichting zijn er koningen die regeren over de burcht. Een bekende koning van Tiryns is de mythologische figuur Proetus, uit de dynastie van Argos. Hij heeft ruzie met zijn broer Acrisius over het koningschap. Pausanias zegt dat deze strijd onbeslist eindigt.⁹⁸

⁹⁰ Maran, "Tiryns", 229.

⁹¹ Zangger, "Landscape Changes in Tiryns during the Bronze Age", 198.

⁹² Maran, "Tiryns", 231.

⁹³ "The wall, which is the only part of the ruins still remaining, is a work of the Cyclopes made of unwrought stones" Pausanias, *Beschrijving van Griekenland*, 2.25.8, vertaald door W.H.S. Jones.

⁹⁴ "He must have identified the syringes in the lower citadel or the galleries in the upper citadel, which were probably still visible" Papademetriou, *Tiryns: a guide to its history and archaeology*, 65-66.

⁹⁵ "Architectural drawing album", Elgin Drawings, *British Museum*, 2012,5004.5.58. https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_2012-5004-5-58.

⁹⁶ Pausanias, *Beschrijving van Griekenland* 2.25.7, vertaald door W.H.S. Jones. In de mythologie is Argos de zoon van Zeus en Niobe.

⁹⁷ Dixon-Kennedy noemt in ieder geval dat Perseus koning is geweest van Tiryns. Ogden lijkt aan te nemen dat Perseus Tiryns heeft gesticht (Dixon-Kennedy, *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*, 45 & Ogden, *Perseus*, 37).

⁹⁸ "the contest, they say, ended in a draw, and a reconciliation resulted afterwards, as neither could gain a decisive victory." Pausanias, *Beschrijving van Griekenland* 2.25.7, vertaald door W.H.S. Jones.

Desalniettemin verjaagt Proetus volgens andere bronnen zijn broer uiteindelijk toch en wordt hij koning van Tiryns.⁹⁹ Wanneer Perseus per ongeluk Acrisius doodt, ruilt hij met Proetus van koninkrijk, waardoor Perseus koning wordt van Tiryns en Proetus van Argos.¹⁰⁰

Een andere mythe rondom Tiryns gaat over de dochters van Proetus: Lysippe, Iphinoe en Iphianassa. Wanneer ze opgroeien, worden de drie zussen waanzinnig.¹⁰¹ Gedreven door de waanzin zwerven ze rond in Argos. Proetus vraagt Melampous om hen te genezen.¹⁰² Melampous stemt hiermee in mits Proetus een derde deel van zijn koninkrijk aan hem afstaat, maar dit weigert Proetus. Hierdoor wordt de waanzin van de dochters nog groter en bovendien worden alle vrouwen in Tiryns bevangen door hetzelfde kwaad. In hun waanzin vermoorden de vrouwen uit Tiryns hun kinderen. Dan stemt Proetus toch in met de eis van Melampous, die dit keer een nog groter deel van het rijk vraagt voor zijn broer Bias. Proetus stemt hiermee in en Melampous verdrijft de waanzin uit de dochters. Eén dochter, Iphinoe, overleeft dit niet. De andere twee dochters trouwen uiteindelijk met Melampous en Bias.¹⁰³

Tot slot is eerder al gesproken over de Cyclopische muren. Deze zouden zijn gebouwd door de Cyclopen, eenogige mythologische reuzen. Tiryns is niet de enige plek in de regio die zulke muren heeft.¹⁰⁴ Ondanks het feit dat mensen geloofden dat de muren door de Cyclopen waren gebouwd, zijn er geen mythologische verhalen over Cyclopen in Tiryns. Tegenwoordig worden dergelijke structuren binnen de architectuur vooral omschreven als een bouwstijl die ontwikkeld is gedurende de Myceense periode.¹⁰⁵

2.1.2 Opgravingen in Tiryns

De eerste echte archeologische opgraving in Tiryns vindt plaats in 1831. Archeologische opgravingen kunnen eventuele verschillen verklaren in de beschrijvingen van reizigers van het bovenste gedeelte van de citadel voor en na 1831. Opgraving kunnen immers het landschap veranderen. De Duitse archeoloog Friedrich Thiersch heeft destijds één dag opgegraven in Tiryns.¹⁰⁶ Tijdens deze opgraving heeft Thiersch gewerkt op het bovenste deel van de citadel. Hij claimt het paleis van de koningen van Tiryns te hebben gevonden.¹⁰⁷

⁹⁹ Dixon-Kennedy, *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*, 45.

¹⁰⁰ Dixon-Kennedy, *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*, 45.

¹⁰¹ Over de oorzaak hiervan bestaan twee verschillende verhalen. In de ene versie worden de zussen waanzinnig dankzij Dionysos omdat ze weigeren deel te nemen aan rituelen. In de andere versie maakt Hera hen waanzinnig omdat ze de spot zouden hebben gedreven met haar uiterlijk.

¹⁰² Melampous was een heler die heerste in Argos.

¹⁰³ Papademetriou, *Tiryns: a guide to its history and archaeology*, 11-12.

¹⁰⁴ Vergelijkbare muren zijn gevonden in Mycene.

¹⁰⁵ Fletcher, *A History of architecture on the comparative method*, 54.

¹⁰⁶ Papademetriou, *Tiryns: a guide to its history and archaeology*, 5.

¹⁰⁷ Maran, "Tiryns", 723.

Aangezien Thiersch maar één dag heeft opgegraven, en alleen op het bovenste deel van de citadel, zal dit het aanzien van Tiryns niet in grote mate hebben veranderd.

Heinrich Schliemann is in 1876 verder gegaan met de opgravingen van Tiryns. In eerste instantie denkt Schliemann dat hij structuren uit de middeleeuwen heeft gevonden. Daarom laat hij Tiryns voor wat het is en gaat door naar andere sites. Pas in 1884, wanneer Schliemann Mycene en Troje heeft opgegraven, gaat hij terug naar de site. Samen met Wilhelm Dörpfeld graaft hij de muren van het paleis en het middelste deel van de citadel op.¹⁰⁸ Het is mogelijk dat reizigers in de late negentiende eeuw deze opgravingen hebben gezien. Aangezien de casestudies van dit onderzoek allemaal Tiryns hebben bezocht voor de opgravingen van Schliemann komt dat niet naar voren in dit onderzoek.

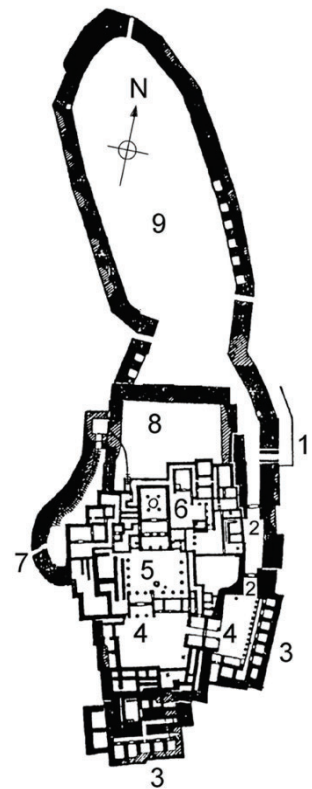
2.1.3 Tiryns vandaag de dag

Tegenwoordig kan men de site Tiryns, gelegen op ongeveer vijf kilometer van de huidige Griekse stad Nafplio, nog steeds bezoeken. Aan de hand van het kaartje geef ik een beschrijving van hoe de site van Tiryns er tegenwoordig uitziet.¹⁰⁹

Nummer één is de toegangsweg naar de burcht. Vandaar uit komt de bezoeker bij nummers twee, de vestingpoorten. De belangrijkste hiervan is de Grote Poort, die maar gedeeltelijk bewaard is gebleven.¹¹⁰ Ook bij nummer zeven is een poort.

Met nummer drie worden tunnels bedoeld die tussen de muren lopen. Deze tunnels worden ook wel *galaria* genoemd.¹¹¹ Ze zorgden ervoor dat de inwoners zich veilig konden verplaatsen. Deze *galaria* zijn zowel aan de noord- als de zuidzijde teruggevonden.¹¹²

Na de buitenste ring van het fort is er een poort die toegang geeft tot de hof, ook wel *propylon* genoemd.¹¹³ Deze is weergegeven tussen de nummers vier. Deze poorten beschermen het paleis en het centrale paleisplein (nummer vijf) zodat alleen de juiste mensen op die plekken konden komen.

¹⁰⁸ Zangger, "Landscape Changes around Tiryns during the Bronze Age", 198.

¹⁰⁹ Napoleon Vier, "Plattegrond van de burcht van Tiryns", Wikimedia Commons, <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ab/BurchtTiryns2.JPG>

¹¹⁰ Papademetriou, *Tiryns: a guide to its history and archaeology*, 29.

¹¹¹ Maran, "Tiryns", 726.

¹¹² Papademetriou, *Tiryns: a guide to its history and archaeology*, 29.

¹¹³ Papademetriou, *Tiryns: a guide to its history and archaeology*, 29.

Zoals eerder al genoemd is het *megaron* een kenmerkend architectonisch onderdeel van de Myceense beschaving.¹¹⁴ Deze is te zien bij nummer zes. Dit omvat de ontvangstzaal van de koning en de voorhal.

Bij nummer acht ligt het middengedeelte van de burcht en bij nummer negen het lagere gedeelte. Hier is geen significante bebouwing teruggevonden tijdens de opgravingen.

Naast de burcht zijn er nog twee belangrijke archeologische plekken in de buurt van Tiryns. Allereerst is er de wachtpost, die ligt op de route van Argos naar Tiryns. De Amerikaanse historicus Kelly (1977) beschrijft deze kort in zijn onderzoek, maar Lord (1938) heeft meer onderzoek verricht naar deze wachtpost. Lord concludeert dat van het gebouw dat Pausanias waarschijnlijk beschrijft slechts enkele stenen nog overeind staan.¹¹⁵ Pausanias beschrijft zijn route en Lord geeft aan dat Pausanias waarschijnlijk twee plekken heeft gecombineerd in zijn omschrijving. Lord vermoedt dat dit een piramide kan zijn geweest en noemt daarbij ook afmetingen.¹¹⁶ Die piramide staat echter op een andere plek dan Pausanias beschrijft.¹¹⁷ Doordat slechts enkele stenen overeind staan is er op dit moment niet exact te zeggen wat Pausanias heeft beschreven.

Daarnaast wordt er door verschillende auteurs melding gemaakt van een structuur bij de zee. Deze staat bekend als de kamers van de dochters van Proetus en liggen dicht bij het huidige Nafplio.¹¹⁸ Helaas is hier weinig van overgebleven waardoor hier vandaag de dag weinig over bekend is.¹¹⁹ Toch is het een belangrijke locatie omdat veel reisverslagen hier wel melding van maken.¹²⁰ Het wordt daar op verschillende manieren omschreven.¹²¹

2.2 Pausanias en Tiryns

Hieronder staat de integrale tekst van de passage over Tiryns, die Pausanias heeft geschreven tijdens zijn reis. De tekst is vanuit het Grieks vertaald door William Jones, een oudhistoricus van St. Catherines College in Cambridge. Aan deze integrale tekst heb ik eigen regelnummers toegevoegd voor verwijzingen tijdens de vergelijkingen met andere auteurs.

¹¹⁴ Maran, "Tiryns", 725.

¹¹⁵ Lord, "The 'Pyramids' of Argolis", 511-513.

¹¹⁶ Pausanias beschrijft de piramide op de plaats waar de wachtpost heeft gestaan. Daardoor is er discussie over de vorm van deze structuur.

¹¹⁷ Lord, "The 'Pyramids' of Argolis", 511-513.

¹¹⁸ Deze naam komt uit de beschrijving van Pausanias.

¹¹⁹ Er zijn verschillende auteurs die er melding van maken, maar ze zijn niet consequent. Chandler geeft aan dat het om steengroeven gaat, Gell noemt het grafheuvels en Clark geeft aan dat er op die plek een landbouwschool staat als hij er komt, maar ook daar is weinig over bekend.

¹²⁰ In het geval van mijn casestudies gaat het om drie van de vier werken.

¹²¹ Chandler noemt het steengroeven (Chandler, *Travels in Greece*, 228), Gell noemt het grafheuvels (*thalamoi*) (Gell, *Itinerary of Greece*, 57) en Clark geeft aan dat er niets meer van te zien is omdat er een landbouwschool staat (Clark, *Peloponnesus*, 88).

“On the way from Argos to Epidauria there is on the right a building made very like a pyramid, and on it in relief are wrought shields of the Argive shape. Here took place a fight for the throne between Proetus and Acrisius; the contest, they say, ended in a draw, and a reconciliation resulted afterwards, as neither could gain a decisive victory. 5. The story is that they and their hosts were armed with shields, which were first used in this battle. For those that fell on either side was built here a common tomb, as they were fellow citizens and kinsmen. Going on from here and turning to the right, you come to the ruins of Tiryns. The Tirynthians also were removed by the Argives, who wished to make Argos more powerful by adding to the population. The hero Tiryns, 10. from whom the city derived its name, is said to have been a son of Argus, a son of Zeus. The wall, which is the only part of the ruins still remaining, is a work of the Cyclopes made of unwrought stones, each stone being so big that a pair of mules could not move the smallest from its place to the slightest degree. Long ago small stones were so inserted that each of them binds the large blocks firmly together. Going down 15. seawards, you come to the chambers of the daughters of Proetus. On returning to the highway you will reach Midea on the left hand.”

(Pausanias, *Beschrijving van Griekenland* 2.25.5-8, vertaald door W.H.S. Jones).

In de volgende paragrafen volgt een analyse van deze passage aan de hand van de verschillende categorieën zoals in de methode beschreven: de route, beschrijvingen van het landschap, beschrijvingen van structuren en de verwijzingen naar de geschiedenis en de plaatsgebonden mythologie. Bij de andere casestudies wordt bovendien een vergelijking gemaakt met de tekst van Pausanias, maar dat is in dit geval uiteraard niet mogelijk.

2.2.1 Route

De eerste categorie van de analyse gaat om de route die Pausanias aflegt tijdens zijn reis en welk onderdeel Tiryns daarvan uitmaakt. Zijn reis gaat door heel Griekenland en hierover schrijft hij tien boeken. In zijn tweede boek over Korinthe beschrijft hij Tiryns. Hij is net in Argos geweest en gaat naar Epidauros. Tiryns is een kleine tussenstop op zijn route.

2.2.2 Beschrijvingen van het landschap

De volgende categorie is die van de beschrijving van het landschap. Pausanias geeft geen beschrijving van het landschap van Tiryns. Hij vertelt alleen de mythe van Proetus en zijn broer Acrisius, de route die hij neemt en hoe Tiryns ten onder is gegaan. Pausanias zegt in zijn *Beschrijving van Griekenland* weinig over landschappen, maar wel veel over veelal gebouwen

en historische gebeurtenissen en mythologische verhalen. Het feit dat hij geen beschrijving geeft van het landschap is ook terug te zien in andere passages.¹²²

2.2.3 Beschrijvingen van de structuren

Hoewel hij geen beschrijving geeft van het landschap, geeft Pausanias wel een beschrijving van de door de mens gemaakte structuren. Hij begint met *“a building made very like a pyramid, and on it in relief are wrought shields of the Argive shape”* (regel 1-2). Hoewel dit gebouw niet in Tiryns zelf ligt, maar op de route ernaartoe, beschrijft Pausanias het gebouw omdat het een rol speelt in de mythe die hij vertelt. Uit opgravingen in de omgeving is later gebleken dat op de plek die Pausanias associeert met het gevecht tussen Proetus en Acrisius geen piramide was, maar een wachtpost die dateert uit de vierde eeuw voor Christus.¹²³ Kelly geeft in zijn onderzoek aan dat deze plek toen vermoedelijk niet geassocieerd werd met het gevecht tussen Proetus en Acrisius, maar later in de tweede eeuw blijkbaar wel.¹²⁴ Kelly geeft hiervoor geen verklaring.

Vervolgens vermeldt Pausanias dat alleen de Cyclopische muren nog te zien zijn in Tiryns (regels 11-14). Zoals eerder gezegd is er op dat moment naar alle waarschijnlijkheid meer te zien. Tot slot noemt Pausanias de kamers van de dochters van Proetus (regel 14-15). Hij geeft enkel aan dat men deze kan zien als ze richting de zee gaan. Verder zegt hij niets over deze ‘kamers’. Pausanias reist vervolgens door naar Midea.

2.2.4 Verwijzingen naar geschiedenis en de plaatsgebonden mythen

Pausanias verwijst verschillende keren naar de mythologie over Tiryns. Hij begint zijn passage met de beschrijving van de mythe over Proetus en zijn broer (regel 1-4). Hij reist op dit moment vanaf Argos naar Tiryns. De uitgebreide vertelling van het verhaal geeft aan dat Pausanias het belangrijk vindt zijn lezers hierover te informeren voordat ze Tiryns bezoeken. Ook vermeldt Pausanias hoe Tiryns ten onder is gegaan. De Argeioi, de bewoners van Argos, hebben de inwoners van Tiryns weggehaald om Argos meer aanzien te geven (regel 8-9). Tot slot vermeldt Pausanias nog dat de naam Tiryns afgeleid is van de gelijknamige held Tiryns, zoon van Argos (regel 9-10). Dit is opvallend omdat andere auteurs Perseus als stichter van Tiryns noemen.

¹²² Uiteraard zijn er enkele uitzondering te vinden. Zo beschrijft Pausanias wel een aantal bomen die hij ziet in Elis. Pausanias, *Beschrijving van Griekenland* 5.6.4, vertaald door W.H.S. Jones.

¹²³ Kelly, *A History of Argos to 500 B.C.*, 86. Een andere onderzoeker, Lord, vermoedt dat Pausanias de gegevens van twee plekken heeft gecombineerd, waarbij op de andere locatie wel een piramide heeft gestaan. Lord, *“The ‘Pyramids’ of Argolis”*, 511-513.

¹²⁴ Kelly, *A History of Argos to 500 B.C.*, 86.

Hoofdstuk 3 – Richard Chandler (1737-1810)

De komende hoofdstukken bespreken de verschillende casestudies van dit onderzoek. Hierbij wordt steeds dezelfde structuur aangehouden. Dit hoofdstuk is gewijd aan Richard Chandler en zijn werk. Het begint met een overzicht van de biografische gegevens van Chandler en verdere informatie over zijn werk. Vervolgens geef ik er een analyse van zijn werk, specifiek van de passage over Tiryns. Bij deze analyse wordt gebruik gemaakt van de verschillende categorieën zoals bij de onderzoeksmethode beschreven, waarbij de nadruk ligt op de vergelijking met de passage van Pausanias. Hoewel Chandler niet dezelfde volgorde van categorieën hanteert als Pausanias, hou ik dezelfde structuur aan om eenheid te creëren in het onderzoek.

3.1 Biografische gegevens

Richard Chandler is een classicus uit de achttiende eeuw (1737-1810). Hij wordt geboren in Elson, Hampshire als zoon van Daniel en Elizabeth Chandler.¹²⁵ Chandler geniet met zijn broer Daniel een opvoeding die bepaald is door de normen en waarden van de Anglicaanse kerk. Zijn onderwijs krijgt hij aan de Winchester School, een kostschool voor jongens.¹²⁶ Aangezien het niet voor alle jongens is weggelegd om onderwijs te krijgen op zo'n dure school is het aannemelijk dat Chandler uit een welgestelde familie komt.

In 1755 gaat Chandler naar Queen's College in Oxford. Hier studeert hij klassieke talen. Na zijn studie heeft hij verschillende tekstedities gepubliceerd van verschillende auteurs.¹²⁷ Door zijn studie is het waarschijnlijk dat hij geïnteresseerd is in wat klassieke auteurs schrijven over de plaatsen in Griekenland. Bovendien stelt deze kennis hem in staat de teksten zowel in de originele taal als in vertaling te lezen. Het is bekend dat Pausanias' werk in het Engels vertaald is in de tijd dat Chandler op reis gaat.¹²⁸ Het is niet duidelijk of Chandler het werk in de originele taal heeft gelezen of in het Engels.

In 1764 wordt Chandler lid van de *Society of Dilettanti*.¹²⁹ Aangezien deze vereniging tot doel heeft de klassieke Griekse en Romeinse cultuur te ontdekken, gaan drie leden op reis naar Griekenland om de overblijfselen van die cultuur zelf te aanschouwen. Dit zijn de

¹²⁵ W.W. Wroth (gereviseerd door R.D.E. Eagles), "Chandler, Richard", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraadpleegd op 10-08-2020.

¹²⁶ W.W. Wroth (gereviseerd door R.D.E. Eagles), "Chandler, Richard", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraadpleegd op 10-08-2020.

¹²⁷ Voorbeelden van die auteurs zijn Tyrtaeus, Alcaeus en Sappho. W.W. Wroth (gereviseerd door R.D.E. Eagles), "Chandler, Richard", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraadpleegd op 10-08-2020.

¹²⁸ Elsner, "Picturesque and Sublime", 220.

¹²⁹ Moore et al., *In Search of Agamemnon*, 45.

architect Nicholas Revett, de schilder William Pars en Richard Chandler. Tijdens deze reis worden ze ondersteund door twee lokale gidsen. Naar aanleiding van deze reis publiceert Chandler in 1776 een reisverslag van deze reis. Dit verslag draagt de titel: *Travels in Greece or An Account of a Tour made at the Expense of the Society of Dilettanti*. Tijdens de reis werken de drie leden van de Dilettanti aan de gedetailleerde beschrijvingen van de restanten uit de oudheid. Ze werken in opdracht van de Dilettanti aan een werk getiteld *Ionian Antiquities*. Tegelijkertijd werkt Chandler aan zijn persoonlijke reisverslag. Hoewel er een schilder mee op reis is, staan er geen afbeeldingen in het werk van Chandler. Pars' prenten zijn naar alle waarschijnlijkheid uitsluitend bestemd voor het officiële werk van de Dilettanti.¹³⁰

Na zijn reis keert Chandler terug naar Groot-Brittannië waar hij verschillende belangrijke posities bekleedt binnen de Anglicaanse kerk. Daarnaast blijft hij schrijven en publiceert hij naast zijn reisverslag bijvoorbeeld een beschrijving van het leven van de bisschop Waynflete.¹³¹ Chandler sterft uiteindelijk in 1810.

3.2 Chandlers reisverslag

Naar aanleiding van zijn reis heeft Chandler een reisverslag geschreven getiteld *Travels in Greece, or an Account of a Tour made at the Expense of the Society of Dilettanti*. Dit werk is gepubliceerd in 1776. Chandler is overleden in 1810, maar in 1825 is toch nog een nieuwe editie van zijn werk gepubliceerd door Ralph Churton.¹³² In deze editie staan aantekeningen van Chandlers reisgenoot Revett en een introductie over Chandler, die geschreven is door Churton. Ook voor latere reizigers is het verslag van Chandler van belang geweest. Georgopoulou et al. geven aan dat er reizigers zijn die hun reisverslagen op Chandlers beschrijving van Pausanias hebben gebaseerd.¹³³

3.3 Doel van de reis en bronnen

Chandler heeft voor zijn reisverslag *Travels in Greece* geen voorwoord geschreven en begint meteen met het feitelijke verslag van zijn reis. Desalniettemin is het wel belangrijk om het doel van Chandlers reis duidelijk te hebben voordat de analyse van de passage van Tiryns plaatsvindt. Chandler maakt zijn reis in opdracht van de *Society of Dilettanti* en dit heeft

¹³⁰ De prenten variëren van tekeningen van landschappen tot details van bouwwerken. Chandler, Revett en Pars, *Ionian Antiquities*.

¹³¹ Dit was de bisschop van Winchester van 1398-1486. Chandler heeft tot zijn dood aan deze publicatie gewerkt, die in 1811 is uitgebracht. W.W. Wroth (revised by R.D.E. Eagles), "Chandler, Richard", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online edition, 2004, last accessed on 10-08-2020.

¹³² Ralph Churton was een Britse academicus die een aantal biografieën heeft geschreven, waaronder dus een memoires over Richard Chandler, dat als voorwoord is bijgevoegd aan deze nieuwe editie.

¹³³ Georgopoulou et al. *Following Pausanias*, 71.

invloed op de plannen voor de reis. Het doel van deze *social club* is om de restanten uit de klassieke oudheid zo goed mogelijk in kaart te brengen. Dit heeft geresulteerd in het werk *Ionian Antiquities*, een werk dat de vereniging publiceert in 1769.¹³⁴ Hoewel de overblijfselen uit de oudheid zo goed mogelijk in kaart gebracht moeten worden, is het volgens de *Dilettanti* belangrijk dat de beschrijvingen die gegeven worden kort en bondig zijn.¹³⁵ Chandler heeft zijn persoonlijke reisverslag in een vergelijkbare stijl geschreven. Zijn reisverslag over Tiryns is daarom slechts anderhalve pagina.

Daarnaast is het door het ontbreken van het voorwoord lastiger om bronnen te vinden die Chandler heeft geraadpleegd. Ook in het eerste hoofdstuk van zijn reisverslag, waarin hij beschrijft hoe ze het basiskamp verlaten, noemt hij geen boeken die hij meeneemt op zijn reis. Zijn bronvermelding zal dus grotendeels berusten op eigen waarnemingen in combinatie met bronnen die hij op de geschikte momenten vermeldt.

3.4 Analyse passage Tiryns

Zoals in de onderzoeksmethode uitgelegd, vindt deze analyse plaats aan de hand van verschillende categorieën: de route, de beschrijving van het landschap van Tiryns, de structuren van het landschap, de verwijzingen naar de geschiedenis en de plaatsgebonden mythologie over Tiryns en tot slot de vergelijking met het werk van Pausanias.

3.4.1 Route

De reis van Chandler is net als die van Pausanias een onderdeel van een grote reis door Griekenland. Hij lijkt in Nemea Pausanias' route nauwkeurig te volgen en geeft vergelijkbare beschrijvingen van landschappen en bezienswaardigheden.¹³⁶ In de passage over Nemea noemt Chandler Pausanias als bron.¹³⁷ Bij de passage over Tiryns is dit anders. Chandler is vertrokken uit Nafplion en is onderweg naar Argos, waarbij hij een tussenstop maakt in Tiryns. Pausanias is vertrokken vanuit Argos en onderweg naar Epidauros. Waar Chandlers beschrijving van Nemea dus overeenkwam wat betreft de route,¹³⁸ is dat bij de passage over Tiryns niet het geval omdat Chandler Tiryns van een andere kant benadert.

Binnen Tiryns volgt Chandler dezelfde route als Pausanias. Hij begint met de Cyclopische muren en gaat vervolgens naar de kamers van de dochters van Proetus.

¹³⁴ Dit werk beschrijft dezelfde route, maar is uitgebracht door *de Society of Dilettanti*. Het is gepubliceerd in twee delen.

¹³⁵ Dit is opgedragen door het bestuur van de *Society of Dilettanti*. "Turkey", in: *Literature of Travel and Exploration: An Encyclopedia* (ed. J. Speake), 1204.

¹³⁶ Sutton, "A Temple Worth Seeing", 181.

¹³⁷ "The temple of Jupiter Nemeus is mentioned by Pausanias as worth seeing." Chandler, *Travels in Greece*, 232.

¹³⁸ Sutton, "A Temple Worth Seeing", 180.

3.4.2 Beschrijving van het landschap

Chandler beschrijft Tiryns als *“an abandoned fortress on a rocky eminence in the plain.”*¹³⁹ Dit is de eerste omschrijving van het landschap die Chandler geeft. Vervolgens gaat Chandler verder met de beschrijving van de burcht als onderdeel van het landschap. Hij schakelt dus al direct over op de structuren.

Wanneer hij Tiryns verlaat, geeft hij nog een korte omschrijving van de vlakte waar ze door reizen op het moment dat ze naar Argos gaan. *“We continued our journey over a level plain, of fine impalpable soil, and by cotton-grounds, gardens, and the stubble of wheat.”*¹⁴⁰ In deze beschrijving geeft Chandler dus meer informatie over de eerdergenoemde vlakte.

3.4.3 Beschrijving van de structuren

Chandler beschrijft verschillende structuren in het landschap. Hij begint met de vermelding van de Cyclopische muren rond de burcht. *“It consisted of rough stones, the smallest of which could not have been moved at first by a yoke of mules; with lesser stones fitted to fill the vacant places.”*¹⁴¹ Chandler zegt verder nog over de muur: *“the wall has large stones toward the bottom; the superstructure chiefly modern, and mere patch-work”*.¹⁴² Het zou kunnen dat men later geprobeerd heeft de structuur in een betere staat te maken, maar dit is niet duidelijk.

Na de beschrijving van de muren gaat Chandler door naar de kamers van de dochters van Proetus. Hij noemt ze de *Cyclopi*a en vermoedt dat het steengroeven zijn met daarin labyrinten,¹⁴³ die de kamers van de dochters van Proetus worden genoemd.¹⁴⁴ Naast de Cyclopische muren en de kamers van de dochters van Proetus beschrijft Chandler geen andere structuren van Tiryns.

3.4.4 Verwijzing naar de geschiedenis en plaatsgebonden mythen

Chandler heeft in zijn werk verschillende verwijzingen naar de mythologische verhalen van Tiryns verwerkt. Chandler noemt Proetus en de dochters van Proetus, maar geeft geen verdere uitleg over deze figuren. Daarnaast noemt Chandler het vertrek van de inwoners van Tiryns naar Argos, maar hij geeft hiervoor geen duidelijk verklaring.

¹³⁹ Chandler, *Travels in Greece*, 227.

¹⁴⁰ Chandler, *Travels in Greece*, 228.

¹⁴¹ Chandler, *Travels in Greece*, 228.

¹⁴² Chandler, *Travels in Greece*, 227.

¹⁴³ Het zou kunnen dat deze labyrinten gangen zijn die zijn ontstaan door het uithakken van blokken uit de rotsen, maar omdat er geen archeologische resten zijn van deze kamers is dit niet met zekerheid te zeggen.

¹⁴⁴ Chandler, *Travels in Greece*, 228.

3.5 Chandler en de tekst van Pausanias

In de laatste categorie vergelijk ik de passage van Chandler met de tekst van Pausanias. Hierbij ligt de focus op de vraag in hoeverre Chandler de tekst van Pausanias heeft overgenomen. Binnen deze categorie onderscheid ik drie niveaus: tekst die bijna letterlijk is overgenomen, tekst die vrij is vertaald en elementen/informatie/beschrijvingen die niet of nauwelijks zijn terug te vinden in de tekst van Pausanias.

Sutton (2001) heeft een andere passage van Richard Chandler geanalyseerd, namelijk zijn passage over Nemea. Zij concludeert dat zowel Pausanias als latere reizigers op zoek gaan naar de ruïnes van klassiek Griekenland met als doel te zien hoe de structuren uit het verleden er in het heden uitzien. Daarnaast willen ze contact maken met deze bijzondere plekken.¹⁴⁵

In zijn beschrijving van Tiryns zegt Chandler dat de burcht op een rotsachtige verhoging ligt in een vlakte, waarbij hij later toevoegt dat hij graanvelden om zich heen ziet als hij verder reist.¹⁴⁶ Deze vlakte wordt niet beschreven door Pausanias, ook niet in eerdere passages. Een verklaring hiervoor kan zijn dat het voor de lezer in de achttiende eeuw moeilijker voor te stellen was hoe Griekenland eruitzag aangezien dit voornamelijk Britten waren die nog nooit in Griekenland waren. In deze categorie valt er dus geen overeenkomst te ontdekken met de passage van Pausanias.

Bij de vergelijking van de structuren valt het op dat beide auteurs dezelfde structuren noemen. Chandler begint met de muur die door de Cyclopen gemaakt is. *“It consisted of rough stones, the smallest of which could not have been moved at first by a yoke of mules; with lesser stones fitted to fill the vacant places.”*¹⁴⁷ De beschrijving van Pausanias is vergelijkbaar: *“The wall, which is the only part of the ruins still remaining, is a work of Cyclopes made of unwrought stones, each stone being so big that a pair of mules could not move the smallest from its place to the slightest degree”* (regels 11-14).¹⁴⁸ Opvallend is dat beide een juk met muilezels noemen om uit te leggen hoe groot en zwaar de blokken van de muur waren. Het verschil in deze passage zit hem in een eerder citaat dat Chandler geeft, namelijk dat *“the wall has large stones toward the bottom; the superstructure chiefly modern, and mere patch-work”*.¹⁴⁹ Dit is opvallend omdat hij ook aangeeft dat ze in de tweede eeuw nog te zien zijn: *“The Cyclopes, who came from Lycia, were said to have erected the wall, which only remained in the second century”*.¹⁵⁰ Hiermee lijkt hij aan te geven dat

¹⁴⁵ Sutton, “A Temple Worth Seeing”, 185.

¹⁴⁶ “an abandoned fortress on a rocky eminence in the plain” Chandler, *Travels in Greece*, 227.

¹⁴⁷ Chandler, *Travels in Greece*, 228.

¹⁴⁸ Pausanias, *Beschrijving van Griekenland* 2.25.8, vertaald door W.H.S. Jones.

¹⁴⁹ Chandler, *Travels in Greece*, 227.

¹⁵⁰ Chandler, *Travels in Greece*, 228. Chandler noemt hierbij niet direct Pausanias, maar het is een verwijzing naar diens werk.

Pausanias ze gezien heeft, aangezien die reisde in de tweede eeuw. Chandler neemt dus zeker de vergelijking van Pausanias bijna letterlijk over, maar lijkt daarnaast een tegenstrijdigheid in zijn beweringen weer te geven door te zeggen dat het bovenste deel overwegend modern is. Het is niet precies duidelijk hoe Chandler dit bedoeld heeft.

De andere structuren die Chandler noemt in zijn reisverslag zijn de kamers van de dochters van Proetus. Zowel Pausanias als Chandler vermelden dat deze dicht bij de zee liggen. Chandler schrijft dat "*Farther on, by the see and Nauplia, were caverns called Cyclopiæ, with labyrinths, or, as they were named, the chambers of the daughters of Proetus; probably quarries*".¹⁵¹ Pausanias geeft aan dat "*Going down seawards, you come to the chambers of the daughters of Proetus*" (regel 14-15).¹⁵² Chandler geeft dus meer informatie dan Pausanias want hij voegt toe dat het waarschijnlijk steengroeven zijn. Het zou dus goed kunnen dat Chandler hier in navolging van Pausanias voor heeft gekozen en diens passage heeft uitgebreid om duidelijk te maken wat hij precies ziet. Chandler neemt Pausanias omschrijving 'kamers van de dochters van Proetus' over, maar voegt daar nieuwe informatie aan toe.

De piramide die door Pausanias genoemd wordt, wordt niet omschreven door Chandler. Dit is te verklaren doordat Chandler uit een andere richting is gekomen dan Pausanias. De piramide ligt op de route tussen Argos en Tiryns terwijl Chandler vanaf Mycene komt. Opvallend is dat Chandler verder geen andere structuren in Tiryns noemt, terwijl die er wel zijn. Het zou kunnen dat hij dit niet doet in navolging van Pausanias die ook enkel de Cyclopische muren en de kamers van de dochters van Proetus beschrijft.

In tegenstelling tot Pausanias (regels 2-4) geeft Chandler geen uitleg over de mythes die hij noemt.¹⁵³ Hier kunnen verschillende verklaringen voor zijn. Door de interesse die de leden van de *Society of Dilettanti* hadden in de klassieken zou het kunnen dat Chandler veronderstelde dat zij bekend waren met het verhaal en het daarom voor zijn lezerspubliek niet nodig was dit verhaal opnieuw te vertellen. Als schrijver heeft Chandler waarschijnlijk zijn lezer continu in het achterhoofd tijdens het schrijven. Een andere verklaring zou kunnen zijn dat de bondigheid die de *Society of Dilettanti* eist een reden is voor het beknopte verslag van Chandler.

Het vertrek van de inwoners van Tiryns naar Argos wordt door beide auteurs genoemd. Chandler noemt hiervoor in zijn verslag geen duidelijk reden, waar Pausanias deze

¹⁵¹ Chandler, *Travels in Greece*, 228.

¹⁵² Pausanias, *Beschrijving van Griekenland* 2.25.9, vertaald door W.H.S. Jones.

¹⁵³ "*Here took place a fight for the throne between Proetus and Acrisius; the contest, they say, ended in a draw, and a reconciliation resulted afterwards, as neither could gain a decisive victory.*" Pausanias, *Beschrijving van Griekenland* 2.25.7, vertaald door W.H.S. Jones.

wel geeft.¹⁵⁴ Het is lastig te verklaren waarom Chandler deze informatie niet heeft opgenomen in zijn reisverslag. Het zou kunnen zijn dat deze informatie niet relevant genoeg achtte om te vermelden in zijn reisverslag, aangezien de site al vele eeuwen was verlaten, hoewel Chandler aangeeft dat het ook een moderne constructie lijkt. Het kan zijn dat hij ervan uitgaat dat zijn lezerspubliek al bekend is met de geschiedenis.

Concluderend valt er te zien dat het per categorie verschilt in hoeverre Chandler gebruik maakt van Pausanias. Omdat zijn route niet overeenkomt, wijkt Chandlers beschrijving van de aankomst in Tiryns af. Daarnaast zegt Chandler iets over het landschap waar Pausanias dat niet doet. Bij de structuren noemt Chandler dezelfde twee elementen als Pausanias. Hierbij gebruikt Chandler dezelfde beeldspraak maar met een klein verschil. Het is opvallend dat hij in beide situaties toevoegingen doet om de aard van de gebouwen te verklaren. Bij de Cyclopische muur geeft hij ook commentaar waarmee hij afwijkt van Pausanias. Wat betreft de verwijzingen naar de mythologie wijkt Chandler veelal af van Pausanias, omdat hij minder uitgebreid is. Dit heeft er mee te maken dat Chandler geen toelichting geeft bij de mythen die hij noemt, maar enkel namen van mythologische figuren noemt. In deze categorie neemt Chandler dus nauwelijks iets over van Pausanias.

¹⁵⁴ Pausanias geeft aan dat de inwoners van Argos hen dwongen naar Argos te komen om het inwoneraantal van de stad omhoog te krijgen en de stad zo meer aanzien te geven. Pausanias, *Beschrijving van Griekenland* 2.25.8, vertaald door W.H.S. Jones.

Hoofdstuk 4 – William Gell (1777-1836)

In dit hoofdstuk staan het leven en het werk van William Gell centraal. In tegenstelling tot het werk van Richard Chandler heeft dit werk wel een voorwoord dat geanalyseerd kan worden. Hieruit haal ik het doel van de reis en de mogelijke bronnen. Vervolgens komt de passage van Tiryns aan bod. Tot slot vergelijk ik de tekst van Gell met de passage van Pausanias.

4.1 Biografische gegevens

William Gell wordt geboren in 1777 in Hopton, Derbyshire als jongste zoon van Philip en Dorothy Gell. De familie Gell is een belangrijke familie in Engeland en de leden van de familie hebben de erfelijke titel van baronet gedragen.¹⁵⁵ Vader Philip Gell overlijdt in 1795, waarna zijn moeder hertrouwt met Thomas Blore.¹⁵⁶ Gells afkomst geeft een verklaring voor de mogelijkheden die hij had om al zijn reizen te ondernemen, aangezien het in het begin van de negentiende eeuw voornamelijk voor de hogere klassen van de maatschappij mogelijk was om te reizen. Daarnaast kan zijn stiefvader en topograaf Thomas Blore Gells interesse voor landschappen hebben versterkt door het tonen van verschillende aspecten van zijn vak. Gells interesse hierin is ook terug te zien in zijn studiekeuze. Gell gaat naar het Emmanuel College in Cambridge. Hier studeert hij archeologie en behaalt zijn mastertitel in 1804.¹⁵⁷

Het is bekend dat Gell lid is van de *Society of Dilettanti*. Daarnaast is hij lid van de *Society of Antiquaries* en van de *Royal Society*.¹⁵⁸ Zijn lidmaatschappen van deze verschillende verenigingen tonen zijn interesse in bepaalde vakgebieden. De *Society of Dilettanti* is gericht op het klassieke erfgoed in Italië en Griekenland. De *Society of Antiquaries* en de *Royal Society* zijn beide gericht op erfgoed binnen Groot-Brittannië. Door zijn brede interessegebied is hij een goed belezen man.

Tussen het behalen van zijn bachelordiploma en zijn mastertitel maakt Gell zijn eerste reizen. In 1801 gaat hij naar de Troas,¹⁵⁹ waarover hij een werk schrijft aangaande de topografie van Troje. Ook gaat hij op een diplomatieke missie naar de Ionische eilanden. De belangrijkste

¹⁵⁵ De titel van baronet is een Britse adellijke titel ingevoerd door koning Jacobus I (1567-1625). De titel van de familie Gell is gegeven aan John Gell in 1642. Het gaat hierbij om een erfelijke titel die in 1719 verloren gaat omdat het niet van vader op dochter kan worden overgedragen. Desalniettemin blijft het een belangrijke Britse familie.

¹⁵⁶ Thomas Blore was een Britse topograaf die verschillende werken over de omgeving van Derbyshire heeft geschreven.

¹⁵⁷ W.W. Wroth (revised by J. Thompson), "Gell, Sir William", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraagdpleegd 10-08-2020.

¹⁵⁸ Moore *et al.*, *In Search of Agamemnon*, 63.

¹⁵⁹ Dit is de naam voor het gebied waarin Troje gelegen is.

reis voor Gells reisverslag vindt plaats in 1803. Gell begint zijn reis naar de Morea.¹⁶⁰ Als verslag daarvan schrijft hij onder andere *Itinerary of Greece, with a commentary on Pausanias and Strabo, and an account of the monuments of Antiquity at present existing in that country compiled in the year DCCCI:II:V:VI*.

Na zijn reis door Griekenland wordt Gell in 1814 geridderd voor de bijdragen die hij met zijn reizen heeft geleverd aan de wetenschap. Naar aanleiding van zijn benoeming gaat hij met prinses Caroline mee op haar reis in Italië. Dit is de vrouw van koning George IV. Hoewel zijn in 1796 uit elkaar gaan, behoudt ze haar titel.

Door zijn reizen in Italië neemt zijn interesse in het Romeinse erfgoed toe en hij verhuist naar Napels. Dit wordt mede mogelijk gemaakt door het pensioen van tweehonderd pond per maand dat prinses Caroline hem aanbiedt als dank voor Gells bijdrage aan hun reis. De rest van zijn leven brengt Gell door in Italië en onderzoekt hij de verschillende archeologische sites in de omgeving, waarover hij nog verschillende werken publiceert voor zijn dood. Uiteindelijk sterft hij in 1836 na een lang ziekbed.¹⁶¹

4.2 Gells reisverslag

Voor dit hoofdstuk analyseer ik het werk *Itinerary of Greece with a commentary on Pausanias and Strabo and an account of the monuments of Antiquity at present existing in that country compiled in the year DCCCI:II:V:VI* (hierna: *Itinerary of Greece*). William Gell publiceert dit werk in 1810. Hij omschrijft zijn eigen werk als de eerste echte reisgids over Griekenland na het werk van Pausanias.¹⁶²

4.3 Analyse voorwoord

In zijn zeventien pagina's tellende voorwoord begint Gell te beschrijven wat zo bijzonder is aan Griekenland en dat het niet te vergelijken is met andere landen wat betreft de structuren.¹⁶³ Daarnaast beschrijft hij de gevaarlijke kant van Griekenland, aangezien criminaliteit een veelvoorkomend probleem is en bijna alle reizigers hier slachtoffer van kunnen worden.¹⁶⁴ Daarbij beschrijft hij in de volgende pagina's wat er allemaal nodig is om een reis naar Griekenland zo goed mogelijk te laten verlopen.

¹⁶⁰ De Morea was de middeleeuwse naam voor de Peloponnesos die men ook in de Ottomaanse periode nog gebruikte. In de tijd dat Gell reisde, viel Griekenland nog onder Ottomaans gezag.

¹⁶¹ W.W. Wroth (gereviseerd door J. Thompson), "Gell, Sir William", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraadpleegd op 10-08-2020.

¹⁶² Moore *et al.*, *In Search of Agamemnon*, 64.

¹⁶³ Gell, *Itinerary of Greece*, i.

¹⁶⁴ Gell, *Itinerary of Greece*, xii.

Gell legt vervolgens duidelijk het doel van zijn reis uit: *“with regard to the volume, though it be only calculated to become a book of reference, and not of general entertainment, yet that labour cannot be entirely uninteresting to the scholar, which gives him a faithful description of the remains of cities, the very existence of which was doubtful, as they perished before the area of authentic history.”*¹⁶⁵ Het reisverslag is dus geschreven met het doel om als naslagwerk voor toekomstige reizigers te dienen, zodat zij informatie hebben die anders lastig te verkrijgen is: *“The principal recommendation of the work is its utility in facilitating the researches of future travelers, by affording that local information which it was before impossible to obtain.”*¹⁶⁶ Het doel om tot reisgids te dienen kan een verklaring zijn voor de verschillen met de passage die Pausanias heeft geschreven over Tiryns.

Uit de titel blijkt dat hij de werken van Pausanias en Strabo als uitgangspunt heeft gebruikt voor zijn reisverslag.¹⁶⁷ Gell geeft aan dat hij uitsluitend klassieke bronnen gebruikt voor zijn werk, omdat de modernere reisverslagen niet voor iedereen beschikbaar zijn op dat moment.¹⁶⁸ Hierbij noemt hij niet welke klassieke auteurs hij heeft gebruikt naast Pausanias en Strabo.

4.4 Analyse passage Tiryns

Voor de analyse van de passage van Tiryns maak ik gebruik van dezelfde categorieën als in het vorige hoofdstuk: de route, beschrijvingen van het landschap, beschrijvingen van structuren en verwijzingen naar de geschiedenis en mythologische achtergrond van Tiryns. Tot slot vergelijk ik het verslag van Gell met de tekst van Pausanias.

4.4.1 Route

Gell reist voor zijn reis over het Peloponnesisch schiereiland. Binnen Gells route is Tiryns slechts een korte tussenstop.¹⁶⁹ Gell vertrekt uit Mycene en is onderweg naar Nafplion. Hij reist langs de vallei van Barbitza richting Tiryns. Hij komt ook langs Midea, waarbij hij Pausanias aanhaalt om uit te leggen waar dit dorp ligt ten opzichte van Tiryns: *“Pausanias places Midea somewhere in this direction, for Tirynthus lay to the right of the military road from Argos to Epidauros; but having returned from Tirynthus to the road, the site of Midea, which lay to the left*

¹⁶⁵ Gell, *Itinerary of Greece*, xi

¹⁶⁶ Gell, *Itinerary of Greece*, xv.

¹⁶⁷ Pausanias' werk is de *Beschrijving van Griekenland*. Strabo heeft een *Geographika* geschreven.

¹⁶⁸ Gell geeft aan dat ze op dat moment nog niet gedrukt zijn voor het grote publiek. Gell, *Itinerary of Greece*, xvii.

¹⁶⁹ Gells route loopt van Chione naar Zaracca, naar Kutchukmadi naar Krabata naar Schoenochorio om vervolgens door te gaan naar Symphalos, Nemea, Mycene, Lyrceia, Lerna en Tegea (Gell, *Itinerary of Greece*, xvii).

was seen."¹⁷⁰ In deze passage noemt Gell Pausanias expliciet. Gell wijkt hier wat betreft zijn route af van Pausanias aangezien die afkomstig is vanaf Argos en onderweg is naar Epidaurus.

Tijdens zijn beschrijving van Tiryns begint hij met de Cyclopische muren. Vervolgens werkt hij van oost naar west door de citadel. Hij begint met de poort aan de oostzijde, gaat verder met de galerijen, een cisterne en eindigt met de poort aan de westzijde. Tot slot gaat hij naar de kamers van de dochters van Proetus, die dichterbij zee liggen.

4.4.2 Beschrijving van het landschap

Gell gebruikt afmetingen om de stad te omschrijven. Gell beschrijft het landschap waarin Tiryns ligt als volgt: "*the fortress is placed upon a small mount not 50 feet above the level of the plain, though there are some insulated hills in the vicinity which might have been much more easily defended*".¹⁷¹ Hij noemt geen bron voor deze afmetingen. Gell geeft details zoals de hoogte van de heuvel om de plek te visualiseren voor zijn lezers die de site niet kennen. Dit past bij het doel van zijn reisverslag, aangezien hij een naslagwerk wil maken voor toekomstige reizigers.

De zee is ook van invloed op het landschap. Gell geeft aan "*the sea was probably much nearer in very early times than it is at present, being nearly 15 minutes distant.*"¹⁷² Later in het verslag komt nog een beschrijving van het landschap naar voren. Na de beschrijving van de recentere delen van de citadel en de cisterne geeft Gell aan "*the northern point of the hill is less elevated than the other*".¹⁷³

4.4.3 Beschrijving van de structuren

Gell omschrijft de burcht Tiryns als het beste voorbeeld van militaire architectuur uit de heroïsche tijd.¹⁷⁴ Hij gebruikt het epitheton van Tiryns dat Homerus heeft gegeven aan de stad, namelijk "*well-walled*". Gell geeft aan dat hij er zeker van is dat dit de burcht van Tiryns is: "*there can be no doubt that the present ruins are those of the citadel which existed in the age of the poet*".¹⁷⁵

Vervolgens gaat hij verder met de omschrijving van de plattegrond van de burcht. Hij baseert zich bij deze beschrijving op 'Mr. Bryant'. Hiermee bedoelt Gell Jacob Bryant, een

¹⁷⁰ Gell, *Itinerary of Greece*, 52.

¹⁷¹ Een voet komt overeen met ongeveer 30,5 centimeter. Gell, *Itinerary of Greece*, 54.

¹⁷² Gell, *Itinerary of Greece*, 54.

¹⁷³ Gell, *Itinerary of Greece*, 57.

¹⁷⁴ Met de heroïsche tijd wordt de tijd tussen de komst van de Grieken naar Thessalië en de terugkomst uit Troje bedoeld. De exacte periode kan niet worden bepaald, maar de Trojaanse oorlog wordt gesitueerd in twaalfde of dertiende eeuw voor Christus. De naam heroïsch is afkomstig van de generaties Griekse helden die voornamelijk voorkomen in de verhalen van Homerus. (Thirlwall, *A History of Greece*, 139).

¹⁷⁵ Met "*the poet*" bedoelt Gell de Griekse dichter Homerus. Gell, *Itinerary of Greece*, 54.

Engelse schrijver uit de achttiende eeuw, die zich bezighield met de klassieke mythologie. Hieruit valt op te maken dat Gell bekend is met Bryants werk. Volgens Gell zegt Bryant dat de plattegrond van Tiryns lijkt op het lange schip van Danaus.¹⁷⁶ Gell heeft hierbij zijn eigen plattegrond gemaakt en beaamt die uitspraak. Aangezien Gells verslag bedoeld is als reisgids, heeft hij de afbeelding waarschijnlijk toegevoegd zodat deze herkenbaar is voor toekomstige reizigers.

De burcht heeft verschillende ingangen. Gell begint met de poort aan de oostkant. Hierover schrijft hij *“the entrance on the east is in tolerable preservation. A sloping way 15 feet wide ascended from the plain along the eastern and southern sides of a solid tower about 20 feet square, and 43 feet in height, passing at the end of the second side under a gateway composed of tremendous blocks of stone, the architrave being 10 feet six inches in length.”*¹⁷⁷ Daarnaast geeft Gell aan dat het waarschijnlijk is dat er een driehoekige steen op de poort heeft gestaan, die bestond uit twee delen. Hiervan geeft hij de afmetingen. Deze kan hij geven, omdat het eerste deel vlakbij de muur ligt. Het tweede deel is naar alle waarschijnlijkheid verloren gegaan.¹⁷⁸ Gell legt uit hoe deze poort werkt: *“the gate was hung upon a large pivot in the centre, which was let into the architrave and the threshold, so that one of the sides opened inwards while the other advanced when a person entered, a convincing proof of remote antiquity, and the simplicity of the times in which it was constructed.”*¹⁷⁹

Een typisch fenomeen in Tiryns zijn de *galeria*. Deze tunnelstelsels dienden als verplaatsingsmethode en verbonden verschillende delen van de citadel met elkaar. Hiervan heeft hij een tekening gemaakt ter illustratie. Daarna schrijft Gell *“the wall is generally about 25 feet in thickness and consists of three parallel ranks of stones five feet in thickness, which separate two ranges of galleries, each five feet broad, and in their present state about 12 feet high. The sides of these galleries are formed by two courses of stone and covering consists of two other horizontal courses which project till they meet”*.¹⁸⁰ Vervolgens geeft Gell aan dat er ongeveer negentig voet aan lengte van deze galerijen te zien is op het moment dat hij er is. Hij vermoedt dat deze galerijen rondom de hele burcht geplaatst zijn, maar ze zijn op het moment dat Gell er komt alleen nog maar toegankelijk aan de zuidzijde van de burcht, waar de muren het minst goed zijn

¹⁷⁶ Danaus was een koning van Libië en wordt in verband gebracht met de stichting van Argos. Gell maakt de kanttekening dat Bryant Tiryns niet met eigen ogen heeft gezien, maar op basis van verslagen een accuraat beeld heeft geschetst.

¹⁷⁷ Gell, *Itinerary of Greece*, 55.

¹⁷⁸ Gell, *Itinerary of Greece*, 55.

¹⁷⁹ *“If they have ever been sculptured, one of the pieces is ruined by time, and the other has the face downward.”* Gell, *Itinerary of Greece*, 55.

¹⁸⁰ Gell, *Itinerary of Greece*, 56.

overgeleverd.¹⁸¹ Voor de functie van deze galerijen geeft Gell aan *“they were probably the retreat for the garrison in case of a siege, for there does not appear to have been any opening toward the plain, as no windows or loop holes remain, which would have been the case had they been destined to any military purpose”*.¹⁸² Gell gaat verder met een beschrijving van de lichtinval, waarbij hij aangeeft dat de binnenste galerij waarschijnlijk licht was, maar de buitenste volledige donker was.¹⁸³ Tot slot geeft Gell aan dat de galerijen verbonden zijn met de oostelijke poort, die hij eerder beschreven heeft.¹⁸⁴

Daarnaast zijn er sporen uit latere tijden. Gell zegt niet uit welke tijd hij verwacht dat deze bouwwerken komen. Hij gaat gelijk door met een cisterne die hij bovenop de citadel ziet en op de stenen van de muren op het lagere deel van de citadel.¹⁸⁵ Deze zijn kleiner dan de stenen van de muren van de galerijen.¹⁸⁶ Dit komt overeen met Chandlers eerdere beweringen over de moderne uitstraling die een deel van de muur heeft.

De laatste structuur die Gell beschrijft is poort aan de westzijde van de burcht. Deze is kleiner dan die aan de oostzijde. De poort is verwerkt in een inham, die beschermd wordt door een gekromde muur. Gell geeft aan dat hier alleen de funderingen nog van overgebleven zijn. Toch kan hij hierdoor wel de afmetingen geven van de poort: *“the gate itself is six feet one inch wide.”*¹⁸⁷

Tot slot gaat Gell richting de zee, waar hij de kamers van de dochters van Proetus omschrijft. *“Between Tiryns and the sea are the thalamoi, or chambers of the daughters of Proetus.”*¹⁸⁸ Gell geeft aan dat het gaat om grafkamers (*thalamoi*). Dit is opvallend omdat dit eerder niet zo genoemd is.

4.4.4 Verwijzingen naar de plaatsgebonden mythen

De eerste mythologische verwijzing maakt Gell dor het noemen van de naam van Proetus, waarbij hij aangeeft dat Proetus de citadel van Tiryns heeft gebouwd: *“It was built by Proetus,*

¹⁸¹ *“These galleries were probably continued round the whole of the citadel, but they are accessible at present only at the southern part of it, where the walls are least perfect”* Gell, *Itinerary of Greece*, 56.

¹⁸² Gell, *Itinerary of Greece*, 56.

¹⁸³ *“If the inner gallery received light from the inclosed area, the exterior must still have remained almost dark.”* Gell, *Itinerary of Greece*, 56.

¹⁸⁴ *“It was connected with the eastern gate by an avenue inclosed between the outer wall and an inner curtain.”* Gell, *Itinerary of Greece*, 56.

¹⁸⁵ Een cisterne is een bassin voor het verzamelen en opslaan van water.

¹⁸⁶ *“There are here, as at Mycenae, some traces of edifices of a later date, and a cistern upon the top of the citadel. The southern point of the hill is less elevated than the other, and the wall is generally composed of stones of less magnitude than those which are employed in the galleries.”* Gell, *Itinerary of Greece*, 57.

¹⁸⁷ Gell, *Itinerary of Greece*, 57.

¹⁸⁸ Gell, *Itinerary of Greece*, 57.

about the year 1379, B.C. descended through Abas and Lynceus from Danaus.”¹⁸⁹ Later geeft Gell nogmaals aan dat Tiryns tijdens de regeerperiode van Proetus is gebouwd of in ieder geval een belangrijke bestuurlijke positie heeft gekregen, maar dat dit gedurende de volgende generatie weer verplaatst is naar Mycene.¹⁹⁰ Gell lijkt dit feit in zijn werk te presenteren als een historisch feit, maar het is onderdeel van de mythologie over Tiryns. Verder geeft Gell geen toelichting over Proetus en diens achtergrond binnen de mythologie. Dit is opvallend, omdat Gells doel is een naslagwerk te schrijven voor toekomstige reizigers. Om deze reden zou men verwachten dat Gell een korte toelichting geeft op dit verhaal, omdat zijn doelgroep wellicht niet bekend is met de mythe en uitleg nodig heeft.

Een andere verwijzing naar de mythologie over Tiryns is de verwijzing naar de ondergang van de stad. Gell geeft aan dat Tiryns als stad leeg kwam te staan doordat de Argeioi van mening waren dat Argos meer inwoners nodig had: “*Tirynthus was destroyed by the Argives when they depopulated several of the neighbouring cities, to increase the number of inhabitants at Argos*”.¹⁹¹

Gell beëindigt zijn stuk met het noemen van klassieke auteurs die over Tiryns hebben geschreven. Allereerst noemt Gell Homerus, waarbij hij aangeeft dat Homerus Tiryns omschrijft als een van de oudste steden van Griekenland. Daarbij haalt hij de *Naturalis Historia* van Plinius aan waarin staat geschreven dat sommige dieren onschuldig zijn voor de inwoners, waarbij Plinius als voorbeeld de kleine slangen noemt die leven bij Tiryns.¹⁹² Gell noemt dit fragment omdat er specifiek gerefereerd wordt naar Tiryns en hij vermoedelijk alle informatie over Tiryns uit de oudheid bij elkaar wil brengen. Daarnaast geeft Athenaeus aan dat de inwoners van Tiryns een overmatige neiging hebben om te lachen.¹⁹³ Tot slot vermeldt Gell dat Herodotus Tiryns noemt in zijn *Historiën* en zegt dat de plaats Sipeia in de omgeving van Tiryns lag.¹⁹⁴ Het lijkt erop dat dit opmerkingen zijn die Gell geen geschikte positie binnen zijn vertelling heeft kunnen geven. Ze worden aan het einde gemaakt, vermoedelijk om een zo compleet mogelijk beeld te geven dat er in de oudheid bestond van Tiryns. Dit toont aan dat Gell zich goed heeft verdiept in zijn onderwerp. Hoewel hij de bronnen niet noemt in zijn voorwoord, laat hij ze per passage de revue passeren.

¹⁸⁹ Gell, *Itinerary of Greece*, 54.

¹⁹⁰ Gell, *Itinerary of Greece*, 58.

¹⁹¹ Gell, *Itinerary of Greece*, 57.

¹⁹² Plinius de Oudere (23/24-79 na Christus) schreef de onder andere *Naturalis Historia*, een encyclopedisch werk met feiten over de wereld.

¹⁹³ Athenaeus van Naucratis was een Griekse geleerde uit Egypte. Hij leefde rond dezelfde tijd als Pausanias, namelijk de tweede eeuw na Christus. Hij schreef de *Deipnosophistae* (“tafelgeleerden”), een encyclopedisch werk over oudheden.

¹⁹⁴ Herodotus (485-425/420 voor Christus) was een Griekse historicus. Gell, *Itinerary of Greece*, 58.

4.5 Gell en de tekst van Pausanias

Moore et al. hebben eerder onderzoek gedaan naar Gells reisverslag. Dat onderzoek betreft de passage die Gell heeft geschreven over Mycene. Ze concluderen dat Gell zeer specifiek gebeurtenissen weet te dateren.¹⁹⁵ Daarbij geven ze aan dat het niet zeker is waar Gell deze data vandaan heeft.¹⁹⁶ Dit valt ook op bij de passage van Tiryns, waarbij hij het precieze jaartal aangeeft wanneer Tiryns gesticht is en ten onder is gegaan.¹⁹⁷ Daarentegen geven Moore et al. weinig opmerkingen over Gells gebruik van Pausanias.

Wanneer Gell aangeeft hoe je naar Tiryns reist, geeft hij de ligging ten opzichte van Midea. Daarbij maakt hij gebruik van de tekst van Pausanias. Pausanias geeft aan dat *“on the way from Argos to Epidauria there is on the right a building made very like a pyramid, and on it in relief are wrought shields of the Argive shape”* en *“on returning to the highway you will reach Midea on the left hand”* (regels 1-2 en 15-16).¹⁹⁸ Gell combineert deze twee feiten en geeft aan het begin van zijn passage deze omschrijving: *“Pausanias places Midea somewhere in this direction, for Tirynthus lay to the right of the military road from Argos to Epidaurus; but having returned from Tirynthus to the road, the site of Midea, which lay to the left was seen”*.¹⁹⁹ Gell neemt dus vrijwel letterlijk de feiten over van Pausanias en noemt hem hierbij als bron.

Gell beschrijft op een feitelijke manier het landschap van Tiryns. Hij geeft bijvoorbeeld afmetingen. Daarnaast noemt hij het epitheton van Homerus om aan te duiden hoe Tiryns eruitziet. Omdat Pausanias geen beschrijving van het landschap heeft opgenomen in zijn werk, is het niet mogelijk de beschrijving van Gell te vergelijken met die van Pausanias.

Wat betreft de structuren begint Gell zijn beschrijvingen met feitelijke informatie die hij waarneemt tijdens het rondlopen op de site. Daar lijkt hij weinig overgenomen te hebben van Pausanias. Aan het einde van zijn passage noemt hij wel wat Pausanias in die tijd gezien heeft. Hij begint zijn commentaar door te zeggen dat Pausanias aangeeft dat alleen de muur overeind is gebleven. *“Among the ruins of Tiryns, Pausanias says, the walls alone remain, which are said to have been the work of the Cyclopes”*.²⁰⁰ Gell maakt vervolgens gebruik van dezelfde vergelijking om de omvang van de stenen te omschrijven: *“they are built of rough stones, of which each is of such a size, that a yoke of mules could not draw the least of them.”*²⁰¹ Pausanias schrijft *“The wall, which is the only part of the ruins still remaining, is a work of the Cyclopes made of unwrought stones, each stone being so big that a pair of mules could not move the smallest from its place to the*

¹⁹⁵ Moore et al., *In Search of Agamemnon*, 67.

¹⁹⁶ Moore et al. *In Search of Agamemnon*, 67.

¹⁹⁷ Gell geeft aan dat Proetus Tiryns heeft gesticht in 1379 voor Christus. Gell, *Itinerary of Greece*, 54.

¹⁹⁸ De originele nummering is 2.25.7 en 2.25.9.

¹⁹⁹ Gell, *Itinerary of Greece*, 52.

²⁰⁰ Gell, *Itinerary of Greece*, 57.

²⁰¹ Gell, *Itinerary of Greece*, 57.

slightest degree" (regel 11-13). De beschrijving van Pausanias is nog steeds accuraat genoeg voor Gell om het vrijwel letterlijk over te nemen.

De kamers van de dochters zijn een andere structuur die Gell beschrijft. Hij gebruikt hiervoor de volgende woorden: "*between Tiryns and the sea are the thalamoi, or chambers of the daughters of Proetus*". Pausanias schrijft "*Going down seawards, you come to the chambers of the daughters of Proetus*" (regel 14-15). Gell neemt het idee van Pausanias dus over, maar voegt daaraan toe dat het *thalamoi*, grafkamers, zijn. Dit is opvallend omdat Pausanias het labyrinten en Chandler het steengroeven hebben genoemd. Het zou kunnen dat Gells archeologische achtergrond hem in staat stelt deze conclusie te trekken aan de hand van de overblijfselen die hij ziet, maar dit is niet met zekerheid te zeggen.

Zoals gezegd, is de beschrijving van de burcht van Tiryns door Gell uitgebreider dan die van Pausanias. Hij beschrijft naast de muur van de Cyclopen en de kamers van de dochters van Proetus ook andere structuren, zoals de poorten en de tunnelstelsels in de muren. Gell geeft expliciet aan hoe Pausanias Tiryns heeft beschreven. Hij noemt de muur van de Cyclopen en de kamers van de dochters van Proetus. Tot slot noemt Gell kort twee standbeelden die in Tiryns hebben gestaan en die verplaatst zijn naar Elis. Hij geeft niet aan hoe deze standbeelden eruit zouden hebben gezien. Deze informatie heeft hij gehaald uit Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* en dit noemt hij onderaan zijn passage.²⁰² Feiten over de andere structuren zijn niet overgenomen van Pausanias.

Wat betreft de mythologie noemt Gell de naam van Proetus, terwijl Pausanias een uitgebreidere uitleg verschaft van de mythologische achtergrond. Ook bij de dochters van Proetus geeft Gell geen uitgebreide uitleg van het verhaal. In deze gevallen neemt hij dus enkel de namen over van Pausanias. Bij het beschrijven van de ondergang van Tiryns verwijst Gell expliciet naar Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* en geeft hij aan op welke passage van Pausanias' werk hij zijn woorden heeft gebaseerd. Aan het einde van zijn passage geeft Gell ook nog het jaartal wanneer hij denkt dat dit gebeurd is, namelijk 466 voor Christus.²⁰³

Concluderend valt het op dat Gell op verschillende punten gebruik maakt van de beschrijvingen van Pausanias. Dit begint al bij de route, aangezien hij daar aangeeft wat Pausanias zegt. Wel is de algehele route van Gell anders, omdat hij door slechts een deel van Griekenland reist, de Peloponnesos. Gell beschrijft het landschap wel, terwijl Pausanias daar nauwelijks aandacht aan besteedt. Hierin wijkt hij dus af van Pausanias. Bij de categorie structuren zien we dat Gell eerst zelf de structuren van de burcht beschrijft en aan het eind aangeeft wat Pausanias geschreven heeft. Hierbij blijft hij trouw aan de beschrijvingen van Pausanias, maar hij voegt eraan toe dat de kamers van de dochters van Proetus grafkamers

²⁰² Gell verwijst hier naar Pausanias' passage over Arcadia en niet diens passage over Tiryns.

²⁰³ Gell, *Itinerary of Greece*, 58.

zijn. Tot slot is bij de verwijzingen naar de geschiedenis en de mythologie te zien dat Gell minder uitgebreid te werk gaat dan Pausanias, maar wel vergelijkbare gebeurtenissen noemt.

Hoofdstuk 5 – Edward Giffard (1812-1867)

Dit hoofdstuk is gewijd aan het werk van Edward Giffard. Van alle auteurs van de casestudies voor dit onderzoek is over hem het minst bekend. Eerst geef ik een overzicht van Giffards biografische gegevens en zijn werk. Net als in de eerdere hoofdstukken wordt vervolgens een beeld geschetst van het werk aan de hand van de verschillende categorieën: de route, de beschrijving van het landschap, de beschrijvingen van structuren, verwijzingen naar de plaatsgebonden geschiedenis en mythen en tot slot de vergelijking met Pausanias.

5.1 Biografische gegevens

Edward Giffard wordt in 1812 geboren als zoon van Ambrose Hardinge Giffard en diens vrouw Harriet.²⁰⁴ De oorsprong van de familie ligt in Devon, Devonshire. Zijn vader is rechter in Ceylon (het huidige Sri Lanka).²⁰⁵ Edward Giffard heeft altijd in Engeland gewoond. Aangezien zijn vader een belangrijke functie aan het gerechtshof heeft bekleed, is het waarschijnlijk dat hij uit een welgestelde familie komt. Er is echter niets bekend over de financiële situatie van de familie.

In het begin van de negentiende eeuw is de stoomboot in opkomst. De stoomboot maakt het voor meer sociale klassen mogelijk om te reizen, hoewel dit nog niet voor iedere sociale klasse is weggelegd. Giffard geeft ook aan dat hij met de stoomboot naar Griekenland gaat. De sociale status van Giffard is dus niet met zekerheid te bepalen, maar zijn vaders positie en het feit dat Giffard heeft kunnen studeren geven aan dat de familie aanzien geniet.

Giffard werkt als admiraal in het Britse leger nadat hij heeft gestudeerd aan Pembroke College in Oxford.²⁰⁶ Verder weten we over Giffard dat hij in 1852 een boek over de marine heeft gepubliceerd: *Deeds of naval daring: anecdotes of the British Navy*. Dit werk is uitgekomen terwijl Giffard de functie bekleedt van secretaris van het UK Board of Transport. Tot slot heeft hij meegewerkt aan het boek *Who was my grandfather?: Biographical Sketch*. Dit is een boek waar Giffards vader aan werkte, maar wat hij niet heeft kunnen voltooiën voor zijn dood. Edward Giffard maakt het werk af en publiceert het, echter enkel voor privégebruik.²⁰⁷

Op 24-jarige leeftijd reist Giffard op doktersadvies naar Griekenland. Het is niet bekend waar hij aan lijdt, maar het zou goed voor hem zijn om tijdens de wintermaanden een

²⁰⁴ G.B. Smith (gereviseerd door R.T. Stearn), "Giffard, Sir Ambrose Hardinge", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraadpleegd op 10-08-2020.

²⁰⁵ G.B. Smith (gereviseerd door R.T. Stearn), "Giffard, Sir Ambrose Hardinge", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraadpleegd op 10-08-2020.

²⁰⁶ Het is niet bekend wat hij gestudeerd heeft. Moore, *In Search of Agamemnon*, 103.

²⁰⁷ In april 2020 is het alsnog gepubliceerd voor een breder publiek. Giffard, *Who was my grandfather?*, ii.

warmer klimaat op te zoeken. *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea* is het resultaat van zijn reis.

5.2 Giffards reisverslag

Giffard onderneemt de reis in 1836 en publiceert in 1838 zijn verslag: *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*. Zijn reisgenoot, F.W. Newton, voorziet dit verslag van tekeningen.²⁰⁸ Het zijn tekeningen van de plekken die onbekend zijn of een hele duidelijke karakterisering geven van het Griekse erfgoed.²⁰⁹ Daarnaast heeft hij een kaart getekend met daarop de route van de reis.

Omdat Giffard een van de eerste is die een reisverslag schrijft over Griekenland sinds de invoering van de stoomboot, is het voor latere reizigers relevant om het te lezen. Dit blijkt ook uit recensies. *“This little volume is likely to be popular not merely as light summer reading, but still more as a guide to those who may be desirous of following Mr. Giffards footsteps in a hasty circuit of Greece, and seeing the greatest number of interesting scenes and objects in the shortest time, and with the least trouble of expense.”*²¹⁰ In dezelfde recensie wordt geschreven: *“To those who can only make a short visit, Mr. Giffards work will afford the best precedent that we know of”*.²¹¹ Door de compactheid van Giffards reisverslag is het ideaal voor reizigers die een korte reis naar Griekenland willen maken.

5.3 Analyse introductie

De introductie begint met de reden van Giffards reis. Op doktersadvies gaat hij een paar maanden naar een warmer klimaat. Dit combineert hij met zijn interesse in klassiek Griekenland.²¹² Giffard geeft zelf aan dat hij op reis is met Mr. Newton, die om dezelfde reden als Giffard het zuidelijke klimaat opzoekt. Giffard geeft aan dat Newton een vriend is uit zijn studententijd en dat hij tekeningen maakt bij de woorden van Giffard.²¹³ Het is niet bekend

²⁰⁸ F.W. Newton is een studiegenoot geweest van Giffard (Newtons voornamen zijn onbekend). Newtons tekeningen hebben vooral betrekking op het begin waar een kaart is weergegeven met de route die Giffard heeft afgelegd. Daarnaast zijn er tekeningen van een aantal structuren die Giffard heeft gezien. De passage over Tiryns bevat geen illustraties.

²⁰⁹ *“half a dozen scenes have been selected – not as the most picturesque, but as being either less generally known, or of a particularly characteristic aspect”*, Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 4.

²¹⁰ *The Quarterly Review* 59, 217

²¹¹ *The Quarterly Review* 59, 240.

²¹² *“Having been medically advised to pass a couple of months of the last winter in a more southern climate, and particularly recommended to begin a sea voyage....to combine the main object of health with the gratification of an ardent desire to visit the classical scenes of Greece”* Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 1.

²¹³ Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 1 en 4.

wat beide mannen gestudeerd hebben. Giffard geeft aan dat zijn reis succesvol is geweest, omdat beide mannen van hun symptomen zijn genezen.²¹⁴

Aangezien het vertrek van Giffard plotseling is geweest, heeft hij zich niet goed kunnen voorbereiden op zijn reis. Toch noemt hij werken van auteurs die kunnen helpen bij het voorbereiden van een vergelijkbare reis: *“Had our departure been less sudden and our destination more certain, we might have compiled (as I should advise any future traveller to do) from the learned works of Clarke, Leake, Dodwell, and Gell, and some more recent itineraries, a plan for our journey, so as by economizing both time and expense, to have been enabled to see the greatest number of interesting objects with the least cost and trouble.”*²¹⁵ Hieruit blijkt dat Giffard bekend is met eerdere werken, waaronder het werk van Gell dat eerder besproken is. Het is opvallend dat hij hierbij enkel moderne reisverslagen noemt en geen bronnen uit de oudheid.

Ondanks zijn haastige voorbereiding hoopt Giffard dat toekomstige reizigers wat aan zijn werk hebben. *“I have thought, - without pretending to anything like authorship on my own part, or to supersede the necessity of consulting the learned authors I have mentioned, - that a plain narrative of what we were enabled to see during a three month’s absence from England, might be of some use to future travelers, and perhaps of some unamusing even to others, whose interest in the scenes we visited may render them indulgent to the insufficiency of the describer”*.²¹⁶ Giffard geeft hierbij aan dat hij niet de vervanging wil zijn van geleerde auteurs.²¹⁷ Hieruit is op te maken dat Giffard naar alle waarschijnlijkheid geen klassieke of archeologische achtergrond heeft, aangezien hij de andere auteurs omschrijft als *“learned authors”*.²¹⁸ Bovendien geeft hij zelf aan dat sommige mensen zijn werk wellicht niet zullen appreciëren omdat hij niet goed genoeg beschrijft wat hij ziet.

²¹⁴ Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 2.

²¹⁵ Edward Daniel Clarke was een Britse mineraloog, die verschillende landen in Europa heeft bezocht. Kolonel William Martin Leake was een Britse militair en topograaf die een reis naar Griekenland heeft ondernomen in het begin van de negentiende eeuw. Edward Dodwell was een Ierse schilder, die door Griekenland heeft gereisd van 1801-1806. William Gell was de auteur van de vorige casestudie en heeft in dezelfde periode als Dodwell een reis ondernomen naar Griekenland, waarbij hij commentaar leverde op Pausanias en Strabo.

Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 2.

²¹⁶ Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 3.

²¹⁷ Dit doet hij voornamelijk door de recente ontwikkelingen binnen het reizen, waaronder de uitvinding van de stoomboot, mee te nemen.

²¹⁸ Het is bekend dat hij aan Pembroke College in Oxford heeft gestudeerd, maar het is niet bekend wat hij hier gestudeerd heeft.

5.4 Analyse passage Tiryns

Tijdens zijn reis door Griekenland spendeert Giffard twee dagen aan zijn excursie door Argos. Tiryns is de eerste stop, maar het is een korte.²¹⁹ Hieronder analyseer ik de passage aan de hand van de in de methode beschreven categorieën.

5.4.1 Route

Zoals de titel van het werk van Giffard doet vermoeden gaat het om een reis langs de Ionische eilanden, Athene en de Morea. Tiryns ligt in die laatste regio. Giffards reisverslag bevat de precieze data van wanneer hij ergens is geweest. Om die reden is bekend dat zijn reis loopt van 3 januari tot 2 maart in het jaar 1836. Giffard bezoekt Tiryns als onderdeel van een tweedaagse trip naar Argos op 11 en 12 februari. Tiryns is de eerste stop op de route: *“Tiryns was our first object; situated close to the main to Argos, and about a mile and half from Napoli.”*²²⁰ Door de ligging van Napoli te noemen krijgt de lezer een beter beeld van de positionering van Argos. Daarbij kunnen lezers de kaart aan het begin van het werk van Giffard raadplegen.

De routes van Giffard en Pausanias verschillen. Dit heeft er naar alle waarschijnlijkheid mee te maken dat Pausanias het hele land bezoekt en Giffard slechts gedeelte. Binnen zijn route komt Pausanias van Argos af en is hij onderweg naar Epidauros. Voor Giffard is Tiryns de eerste stop binnen zijn excursie naar het Argivische gebied. Hij reist niet verder naar Epidauros. In Tiryns gaat Giffard als eerste naar de Cyclopische muren en vervolgens naar de cisterne, de galerijen en de toren in de muur.

5.4.2 Beschrijvingen van het landschap

Giffard beschrijft eerst de muren die hij ziet. Daarna geeft hij pas een beschrijving van het landschap. *“The whole stands about forty feet above the level of the plain and is completely isolated.”*²²¹ Binnen het landschap neemt Tiryns geen grote plaats in. Giffard schrijft: *“Tiryns, however, if we were to judge by what we would trace of its remains, must have been little more than a fort, for a few minutes’ walk took us round it”*.²²²

5.4.3 Beschrijvingen van de structuren

Giffard begint de beschrijving van structuren op de site van Tiryns met de Cyclopische muren. *“The very remote antiquity of the walls, and their massy construction, struck us very forcibly.”*²²³ Deze beschrijving vult Giffard aan met een citaat van Pausanias die de muren omschrijft (regel 7-

²¹⁹ Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 254.

²²⁰ Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 251.

²²¹ Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 253.

²²² Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 252.

²²³ Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 252.

14). Dit zou nog steeds toepasselijk zijn op het moment dat Giffard in Griekenland is. *“This description – which is perfect at this day – gives, I believe, the earliest definition of what is called Cyclopean architecture.”*²²⁴ Giffard geeft hier commentaar op de Cyclopische muren, namelijk dat ze er hetzelfde uitzien als in Pausanias’ tijd.

Een volgende structuur die Giffard beschrijft, is een put of een bron: *“above this wall, in a ploughed field, is an ancient well.”*²²⁵ Dit gaat zeer waarschijnlijk over de cisterne die eerder door Gell ook is beschreven.

De galerijen, de tunnelstelsels die de burcht omringen, worden als volgt omschreven: *“and round some part of the walls, and between their exterior and interior faces – for they are twenty feet thick, as well as 3000 years old – runs a covered way, probably for the communications of the garrison, formed by the stones gradually approaching towards the top, and making a rude gallery”*. Hij benoemt verder de lengte van de tunnels en beschrijft vervolgens een toren in de muur. Deze toren is *“built of immense stones”*,²²⁶ wat Giffard niet uitdiept. Giffard wil misverstanden voorkomen door te zeggen dat er alleen funderingen staan, maar dat die wel goed te zien zijn: *“I must add, to prevent misconception, that these are only foundations, but sufficiently distinguishable to satisfy us of the exact force and propriety of Homer’s epithet Τίρυνθα τειχιόεσσαν”*.²²⁷ Met dit citaat toont Giffard aan dat hij zich ondanks de korte voorbereidingstijd enigszins verdiept heeft in de plek aangezien hij het epitheton kent dat de dichter Homerus aan Tiryns heeft gegeven.

Tot slot reflecteert Giffard kort op zijn bezoek aan Tiryns in het algemeen. Dit commentaar geeft zijn oordeel over de structuren die hij heeft gezien in de stad, voornamelijk de muren. *“After a short visit, which afforded, I own, nothing more interesting than the corroboration of the Homeric Epithet.”*²²⁸ Dit betekent dus dat Giffard de muren het meest interessante vond aan zijn bezoek aan Tiryns. Het epitheton waar Giffard naar refereert heeft hij eerder in zijn verhaal al aangeduid: *“strong Tirynthus’ lofty walls”*.²²⁹

5.4.4 Verwijzingen naar de geschiedenis en plaatsgebonden mythen

Giffard maakt weinig verwijzingen naar de geschiedenis van Tiryns of de plaatsgebonden mythen. Voor de ondergang van Tiryns maakt Giffard gebruik van een citaat van Pausanias. Door Pausanias’ uitleg in het citaat is het voor Giffard niet nodig hier verder op in te gaan.

²²⁴ Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 252.

²²⁵ Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 253.

²²⁶ De toren zit verwerkt in de muur en dient als verdediging. Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 253.

²²⁷ Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 253.

²²⁸ Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 254.

²²⁹ Een paar regels daarvoor heeft Giffard ook het Grieks hiervoor gegeven: *Τίρυνθα τειχιόεσσαν*. Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 253.

Verder gaat Giffard niet in op de mythen over Proetus. Het zou kunnen zijn dat hij hier minder mee bekend is, maar dit is niet met zekerheid te zeggen.

5.5 Giffard en de tekst van Pausanias

Giffard beschrijft dat Tiryns op een heuvel in een geïsoleerde vlakte ligt.²³⁰ Pausanias geeft geen beschrijving van het landschap dus Giffard voegt iets toe aan de beschrijving van Tiryns ten opzichte van Pausanias. Vanwege zijn lezerspubliek geeft Giffard vermoedelijk een uitgebreidere beschrijving.

Bij het omschrijven van de structuren citeert Giffard Pausanias letterlijk. Het gaat hem om de muren die gemaakt zouden zijn van de Cyclopen, omdat hij vindt dat Tiryns nog in dezelfde staat is waarin Pausanias de citadel waarschijnlijk heeft aangetroffen: *“On turning to the right (on the way from Argos to Epidauros) you will see the ruins of Tiryns. The Argives subverted the kingdom of the Tirynthians, wishing to bring the inhabitants into their city, and thereby to aggrandize Argos. The wall is all that is left of the ruins, and is, according to report, the work of the Cyclopes. It is built of rough stones, each of which is so large that the least cannot be moved out of its place but by a yoke of mules; but formerly small stones were inserted, that each of these might fit in as much as possible with the great ones”* – Paus. *Corinth*, 25.²³¹ Giffard geeft aan dat hij dit nog steeds een passende omschrijving vindt. Het directe citaat van Pausanias wijst erop dat Giffard bekend is met diens werk.

Opvallend is dat Giffard in tegenstelling tot Pausanias de kamers van de dochters van Proetus niet beschreven heeft. Hoewel deze strikt genomen niet in Tiryns liggen, beschrijft Pausanias deze wel. Het zou kunnen dat deze kamers niet op de route lagen voor zijn excursie. Naast de structuren die Giffard van Pausanias overneemt, noemt hij structuren die Pausanias buiten beschouwing laat: de cisterne, de galerijen en de toren in de muur. Hieruit blijkt dat Giffard naast Pausanias eigen waarnemingen en andere bronnen gebruikt bij de creatie van zijn werk.

Tot slot moet aandacht besteed worden aan de verwijzingen naar de geschiedenis en de plaatsgebonden mythen. In het eerdergenoemde citaat komt een verwijzing naar de plaatsgebonden mythologie voor. Het citaat bevat de reden dat de inwoners van Tiryns de stad hebben moeten verlaten. Hierin citeert Giffard de vertaling van Pausanias' werk letterlijk. Giffard laat verdere plaatsgebonden mythologie achterwege, zoals het verhaal over Proetus of over de dochters van Proetus.

²³⁰ Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 253.

²³¹ Dit zijn regels 7-14 uit mijn regelnummering. Het komt overeen met de originele regelnummers 2.25.8. Giffard, *A Short Visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 252.

Concluderend valt het op dat Giffard een direct citaat overneemt van Pausanias om de muren van de stad te omschrijven. In datzelfde citaat komt de ondergang van de stad naar voren. Verder heeft Giffard weinig gebruikt van Pausanias' *Beschrijving van Griekenland*. De invloed van de *Beschrijving van Griekenland* op Giffards werk is dus, op het citaat na, minimaal.

Hoofdstuk 6 – William George Clark (1821-1878)

Deze laatste casestudie draait om William George Clark. Hij reist halverwege de negentiende eeuw naar Griekenland. Ook deze laatste casestudie volgt de structuur gesteld in het tweede hoofdstuk.

6.1 Biografische gegevens

William George Clark wordt in 1821 geboren in Barford Hall, Yorkshire. Zijn vader Robert is boer en getrouwd met Sarah.²³² Clark geniet basisonderwijs aan de Sedburgh *grammar school* en vervolgonderwijs aan de Shrewsbury School. Hier begeleidt Benjamin Hall Kennedy hem. Kennedy is een Britse schoolmeester die Latijn onderwijst. Dit is waarschijnlijk Clarks eerste aanraking met de klassieke talen.

Na zijn middelbare school studeert Clark *literary and classical studies* aan Trinity College, onderdeel van Cambridge University. Hij is een van de beste studenten van die tijd.²³³ De universiteit van Cambridge blijft ook na zijn studie zeer belangrijk voor hem. Vanaf 1844 is Clark een junior onderzoeker aan Trinity College. Hij blijft tot zijn dood onderzoek doen. Daarnaast geeft hij colleges aan studenten. Vanaf 1857 krijgt hij de functie van *Public Orator*. Dit betekent dat hij tijdens openbare gelegenheden spreekt namens de universiteit.²³⁴ Dit blijft hij doen tot ongeveer 1870.²³⁵

Verder wordt Clark in 1850 editor van het tijdschrift *Sabrinae corolla*. Daarnaast is hij een medeoprichter van de *Journal of Philology* (1868). Hij schrijft echter weinig artikelen voor dit tijdschrift. Daarbij publiceert Clark weinig tekstedities. Hij is begonnen een werk over Aristophanes maar vanwege vroegtijdig overlijden heeft hij dit niet af kunnen maken. Dit alles toont wel Clarks interesse aan voor het schrijven.

Een van Clarks bekendste werken is *Cambridge Shakespeare* waar hij vanaf 1863 tot 1866 aan gewerkt heeft. Voor dat boek heeft hij verschillende werken van Shakespeare verzameld en voorzien van aanpassingen die hij het meest passend acht.

²³² L. Stephen (gereviseerd door J.D. Pickles), "Clark, William George", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraadpleegd op 10-08-2020.

²³³ Clark heeft als student verschillende prijzen gewonnen. Hij is onder andere tweede geworden in de *classical tripos*. L. Stephen (gereviseerd door J.D. Pickles), "Clark, William George", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraadpleegd op 10-08-2020.

²³⁴ L. Stephen (gereviseerd door J.D. Pickles), "Clark, William George", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraadpleegd op 10-08-2020.

²³⁵ Op dit moment stapt hij ook uit de Anglicaanse kerk na het schrijven van het artikel *The Present Dangers of the Church of England*. Moore et al., *In Search of Agamemnon*, 120. Aangezien dit gebeurt nadat Clark zijn reisverslag over Griekenland heeft gepubliceerd verwacht ik niet dat dit veel invloed zal hebben op zijn schrijven.

In zijn vrije tijd gaat hij graag op reis, waar hij ook over schrijft. Aangezien Clark veel academisch werk verricht, gaat hij op zijn reizen zelf op onderzoek uit. Als classicus heeft hij interesse in verschillende bestemmingen uit de oudheid, waaronder Griekenland. Naast zijn werk over Griekenland heeft hij geschreven over Spanje, Italië en Polen.²³⁶ In 1871 wordt Clark ziek, waardoor het voor hem niet meer mogelijk is om te reizen. In 1878 overlijdt hij uiteindelijk aan de gevolgen van zijn zwakke gezondheid.

6.2 Clarks werk

Clark reist in 1856 naar Griekenland samen met professor William Hepworth Thompson.²³⁷ Naar aanleiding van die reis publiceert Clark in 1858 een reisverslag: *Peloponnesus, or, Notes of Study and Travel*. Het werk van Clark is een relevante toevoeging aan het al bestaande assortiment reisverslagen in dit onderzoek, aangezien Clark door zijn achtergrond in staat is het klassieke werk van Pausanias te vergelijken met het werk van kolonel Leake, die eerder in de negentiende eeuw naar Griekenland is gereisd en daarover een reisverslag heeft gepubliceerd.

6.3 Analyse voorwoord

Allereerst geeft Clark aan wat voor een type werk hij voor ogen heeft om te schrijven. *“The second title which I have given to my book indicates its character and limits its pretensions.”*²³⁸ Aangezien het slechts om aantekeningen (*notes*) gaat, staat Clark zichzelf toe onderwerpen onbesproken te laten. Doordat hij enkel aantekeningen wil publiceren, kan Clark zich baseren op persoonlijke waarnemingen en onafhankelijk onderzoek.²³⁹ Deze aantekeningen past hij naderhand nauwelijks aan om het zo authentiek mogelijk te laten. Desalniettemin neemt Clark wel de tijd om zijn aantekeningen te maken, zodat hij zo min mogelijk fouten maakt.²⁴⁰

In zijn voorwoord laat Clark het doel van zijn reis naar voren komen. *“During the tour I was occupied in comparing local features and extant remains with the conclusions of Colonel Leake*

²³⁶ Dit gaat om verschillende reizen waarover hij onder andere *Gazpacho* (1850) en *Vacation Tourists* (1861-1864) gepubliceerd.

²³⁷ William Hepworth Thompson is hoogleraar Engels op het moment dat hij met Clark op reis gaat. Vanaf 1866 bekleedt hij de functie van *Master of Trinity College*.

²³⁸ Clark, *Peloponnesus*, vii.

²³⁹ *“it leaves many places and many questions untouched, or only casually alludes to them, on the other hand it claims, within its limited score, to be the product of personal observation and independent research.”* Clark, *Peloponnesus*, vii.

²⁴⁰ *“I have seldom altered the original rough phrases of my note-book for the sake of rounding a sentence, and never preferred antithesis to fidelity”* en *“I have set down nothing in malice, and nothing, I trust, in haste.”* Clark, *Peloponnesus*, x.

and the testimony of ancient authors, especially Pausanias.”²⁴¹ Naast zijn intentie geeft Clark aan welke bronnen hij het belangrijkste vindt: het reisverslag van kolonel Leake en Pausanias’ *Beschrijving van Griekenland*.²⁴² Verder geeft hij aan geen andere bronnen te gebruiken, tenzij anders aangegeven: “in writing my book my plan has been the same. I have deliberately abstained from consulting more recent writers on the subject. Where, for special reasons, I have deviated from this rule, I have always mentioned the author referred to.”²⁴³

Hoewel er waarschijnlijk vele reizigers voor hem zijn geweest die hebben geschreven over Griekenland, meent Clark dat zijn achtergrond als classicus hem toestaat zijn eigen oordeel te vellen over de plaatsen die hij ziet.²⁴⁴ Het is ook niet zijn doel “to add one more to the multitude of Travellers’ books”.²⁴⁵ Clark heeft dus niet tot doel een reisverslag te schrijven. Hij maakt wel gebruik van andere reisverslagen, maar wil zijn eigen oordeel geven. Clarks eigen oordeel wijkt soms af van Leake, maar meestal is hem dezelfde mening toegedaan.²⁴⁶

6.4 Analyse passage Tiryns

Zoals bij de andere casestudies maak ik hier gebruik van verschillende categorieën: de route, de beschrijvingen van het landschap, de beschrijvingen van de structuren en de verwijzingen naar de geschiedenis en de plaatsgebonden mythologie.

6.4.1 Route

Clarks route gaat over de hele Peloponnesos. Hij gaat als eerste naar Athene en eindigt zijn reis in Sicyon.²⁴⁷ Tiryns zit aan het begin van Clarks reis. Op dat moment komt Clark vanaf Nemea en Mycene en is hij onderweg naar Argos.²⁴⁸ Clark beschrijft dat Tiryns vanaf Mycene ongeveer een uur reizen is.²⁴⁹ Het is niet bekend hoeveel tijd Clark exact in Tiryns heeft gespendeerd, maar het gaat om een dagtocht die Clark onderneemt waarvan Tiryns de laatste stop is alvorens het reisgezelschap naar de overnachtingsplaats in Argos gaat.

Wat betreft de route komt de reis van Clark niet overeen met die van Pausanias. Clark beperkt zich tot de Peloponnesos, terwijl Pausanias heel Griekenland heeft bereisd. Binnen de

²⁴¹ Clark, *Peloponnesus*, viii.

²⁴² Het werk van kolonel Leake draagt de titel *Travels in the Morea* (1830).

²⁴³ Clark, *Peloponnesus*, viii.

²⁴⁴ “Having spent the best part of my life in studies connected with ancient Greece, I have, perhaps, as much right to form and express a judgement of my own as others who have trodden in the steps of Colonel Leake.” Clark, *Peloponnesus*, ix.

²⁴⁵ Clark, *Peloponnesus*, vii.

²⁴⁶ Clark, *Peloponnesus*, ix.

²⁴⁷ Sicyon is een plaats in het noorden van de Peloponnesos. Het ligt tussen Achaeae en Korinthe.

²⁴⁸ Clark, *Peloponnesus*, xi.

²⁴⁹ “A ride of somewhat more than an hour over a comparatively smooth road brings us to the walled (or rather wally) ‘Tiryns’. Clark, *Peloponnesus*, 86.

Peloponnesos komt Clark vanaf Nemea en Mycene naar Tiryns, aangezien hij onderweg is naar Argos. Pausanias is juist net in Argos geweest en op weg naar Epidauros. Qua route baseert Clark zich dus niet op Pausanias. Binnen Tiryns gaat Clark eerst naar de Cyclopische muren. Vervolgens gaat hij naar het huis van Proetus, de poorten, de galerijen en de kamers van de dochters van Proetus.

6.4.2 Beschrijvingen van het landschap

De beschrijving van het landschap van Tiryns is niet het begin van de passage die Clark schrijft over deze site. Pas na de beschrijving van de Cyclopische muren geeft Clark een beschrijving van het landschap: *“The hill on which Tiryns stands, and which it completely occupies, is an isolated eminence – a natural tumulus in the plain, from twenty to fifty feet high, about three hundred yards long by one hundred broad. The southern and higher half is separated from the northern by a wall.”*²⁵⁰ Clark beschrijft hier een vlakte waarop Tiryns staat, wat dus een element van het landschap is. Van de rots waar Tiryns op staat geeft hij vervolgens de afmetingen. Tot slot zegt hij dat het zuidelijke deel hoger ligt dan het noordelijke deel.

Wanneer Clark Tiryns verlaat beschrijft hij de weg naar Argos, een onderdeel van het landschap. Hier schrijft hij: *“We reached Argos, riding along a smooth road (aptum equis) between fields of cotton and tobacco, and crossing the dry beds of two streams, the Inachus and Charadrus, in an hour and a quarter.”*²⁵¹ Deze katoen- en tabaksvelden liggen dus nabij Tiryns en zijn onderdeel van het landschap.

6.4.3 Beschrijvingen van de structuren

Clark begint zijn passage over Tiryns met het beschrijven van de muren van de burcht. Hij noemt hierbij het epitheton dat Homerus voor Tiryns gebruikt. Vervolgens gaat hij verder met de staat waarin hij de muren vindt: *“As the walls were in Homer’s time, as they were in Pausanias’s time, so they remain substantially now, and seem destined to last as long as time itself”*. Uit deze quote blijkt dat Clark verwacht dat hij de muren in eenzelfde staat heeft getroffen als Homerus en Pausanias. Gelijk daarna geeft hij een citaat waarmee Pausanias de muren omschrijft aan de hand van de vergelijking van het juk van muilezels: *“A work of Cyclopes, made of unhewn stones, each stone of such magnitude that the smallest of them could not be so much as stirred by a yoke of mules. Small stones have been fitted in at some remote time, so that each serves as nearly as may be to join the large ones.”*²⁵²

²⁵⁰ Clark, *Peloponnesus*, 86.

²⁵¹ Clark, *Peloponnesus*, 88.

²⁵² Clark verwijst hierbij ook in een voetnoot naar het werk van Pausanias waar hij dit citaat uit heeft gehaald. Clark, *Peloponnesus*, 86.

Het huis van Proetus is de volgende stop op Clarks route. De citadel is verdeeld in verschillende onderdelen, gescheiden door een muur en doorgang. *“This wall and doorway was probably what passed for the House of Proetus.”*²⁵³ Clark is de eerste in dit onderzoek die deze structuur van Proetus noemt. Dit kan verklaard worden door het feit dat Friedrich Thiersch in 1831 opgravingen heeft gedaan in Tiryns en claimt het paleis van Proetus te hebben gevonden.²⁵⁴ Clark heeft dus verslag kunnen doen van iets wat in Chandlers en Gells tijd niet zichtbaar was.²⁵⁵ Of Pausanias in de tweede eeuw de structuur wel heeft aanschouwd, wordt uit zijn reisverslag niet duidelijk.

Daarnaast zijn er verschillende poorten die Clark beschrijft: *“The northern part had two entrances; a postern with two stones meeting in an acute angle at top, and on the opposite side a gate with an inclined plane outside, so as to expose the right or unshielded side of an assailant.”*²⁵⁶

De galerijen, de tunnelstelsels in de muren, worden ook beschreven door Clark. Hij geeft aan dat de functie van deze galerijen niet exact bepaald kan worden vanwege de staat waarin ze nu verkeren. Voor verdere informatie over de galerijen verwijst hij naar de beschrijving van Leake omdat die volgens hem nog accuraat zijn: *“The walls are in places twenty-four feet thick, and Colonel Leake found the dimensions of one stone to be ten feet six inches by three feet nine inches by three feet six inches. To his precise and elaborate description, I beg to refer those who feel sufficient interest in the subject.”*²⁵⁷ Tot slot geeft Clark aan dat hij in de oostelijke muren enkel één tunnel heeft kunnen ontdekken.

Tot slot gaat Clark naar de plek waar de kamers van de dochters van Proetus zouden hebben gestaan. Hij geeft aan dat op deze plek nu een huis staat met een mooie tuin. Dit is op het moment dat Clark er komt een landbouwschool opgericht door Capo d'Istrias omdat de grond op juist die plek zeer vruchtbaar is.²⁵⁸

6.4.4 Verwijzingen naar de geschiedenis en plaatsgebonden mythen

Clark maakt in zijn aantekeningen verschillende verwijzingen naar de plaatsgebonden mythologie van Tiryns. Hij noemt op verscheidene plekken de naam van Proetus, de voormalig heerser van Tiryns. Clark geeft aan *“the legend that Proetus had possession of Heraeum implies that, till the time of their suppression, the Tirynthians had, or claimed, a kind of precedence in*

²⁵³ Clark, *Peloponnesus*, 87.

²⁵⁴ Maran, “Tiryns”, 723.

²⁵⁵ Wanneer Giffard naar Tiryns reist, zijn de opgravingen als geweest, maar hij maakt hier geen melding van noch zijn er aanwijzingen dat hij zaken anders beschrijft dan zijn voorgangers.

²⁵⁶ Clark, *Peloponnesus*, 87.

²⁵⁷ Clark, *Peloponnesus*, 87.

²⁵⁸ Capo d'Istrias was een Griekse politicus en het eerste staatshoofd van onafhankelijk Griekenland. Clark, *Peloponnesus*, 88.

the administration or worship of that temple." Clark geeft dus aan dat Proetus gelinkt kan worden aan Heraeum. Dit is opvallend omdat deze tempel niet eerder in verband is gebracht met Proetus. Dit geven andere auteurs niet aan. Daarnaast geeft Clark geen verdere uitleg over wie Proetus is. Dit zou verklaard kunnen worden door het feit dat hij enkel aantekeningen maakt over zijn reis en niet als doel heeft om als naslagwerk te dienen. Door zijn achtergrond als classicus is het voor hem zelf niet nodig toelichting te geven op de mythe, omdat hij waarschijnlijk bekend is met de Griekse mythologie.

Verder maakt Clark uitgebreid melding van de verhoudingen tussen Tiryns en de grotere macht Argos. Leake heeft volgens Clark aangegeven dat Tiryns een burcht is geweest die voor veel zaken afhankelijk was van Argos. Clark betwijfelt dit: *"That Mycenae and Tiryns sent four hundred men as a contingent to the force of Leonidas when Argos stood aloof, shows that at that time they were actually, as well as nominally, independent."* Clark geeft hier aan dat het sturen van militaire hulptroepen naar Argos een teken is van de onafhankelijkheid van Tiryns. Hij vindt het normaal dat Sparta de zwakkere burchten in bescherming neemt tegen de naburige gebieden die machtiger zijn. Hij maakt hierbij een vergelijking met de relatie tussen Schotland en Frankrijk, waarbij Frankrijk Schotland beschermt tegen de macht van de Engelsen.²⁵⁹ Vervolgens gaat Clark door met de beschrijving van de ondergang van de stad: *"it was not probably jealousy of the glory these little states had acquired by their share in the Persian war, but the obvious promptings of self-interest which moved the Argives twelve years afterwards to transplant the inhabitants. They had, doubtless, long been waiting for a fair opportunity."*²⁶⁰ Clark geeft dus aan dat de Argeioi in hun belang de inwoners van Tiryns naar Argos brachten.

Aan het einde van zijn passage noemt Clark nog de kamers van de dochters van Proetus. Clark geeft wederom geen verdere uitleg over de mythologische achtergrond van deze naam, maar een mogelijke verklaring kan zijn dat Clark door zijn opleiding al bekend is met de mythologie en het niet nodig acht het op te schrijven in zijn aantekeningen.

6.5 Clark en de tekst van Pausanias

Moore et al. hebben onderzoek gedaan naar Clarks passage over Mycene, maar zeggen weinig over het gebruik van Pausanias' werk. Zij concluderen dat Clark inderdaad gebruik maakt van Pausanias, maar geven verder geen commentaar op hoe hij dit doet.²⁶¹

²⁵⁹ *"It would be the natural policy of Sparta to support these weaker communities against the threatening power of their neighbours, and they in return sympathized with their foreign patron, exactly as Scotland clung to France as the natural enemy of her own too preponderant neighbor and kinswoman England."* Clark, *Peloponnesus*, 88. Clark refereert hier naar de *Auld Alliance* waarbij Frankrijk heeft beloofd Schotland te steunen en te beschermen tegen Engeland. Dit verdrag is opgesteld in 1295 en heeft gelopen tot 1560.

²⁶⁰ Clark, *Peloponnesus*, 88.

²⁶¹ Moore et al., *In Search of Agamemnon*, 122.

Clark beschrijft in zijn werk de vlakte waar Tiryns in gelegen is. Dit wijkt af van Pausanias, aangezien hij geen enkele beschrijving geeft van het landschap. Een verklaring kan zijn dat Clarks lezers minder bekend zijn met het landschap van Tiryns dan de lezers van Pausanias. Daarnaast is het Clarks doel om zijn eigen waarnemingen te noteren dus ook de waarnemingen die het doet aangaande het landschap.

Voor de beschrijving van de muren die door de Cyclopen zouden zijn gemaakt, maakt Clark gebruik van het werk van Pausanias. Clark geeft eerst aan dat de muren waarschijnlijk in dezelfde staat verkeren als toen Pausanias ze heeft gezien. Daarna volgt het letterlijke citaat: *“A work of Cyclopes, made of unhewn stone, each stone of such magnitude that the smallest of them could not be so much as stirred by a yoke of mules. Small stones have been fitted in at some remote time, so that each serves as nearly as may be to join the large ones.”*²⁶² Clark neemt dus letterlijk Pausanias' beschrijving over om de omvang van de stenen te duiden. Dit stuk tekst komt overeen met regel 11-14 in de eerder beschreven passage van Pausanias. Mogelijk vindt Clark dit de meest passende omschrijving. Bovendien laat hij hiermee zijn kennis van de klassieke literatuur zien.

Pausanias noemt vervolgens de kamers van de dochters van Proetus in regel 14-15 van zijn tekst. Deze noemt Clark ook: *“close to Tiryns, about the place where I suppose the chambers of Proetus's daughters to have been”*. Hij neemt de benaming over van Pausanias, maar geeft geen verdere mythologische achtergrond noch verwijst hij direct naar Pausanias.

Verder noemt Clark enkele structuren die Pausanias niet noemt. Een voorbeeld hiervan is het Huis van Proetus. Clark geeft zelf aan dat Pausanias hierin inconsequent is, aangezien hij eerst zegt dat het mogelijk is hier sporen van te zien. Wanneer Pausanias Tiryns beschrijft, geeft hij aan dat enkel de muren zichtbaar zijn: *“It may be worth while to notice a slight discrepancy in Pausanias's account of Tiryns. In one place (ii.16.2) he says that indications of Proetus's dwelling are still left in Tiryns in another place (ii.25.7), that only the wall of the city remains.”*²⁶³ Het aantonen van deze discrepantie komt overeen met het doel van Clark om waar nodig commentaar te leveren op eerdere auteurs. Het is wel opvallend dat dit tot nu toe niet eerder is genoemd door auteurs die claimen commentaar te hebben geleverd op Pausanias, zoals Gell. Andere voorbeelden van structuren die Pausanias niet noemt maar Clark wel zijn de poorten in de muren en de galerijen.

Bij de verwijzingen naar de geschiedenis en de plaatsgebonden mythologie valt het op dat Clark weinig uitleg geeft bij de verwijzingen die hij maakt. Hij noemt Proetus en de dochters van Proetus en geeft alleen aan dat Proetus heerste over Heraeum, iets wat Pausanias en de andere auteurs in dit onderzoek niet vermelden. De enige gebeurtenis die Clark en

²⁶² Clark, *Peloponnesus*, 86.

²⁶³ Clark, *Peloponnesus*, 88.

Pausanias hetzelfde beschrijven, is de ondergang van Tiryns. Hierbij heeft Clark de bewoording van Pausanias niet letterlijk overgenomen, maar wel de inhoud. Clark schrijft *“the obvious promptings of self-interest which moved the Argives twelve years later afterwards to transplant the inhabitants.”*²⁶⁴ Pausanias geeft aan *“The Tirynthians also were removed by the Argives, who wished to make Argos more powerful by adding to the population.”* (regel 8-9).²⁶⁵ Pausanias is specifiekker dan Clark wat betreft de oorzaak van de ondergang van de citadel, maar beide zijn vergelijkbaar. Er is dus wel invloed van Pausanias' vertelling waarneembaar, maar Clark citeert niet letterlijk.

Concluderend valt dus te zien dat Clark goed bekend is met het werk van Pausanias. Deze kennis stelt hem in staat direct uit Pausanias' reisverslag te citeren en er commentaar op te leveren. Het gaat voornamelijk om de beschrijvingen van structuren. Hierbij noemt Clark zowel de door Pausanias beschreven Cyclopische muren als de kamers van de dochters van Proetus. Ook bij de beschrijvingen van de mythologie heeft Clark wel iets van Pausanias overgenomen, namelijk hoe de inwoners van Tiryns naar Argos zijn gegaan. Hij is hierbij alleen minder uitgebreid dan Pausanias. Verder trekt Clark vooral zijn eigen conclusies en vergelijkt hij zijn eigen waarnemingen met die van kolonel Leake.

²⁶⁴ Clark, *Peloponnesus*, 88.

²⁶⁵ In de originele regelnummering is dit 2.25.8.

Hoofdstuk 7 – De *tourist gaze*

In de afgelopen hoofdstukken heb ik per auteur onderzocht hoe iedere auteur het werk van Pausanias heeft gebruikt. Aan de hand van de verschillende categorieën heb ik gekeken in welke mate dit is gebeurd. In dit hoofdstuk worden deze gegevens gecombineerd om te zien of er sprake is van een ontwikkeling van het gebruik van Pausanias' werk gedurende de achttiende en de negentiende eeuw. Het hoofdstuk begint met een schematische weergave van de analyses uit de voorafgaande hoofdstukken. Vervolgens komt de *tourist gaze* per auteur aan de orde. Tot slot kijk ik hoe deze elementen terugkomen in de passages van de reizigers over Tiryns en of dit verschillen met Pausanias' tekst verklaart die in de schematische weergaven per categorie zijn aangetoond.

7.1 Schematische weergave resultaten analyses

In deze schema's zijn de analyses uit de voorgaande hoofdstukken weergegeven om een overzicht te creëren. Onder ieder schema staat kort een analyse van de bijzonderheden van de verschillende auteurs ten opzichte van Pausanias.

7.1.1 Route

	Reis	Tiryns binnen reis	Route binnen Tiryns
Pausanias	Heel Griekenland	Argos → Tiryns → Epidaurus	1.Pyramide 2.Cyclopische muren 3.Kamers dochters Proetus
Richard Chandler	Heel Griekenland	Nafplion → Tiryns → Argos	1.Cyclopische muren 2.Kamers dochters Proetus
William Gell	Peloponnesos	Mycene → Tiryns → Nafplion	1.Cyclopische muren 2.Poort oostzijde 3.Tunnelstelsels 4.Cisterne 5.Poort westzijde 6. Kamers dochters Proetus
Edward Giffard	Ionische eilanden, Athene en Peloponnesos	Tweedaagse excursie naar Argos	1.Cyclopische muren 2.Cisterne 3.Tunnelstelsels 4.Toren in muur
William George Clark	Peloponnesos	Mycene → Tiryns → Argos	1.Cyclopische muren 2.Huis van Proetus 3.Poorten van Tiryns 4.Tunnelstelsels 5.Kamers dochters Proetus

Het valt op dat in de analyses van de routes de gekozen routes vaak niet overeenkomen met de route van Pausanias. De gehele route is vaak niet hetzelfde, waardoor de routes van en naar Tiryns ook niet gelijk zijn. Binnen Tiryns is Chandler nog trouw aan de route van Pausanias, maar vanaf Gells werk voegen de overige besproken auteurs verschillende structuren toe aan de beschrijving van Tiryns, waardoor de routes niet exact meer overeenkomen. Daarentegen is het wel zo dat alle auteurs net als Pausanias beginnen met de Cyclopische muren. Een verklaring hiervoor is het feit dat deze muren het eerste is dat reizigers zien wanneer ze aankomen in Tiryns. Pausanias eindigt met de kamers van de dochters van Proetus. Dit is ook het eindpunt van de beschrijving van Tiryns voor de meeste auteurs op Giffard na. Hij is op excursie in Argos, waardoor de kamers van de dochters van Proetus niet meegenomen worden in de reis. Dit is echter een suggestie.

7.1.2 Beschrijvingen van het landschap

	Aankomst	Vertrek
Pausanias	-	-
Richard Chandler	Een verlaten fort op een rotsachtige verhoging in de vlakte.	Graanvelden, katoenvelden, tarwevelden en verschillende tuinen langs de weg. Stroom Charadrus en Inachus in de buurt.
William Gell	Een fort op ruim vijftien meter boven de vlakte met geïsoleerde heuvels in de omgeving. Het noordelijke punt van de heuvel is minder hoog dan de andere punten. De zee was vroeger dichterbij dan nu.	-
Edward Giffard	De burcht staat ruim twaalf meter boven de vlakte en is geïsoleerd.	-
William George Clark	De heuvel is een geïsoleerde plek in de vlakte, tussen de zes en de vijftien meter hoog.	Katoen- en tabaksvelden, droge beddingen van twee stromen: Inachus en Charadrus.

In deze tabel is onderscheid gemaakt tussen beschrijvingen die ze bij aankomst in Tiryns geven en bij hun vertrek. Aangezien Pausanias noch in zijn passage over Tiryns noch in een eerdere passage over Argos een beschrijving geeft van het landschap, zorgt dit ervoor dat alle auteurs afwijken van diens werk in deze categorie. Alle andere auteurs beschrijven Tiryns als een burcht op een geïsoleerde vlakte, waarbij Chandler en Clark nog toevoegen hoe de omgeving eruit ziet.

7.1.3 Beschrijvingen van de structuren

	Pausanias	Richard Chandler	William Gell	Edward Giffard	William George Clark
Cisterne			X	X	
Cyclopische muren	X	X	X	X	X
Tunnelstelsels			X	X	X
Huis van Proetus					X
Kamers van dochters Proetus	X	X	X		X
Poort oostzijde			X		X
Poort westzijde			X		X
Toren				X	

Bij de beschrijving van de structuren valt op dat alle auteurs beginnen met een beschrijving van de Cyclopische muren. Hiervoor gebruiken ze allemaal dezelfde omschrijving als Pausanias. Die noemt verder alleen de kamers van de dochters van Proetus. Chandler noemt ook deze twee structuren. De kamers van de dochters van Proetus noemt hij steengroeven. Gell noemt dit grafkamers (*thalamoi*). Gell noemt, net als Giffard en Clark, naast deze twee structuren meer structuren die te zien zijn in Tiryns, zoals de galerijen en de poorten. Na 1831, het jaar waarin Thiersch heeft opgegraven in Tiryns, noemt Clark ook het huis van Proetus.²⁶⁶ Er is dus één structuur in deze categorie die door iedereen wordt beschreven zoals Pausanias het heeft gedaan. Chandler voegt geen nieuwe structuren toe aan de omschrijving van Tiryns, maar dit doen de andere auteurs wel.

7.1.4 Verwijzingen naar de geschiedenis en de mythologie

	Proetus	Dochters van Proetus	Held Tiryns	Ondergang van de stad
Pausanias	Strijd met Acrisius	Geen uitleg	Stichter van de stad	Argos wil meer inwoners voor macht.
Richard Chandler	Geen uitleg	Geen uitleg	-	Geen uitleg

²⁶⁶ Proetus is mythologisch figuur. Clark doelt op de resten van een paleis die zijn gevonden in Tiryns. Hierbij is niet duidelijk van wie dit paleis precies geweest is, maar wellicht degene die heerste over Tiryns.

William Gell	Stichter van Tiryns	Geen uitleg	-	Argos wil meer inwoners.
Edward Giffard	Geen uitleg	-	-	Argos wil meer inwoners.
William George Clark	Link met Heraeum	Geen uitleg	-	Argos wil meer inwoners.

Bij de verwijzingen naar de geschiedenis en de plaatsgebonden mythologie valt op dat alle auteurs alleen verwijzen naar mythologische gebeurtenissen. Pausanias beschrijft de mythe van Proetus en zijn broer en de ondergang van Tiryns. Ook noemt hij de dochters van Proetus, maar zonder het verhaal uit te leggen. De auteurs uit de achttiende en negentiende eeuw zijn allemaal minder uitgebreid dan Pausanias in hun beschrijving van de mythe(n). Dit is een gebied waarin Pausanias geïnteresseerd is, zoals bij zijn *tourist gaze* naar voren zal komen.

Alle achttiende- en negentiende-eeuwse auteurs noemen de naam van Proetus. Daarnaast noemen Chandler, Gell en Clark de dochters van Proetus. Bij de ondergang van Tiryns wisselt het in hoeverre er informatie wordt gegeven. Chandler geeft geen uitleg, waar Gell en Giffard aangeven dat Argos meer inwoners wilde. Giffard doet dit aan de hand van een citaat van Pausanias.

7.1.5 Gebruik van de tekst van Pausanias

	(Bijna) letterlijk	Vrij vertaald	Nauwelijks/geen invloed
Richard Chandler	- Route binnen Tiryns - Cyclopische muren	- Kamers van de dochters van Proetus - Ondergang Tiryns	- Route reis - Beschrijving landschap - Proetus
William Gell	- Cyclopische muren - Ligging Midea t.o.v. Tiryns	- Route binnen Tiryns - Kamers van de dochters van Proetus	- Route reis - Beschrijving landschap - Poorten, cisterne en tunnelstelsels
Edward Giffard	- Cyclopische muren - Ondergang Tiryns		- Route reis - Route binnen Tiryns - Beschrijving landschap - Poorten, cisterne, en tunnelstelsels
William George Clark	- Cyclopische muren	- Route binnen Tiryns - Ondergang Tiryns	- Route reis - Beschrijving landschap

			- Huis van Proetus, tunnelstelsels, poorten, kamers van de dochters van Proetus

Het gebruik van de tekst van Pausanias verschilt per auteur. Chandler neemt het meeste vrijwel letterlijk over wat betreft de structuren, maar geeft ook zijn eigen commentaar. Gell, Giffard en Clark citeren Pausanias' passage over de Cyclopische muren letterlijk. Chandler maakt dezelfde vergelijking met het juk met muilezels, maar noemt hierbij Pausanias niet.

Verder noemt Pausanias de kamers van de dochters van Proetus. Chandler neemt dit vrijwel letterlijk over, maar voegt toe dat het gaat om steengroeven. Gell doet hetzelfde, maar geeft aan dat het grafheuvels (*thalamoi*) zijn. Clark noemt de kamers van de dochters van Proetus wel, maar omdat ze niet meer zichtbaar zijn, geeft hij aan wat hij nu ziet. Giffard noemt deze kamers helemaal niet.

Alle auteurs zijn bij de vertellingen over de geschiedenis en de plaatsgebonden mythologie minder uitgebreid dan Pausanias. De naam van Proetus komt bij alle auteurs wel voorbij, maar alleen Gell en Clark geven iets meer informatie. De enige auteur die hem niet noemt is Giffard.

Samenvattend valt er te zien dat Pausanias voornamelijk invloed heeft gehad op de beschrijving van de Cyclopische muren. Zijn citaat is nog steeds toepasselijk op het moment dat alle reizigers naar Tiryns gaan en wordt daardoor veelal letterlijk overgenomen. Ook de ondergang van Tiryns, zoals deze door Pausanias is omschreven, gebruiken meerdere auteurs. Giffard citeert Pausanias hierbij letterlijk. Chandler, Gell en Clark gebruiken inhoudelijk dezelfde informatie als Pausanias, maar gebruiken een andere formulering. Bij de andere categorieën is minder invloed van Pausanias waarneembaar. Bij de route kan dit verklaard worden door het feit dat reizigers ervoor kiezen een andere reis te maken dan Pausanias. De verschillen wat betreft het landschap zijn een gevolg van het feit dat Pausanias hier niets over zegt. Chandler en Clark beschrijven meer dan Gell en Giffard, maar allen noemen de vlakte waar Tiryns ligt.

7.2 Tourist gaze per auteur

In deze paragraaf bepaal ik de individuele *tourist gaze* van de verschillende auteurs. Hierbij maak ik onderscheid in elementen die hun *tourist gaze* bepalen voordat ze op reis gaan (zoals opleiding) en elementen die specifiek op de reis van toepassing zijn: het doel van de reis, het reisgezelschap, de reisomstandigheden en de condities van de site.

7.2.1 Pausanias

In de tweede eeuw floreert de Griekse cultuur onder de Antonijnse keizers.²⁶⁷ De interesse in de Griekse cultuur in deze periode kan eraan hebben bijgedragen dat Pausanias op reis is gegaan naar Griekenland. Pausanias is specifiek geïnteresseerd in de klassieke periode, dus de vijfde en de vierde eeuw voor Christus. Dit is een bepalende factor in zijn *tourist gaze*, aangezien dit ervoor zorgt dat hij vermoedelijk bepaalde keuzes maakt in wat hij wel en niet beschrijft.²⁶⁸

In Pausanias' passage over Tiryns is zijn interesse in de vierde eeuw voor Christus terug te zien in de beschrijvingen die hij van de structuren aldaar geeft. Aan het begin van Pausanias' passage schrijft hij over een gebouw dat eruitziet als een piramide (regel 1-2).²⁶⁹ Hoewel er weinig bekend is over deze piramide, is het waarschijnlijk dat hij dateert uit de vierde eeuw voor Christus.²⁷⁰ Het is de vraag of Pausanias dit op dat moment wist. Kennelijk is de piramide wel belangrijk omdat hij bijdraagt aan de mythologische vertelling van het verhaal van Proetus en Acrisius.

Verder beschrijft Pausanias alleen de muren die door Cyclopen gemaakt zouden zijn en de kamers van de dochters van Proetus (regel 11-14 en 14-15).²⁷¹ Deze twee structuren dateren allebei uit de Myceense periode en komen dus niet uit het tijdperk waar Pausanias het meest in is geïnteresseerd.²⁷² Het zou kunnen dat Pausanias dit de belangrijkste structuren van de site vindt. Hoewel er in die periode nog meer structuren binnen Tiryns overeind staan, maakt Pausanias de keuze deze niet te beschrijven.²⁷³ Structuren die Pausanias niet beschrijft, maar wel zichtbaar waren, zijn de galerijen/tunnelstelsels en de poorten van de burcht. Het is lastig te bepalen waarom hij deze structuren achterwege laat. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat hij niet te uitgebreid stil wil staan bij Tiryns, aangezien het dateert uit de Myceense periode.

²⁶⁷ Georgopoulou et al., *Following Pausanias*, 27.

²⁶⁸ In het eerste hoofdstuk is reeds het voorbeeld gegeven van de Stoa Poikile en de Stoa van Attalus.

²⁶⁹ "On the way from Argos to Epidauria there is on the right a building made very like a pyramid, and on it in relief are wrought shields of the Argive shape." Pausanias, *Beschrijving van Griekenland* 2.25.7, vertaald door W.H.S. Jones.

²⁷⁰ Lord, "The 'Pyramids' of Argolis", 511-513. Dit artikel focust op verschillende structuren in het gebied rondom Argos die een piramide zouden kunnen zijn geweest.

²⁷¹ "The wall, which is the only part of the ruins still remaining, is a work of the Cyclopes made of unwrought stones, each stone being so big that a pair of mules could not move the smallest from its place to the slightest degree. Long ago small stones were so inserted that each of them binds the large blocks firmly together." en "Going down seawards, you come to the chambers of the daughters of Proetus." Pausanias, *Beschrijving van Griekenland* 2.25.8-9, vertaald door W.H.S. Jones.

²⁷² Jones, *Pausanias and his guides*, 33.

²⁷³ Papademetriou, *Tiryns: A guide to its history and archaeology*, 65-66.

Een andere factor in Pausanias *tourist gaze* is zijn interesse in mythologie en gebouwen. In zijn werk legt hij hier veel nadruk op. Hij beschrijft in slechts enkele gevallen een landschap. In zijn passage over Tiryns is dit ook terug te zien. Hij geeft geen omschrijving van het landschap, maar gaat juist uitgebreider in op de mythologie omtrent Tiryns. Hij vertelt het verhaal van Proetus en Acrisius, de held Tiryns als naamgever van de stad en hoe Tiryns ten onder is gegaan. Ook noemt hij de dochters van Proetus, maar daar legt hij het mythologische verhaal niet uit.

7.2.2 Richard Chandler

Chandlers opleiding is een belangrijke factor voor de vorming van zijn *tourist gaze*. Chandler is opgeleid als classicus aan de Queen's College in Oxford.²⁷⁴ Zijn opleiding als classicus verklaart zijn interesse in de oudheid. Het zou kunnen dat zijn *tourist gaze*, bepaald door zijn opleiding, invloed heeft gehad op de keuze voor Griekenland als bestemming. Bovendien stelt zijn opleiding hem in staat de bronnen uit de oudheid over zijn bestemming in de originele taal te lezen, hoewel niet bekend is of hij dit heeft gedaan.²⁷⁵ Tot slot zorgt zijn rol als academicus ervoor dat hij gewend is te schrijven.

Verder speelt de context van de reis een relevante rol in de beslissingen die Chandler maakt om bepaalde zaken te beschrijven. Chandler is op reis in opdracht van de *Society of Dilettanti*. Deze *social club* heeft als doel naar aanleiding van deze reis een werk te publiceren over de overblijfselen van de Griekse cultuur die te zien zijn in Griekenland in de achttiende eeuw.²⁷⁶ Chandler gaat daarom op reis samen met twee reisgenoten en twee lokale gidsen.²⁷⁷ Dit reisgezelschap en het vooraf geformuleerde doel van de reis zouden ervoor kunnen zorgen dat Chandlers *tourist gaze* beïnvloed wordt.

Wanneer we kijken naar de passage over Tiryns zijn deze factoren van de *tourist gaze* op verschillende plaatsen terug te zien. Bij zijn beschrijving van de structuren neemt Chandler het meeste over van Pausanias' werk, maar hij voegt wel zijn eigen commentaar toe.²⁷⁸ Bij de Cyclopische muren geeft Chandler aan dat het gaat om oude muren, waarvan de bovenbouw

²⁷⁴ W.W. Wroth (gereviseerd door R.D.E. Eagles), "Chandler, Richard", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraadpleegd op 10-08-2020.

²⁷⁵ De mogelijkheid om de bron in de originele taal te lezen verkleint de kans op slordigheden die door de interpretaties van vertalingen naar voren komen. Omdat het niet bekend is of Chandler dit gedaan heeft is dit niet te achterhalen in zijn werk.

²⁷⁶ Het gaat hier om het werk *Ionian Antiquities* dat in 1769 voor het eerste gepubliceerd is. Later is dit werk naar aanleiding van andere reizen verder uitgebreid en herdrukt.

²⁷⁷ Chandler, *Travels in Greece*, 227.

²⁷⁸ Chandler, *Travels in Greece*, 227-228.

veelal modern oogt en lapwerk is.²⁷⁹ Hij maakt daarentegen gebruik van Pausanias' beschrijving waarbij hij aantoont dat de stenen nog niet door een juk muilezels verplaatst kunnen worden.²⁸⁰ Dit laat zien dat hij kritisch omgaat met Pausanias' werk.

Ook de opdracht van de *Society of Dilettanti* komt naar voren in Chandlers verslag. Die *social club* hecht waarde aan korte omschrijvingen aangezien ze een bondig werk willen publiceren naar aanleiding van deze reis. Er zou gezegd kunnen worden dat dit terug te zien is in de omschrijvingen die Chandler geeft van bepaalde zaken. Een voorbeeld hiervan is hoe Chandler refereert naar de mythologische achtergrond van Tiryns. Hij noemt Proetus en zijn dochters, maar geeft geen verdere uitleg bij deze mythologische verhalen. Chandlers bondigheid is ook terug te zien in het aantal structuren dat hij beschrijft. Hij beschrijft net als Pausanias slechts de Cyclopische muren en de kamers van de dochters van Proetus, terwijl er meer structuren zichtbaar moeten zijn geweest. Het is verder niet te bepalen of de invloed van de lokale gidsen terugkomt in Chandlers werk. Hij noemt hen niet direct als bron, maar het zou kunnen dat hun vertellingen Chandlers passage wel heeft beïnvloed.

Samenvattend heeft Chandlers *tourist gaze* zijn schrijven op verschillende plaatsen beïnvloed. Er zijn verschillende factoren die hier invloed op hebben gehad: zijn opleiding, zijn lidmaatschap bij de *Society of Dilettanti* en de omstandigheden van zijn reis.

7.2.3 William Gell

Het eerste punt dat belangrijk is voor het vaststellen van Gells *tourist gaze* is zijn opleiding. Hij heeft archeologie gestudeerd aan het Emmanuel College in Cambridge.²⁸¹ Dit toont aan dat Gell een interesse heeft in het verleden. Ook zorgt dit voor bovengemiddelde kennis van de omgeving waar hij heen gaat.

Naast zijn opleiding blijkt dat hij een breed interessegebied heeft. Hij is lid van verschillende *social clubs*, die een belangrijke rol spelen in de geschiedenis van toerisme in de achttiende eeuw. Voor dit onderzoek is Gells lidmaatschap van de *Society of Dilettanti* het meest relevant.²⁸² Het doel van de *Society of Dilettanti* is om de banden te versterken die worden gecreëerd tijdens de Grand Tour, specifiek gericht op de op de oud-Griekse en Romeinse cultuur.²⁸³ Dit verklaart zijn interesse in Griekenland als bestemming en in de literatuur uit de

²⁷⁹ "The wall has large stones toward the bottom; the superstructure chiefly modern, and mere patch-work." Chandler, *Travels in Greece*, 227.

²⁸⁰ "It consisted of rough stones, the smallest of which could not have been moved at first by a yoke of mules; with lesser stones fitted to fill the vacant places." Chandler, *Travels in Greece*, 228.

²⁸¹ W.W. Wroth (revised by J. Thompson), "Gell, Sir William", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraagdpleegd 10-08-2020.

²⁸² Verder is hij nog lid van de *Society of Antiquaries* en de *Royal Society*, beide gefocust op het Britse erfgoed.

²⁸³ Mayer, "The Society of Dilettanti", 199.

oudheid. Ten opzichte van Chandler verschilt Gell omdat hij niet in opdracht van de *Dilettanti* reist, waar Chandler dit wel doet.

De laatste factor in Gells *tourist gaze* is bepaald door het tweeledige doel van zijn reis. Ten eerste wil Gell als reisgids dienen voor latere reizigers.²⁸⁴ Dit beïnvloedt zijn manier van schrijven omdat hij moet nagaan wat noodzakelijk is voor toekomstige reizigers om te weten. Daarnaast is het zijn intentie om commentaar te leveren op Pausanias en Strabo. Dit zorgt ervoor dat hij die auteurs als leidraad gebruikt voor zijn werk.

Deze drie elementen zijn op verschillende manieren terug te zien in de passage over Tiryns. Zijn achtergrond als archeoloog zorgt ervoor dat hij nauwkeurig te werk gaat. Zijn beschrijvingen in Tiryns zijn allemaal zeer feitelijk. Hij beschrijft alle structuren die hij ziet en schat de afmetingen ervan.²⁸⁵ Het is opvallend dat Gell bij de kamers van de dochters van Proetus aangeeft dat het gaat om grafheuvels (*thalamoi*). Hierin is hij specifiek dan Pausanias. Zijn achtergrond als archeoloog zou ervoor gezorgd kunnen hebben dat Gell in staat is de archeologische resten specifiek te duiden dan Pausanias.

Daarnaast komt zijn interesse in de oudheid op meerdere manieren naar voren. De bronnen uit de oudheid komen op verschillende punten terug. Gell zegt namelijk "*there can be no doubt that the present ruins are those of the citadel which existed in the age of the poet*".²⁸⁶ Hieruit blijkt dat Gells verwachting van Tiryns door Homerus bepaald is, namelijk dat de muren van de citadel kenmerkend voor de burcht zijn. De Cyclopische muren dienen hier dus als *sign*, zoals door Urry omschreven, om Tiryns te herkennen.²⁸⁷ Gells kennis van de klassieke auteurs komt ook terug aan het einde van zijn passage over Tiryns, waar hij verschillende auteurs noemt die geschreven hebben over Tiryns.²⁸⁸

Verder heeft hij als doel een reisgids te zijn. Daarom is het voor hem noodzakelijk zo uitgebreid mogelijk te zijn bij de beschrijvingen van de structuren door het geven van afmetingen. Bovendien beschrijft hij meer structuren dan Pausanias, die voornamelijk de nadruk legt op de structuren uit de klassieke periode en de mythologie. Gell citeert Pausanias aan het einde van zijn werk wel om te laten zien hoe de structuren er in diens tijd uitzagen.²⁸⁹ Verder zijn er andere elementen die Gells doel aantonen. In zijn introductie geeft hij een uitgebreide beschrijving van zaken die geregeld moeten worden alvorens mensen op reis

²⁸⁴ Gell, *Itinerary of Greece*, xi

²⁸⁵ Zo schrijft hij dat de burcht op vijftien meter boven de vlakte staat. Gell, *Itinerary of Greece*, 54.

²⁸⁶ Gell, *Itinerary of Greece*, 54.

²⁸⁷ Het gaat hier om een *sign* van de tweede categorie, waarbij de structuur kenmerkend is voor een regio, maar niet specifiek voor één plek. De Cyclopische muren zijn te vinden op meerdere plaatsen, maar kenmerkend voor de regio van Tiryns.

²⁸⁸ De auteurs die hij noemt zijn Homerus, Plinius de Oudere, Athenaeus en Herodotus. Gell, *Itinerary of Greece*, 58.

²⁸⁹ Gell, *Itinerary of Greece*, 57.

gaan.²⁹⁰ Ook geeft Gell gedetailleerde routes tussen de verschillende steden die hij bezoekt om het voor mensen zo makkelijk mogelijk te maken zijn route te volgen.²⁹¹

Opvallend is dat Gell de regel om zo uitgebreid mogelijk te zijn niet lijkt te volgen in het omschrijven van de plaatsgebonden mythen. Hij noemt de naam van Proetus en verwijst naar zijn dochters, maar legt vervolgens de achterliggende mythologie niet uit. Pausanias geeft deze mythologische beschrijvingen wel dus Gell heeft wel toegang tot de kennis. Er is geen duidelijke verklaring waarom Gell dit niet doet.

Samenvattend zijn er dus drie factoren die Gells *tourist gaze* hebben bepaald: zijn archeologische interesse vanuit zijn opleiding, zijn lidmaatschap van de *Society of Dilettanti* en zijn reisdoel. Zijn achtergrond als archeoloog en zijn interesse in de oudheid verklaren zijn reis naar Griekenland. Voor die reis heeft hij zich goed ingelezen, iets wat zeer invloedrijk is op zijn *tourist gaze*. Daarnaast helpt die belezenheid hem een goede reisgids te schrijven voor toekomstige reizigers. Deze factoren zijn op verschillende plaatsten terug te zien, voornamelijk in zijn uitgebreide verslaglegging van de verschillende structuren en zijn brongebruik.

7.2.4 Edward Giffard

Over Giffard is relatief het minste bekend van alle auteurs die zijn behandeld. Dit maakt het lastiger om zijn *tourist gaze* te bepalen. Het is bekend dat Giffard reist op advies van zijn dokter.²⁹² Zijn bestemming is dus deels bepaald door het feit dat het voor hem raadzaam is een warmer klimaat op te zoeken. Giffard geeft zelf aan dat dit een mooie gelegenheid is voor hem om deze gezondheidsreden te combineren met zijn interesse voor klassiek Griekenland,²⁹³ een ander element dat onderdeel is van zijn *tourist gaze*.

Het is niet bekend wat Giffard gestudeerd heeft, waardoor niet exact te bepalen is welke invloed dit heeft gehad op zijn *tourist gaze*. Het is wel duidelijk dat Giffard gestudeerd heeft, aangezien hij op pad is met Mr. Newton, een van zijn studievrienden. Zijn academische achtergrond kan wel een verklaring zijn voor de nauwkeurigheid tijdens het schrijven van zijn reisverslag en zijn natuurlijke interesse om nieuwe plaatsen te ontdekken.

Aangaande de omstandigheden van het reizen verandert er veel in het begin van de negentiende eeuw. Door de uitvinding van de stoomboot wordt het bijvoorbeeld goedkoper om te reizen. Hierdoor is het mogelijk voor lagere sociale klassen om te gaan reizen.

²⁹⁰ Gell, *Itinerary of Greece*, viii-xii.

²⁹¹ Gell maakt in zijn passage over Tiryns gebruik van de beschrijving van Pausanias om te omschrijven hoe bepaalde plaatsten ten opzichte van elkaar gelegen zijn, maar geeft ook aan hoe hij zelf is gereisd. Gell, *Itinerary of Greece*, 52.

²⁹² Giffard, *A short visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 1. Reizen op aanraden van een arts werd in de negentiende eeuw steeds gebruikelijker. Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 42.

²⁹³ Giffard, *A short visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 1.

Desalniettemin is het door Giffards vader in de functie van rechter zeer waarschijnlijk dat de familie aanzien geniet, maar Giffards sociale klasse is niet met zekerheid te bepalen. Giffard geeft zelf in zijn werk aan dat het door de uitvinding van de stoomboot beter wordt om te reizen.²⁹⁴ Dit geeft in ieder geval informatie over de omstandigheden waarin Giffard naar Griekenland reist.

In het begin van de negentiende eeuw verandert daarnaast het algemene motief om te reizen. De focus op intellectuele ontwikkeling neemt af en het verlangen om het zogenaamde sublieme te ervaren wordt groter. Giffard is niet de meest gebruikelijke reiziger, aangezien hij op doktersadvies op reis gaat, maar toch is de zoektocht naar het sublieme terug te zien in zijn werk. Dit heeft voornamelijk te maken met zijn woordkeuze om bepaalde zaken te omschrijven. Het beschrijven van het sublieme wordt gekenmerkt door het gebruik van bijvoeglijke naamwoorden om landschappen en gevoelens te omschrijven.²⁹⁵

In Giffards passage over Tiryns zijn verschillende van deze factoren terug te zien. Zijn interesse voor klassiek Griekenland komt terug in de bronnen die hij gebruikt. Giffard is bekend met het epitheton dat Homerus aan Tiryns heeft gegeven en gebruikt ook een letterlijk citaat van Pausanias.²⁹⁶ Omdat Giffard aangeeft geïnteresseerd te zijn in klassiek Griekenland is Pausanias een goede bron, aangezien Pausanias ook op zoek was naar het Griekenland uit de klassieke periode. Het is niet bekend of Giffard in staat is de werken in de originele taal te lezen. Van zowel Homerus als Pausanias zijn in de tijd dat Giffard naar Griekenland reist vertalingen beschikbaar.²⁹⁷

De korte voorbereidingstijd komt voornamelijk terug in de introductie. In zijn introductie geeft Giffard aan niet veel tijd te hebben gehad om zijn reis voor te bereiden, omdat hij op doktersadvies binnen korte termijn op reis moet. Toch noemt hij een aantal bronnen die een lezer zou kunnen gebruiken tijdens het voorbereiden van een vergelijkbare reis.²⁹⁸ Dit lijken bronnen die hij zelf niet uitgebreid heeft geraadpleegd, aangezien hij ze noemt als bronnen die een lezer kan gebruiken als ze meer tijd hebben dan hijzelf heeft.

Het veranderen van de reiscultuur in de negentiende eeuw is een factor van Giffards *tourist gaze* die terugkomt in de bijvoeglijke naamwoorden die Giffard gebruikt. Hij omschrijft

²⁹⁴ "and particularly recommended to begin by a sea voyage, - the facilities which steam communication now affords of navigating the Mediterranean" Giffard, *A short visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 1.

²⁹⁵ Zuelow, *A History of Modern Tourism*, 38-39.

²⁹⁶ Giffard, *A short visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 252.

²⁹⁷ De meeste citaten die Giffard geeft uit de klassieke bronnen zijn in het Engels. Hij noemt slechts één keer iets in het Grieks, namelijk als hij voor het eerst het epitheton noemt van Tiryns. Dit zou hij ook uit een vertaling gehaald kunnen hebben dus daarom is alsnog niet met zekerheid te zeggen of hij de werken in het Grieks heeft gelezen.

²⁹⁸ Giffard, *A short visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 2.

het verlangen dat hij heeft om Griekenland te bezoeken als een “*ardent desire*”.²⁹⁹ Een andere keer beschrijft hij de equipage als “*handsome*”.³⁰⁰ Het laatste voorbeeld is van de emotie die hij voelt als hij Tiryns ziet: “*The very remote antiquity of the walls, and their massy construction, struck us forcibly*”.³⁰¹ In de negentiende eeuw is de Romantiek in opkomst en komt de nadruk meer te liggen op de emotie. Dit is in Giffards reisverslag ook terug te zien en maakt onderdeel uit van zijn *tourist gaze*. Giffards *tourist gaze* is dus beïnvloed door de trends uit zijn eigen tijd.

Samenvattend is het dus lastig te bepalen welke persoonlijke omstandigheden invloed hebben gehad op Giffards reis. Het voornaamste is dat hij gezondheidsredenen reist naar Griekenland, maar dit heeft verder geen invloed in de manier waarop hij schrijft over Tiryns. Zijn academische achtergrond en zijn interesse voor klassiek Griekenland maken Pausanias wel een geschikte bron voor zijn werk. Dit is ook terug te zien in het letterlijke citaat dat Giffard overneemt. Verder is de directe invloed van Pausanias niet te zien. Dit kan ermee te maken hebben dat het doel van de reis van Giffard niet is om de oudheid te ontdekken, maar te genezen van zijn ziekte. Qua schrijfstijl lijkt Giffard de motieven van het begin van de negentiende eeuw door de opkomst van de Romantiek te volgen.

7.2.5 William George Clark

Clark komt op jonge leeftijd al in aanraking met het Latijn. Na zijn middelbare school studeert hij bovendien klassieke talen aan Trinity College in Cambridge. Dit is een belangrijke factor voor zijn *tourist gaze*. Zijn opleiding zorgt ervoor dat Clark alvorens hij op reis gaat kennis heeft van de klassieke talen. Dit is op meerdere manieren terug te zien in Clarks reis. Clark reist niet vanwege onderzoek naar Griekenland, maar gaat er op vakantie. Dit laat dus zien dat hij genoeg interesse heeft in het land om er in zijn vrije tijd heen te gaan. Daarnaast stelt zijn kennis hem in staat commentaar te geven op eerder geschreven werken, iets wat hij zelf in zijn introductie al aangeeft.³⁰² Tot slot geeft Clarks opleiding hem kennis van klassieke auteurs. Clark geeft zelf aan dat hij het werk van kolonel Leake wil vergelijken met klassieke auteurs, voornamelijk Pausanias.³⁰³

²⁹⁹ Giffard, *A short visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 1.

³⁰⁰ Giffard, *A short visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 251.

³⁰¹ Giffard, *A short visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, 252.

³⁰² “*His truthfulness, his sagacity, his diligence, and his learning are above all praise. I am the more anxious to make this avowal as, otherwise, I might be supposed to be a hasty reader to have written in a spirit of antagonism. But the fact is, that while I have dwelt upon those points on which I ventured to differ from him, I have passed over in silence the far greater number of cases in which I assented to his views*”. Clark, *Peloponnesus*, ix. Clark spreekt hier over kolonel Leake, van wie Clark het werk gebruikt tijdens zijn reis.

³⁰³ *During the tour I was occupied in comparing local features and extant remains with the conclusions of Colonel Leake and the testimony of ancient authors, especially Pausanias.*” Clark, *Peloponnesus*, viii. Het werk van Pausanias en kolonel Leake zijn Clarks belangrijkste bronnen voor zijn werk. In zijn passage over Tiryns noemt Clark beide. Hij noemt daar verder nog enkel Homerus.

De aard van het werk van Clark is ook belangrijk tijdens het bepalen van zijn *tourist gaze*. De titel van Clarks werk is *Peloponnesus, or, Notes of Study and Travel*. Het is niet zijn doel om nog een reisverslag toe te voegen aan de grote hoeveelheid die er ondertussen al verschenen is.³⁰⁴ Desondanks komt zijn passie voor schrijven wel naar voren omdat hij op vakantie is en daar een reisverslag van maakt. Het is niet geschreven in opdracht. Hij maakt tijdens zijn reis enkel aantekeningen, die meer voor zichzelf zijn bedoeld dan als reisverslag moeten dienen voor latere reizigers. Dit is van invloed op zijn *tourist gaze*, omdat hij daardoor waarschijnlijk korter schrijft dan andere auteurs.

Kijkend naar de passage over Tiryns komt Clarks *tourist gaze* op verschillende punten naar voren. Allereerst is er de invloed van Pausanias op het werk omdat Clark wil vergelijken. Bij het omschrijven van de muur die door de Cyclopen gemaakt zouden zijn, citeert Clark Pausanias' werk letterlijk. Verder noemt hij de kamers van de dochters van Proetus, maar die zijn niet meer in de staat waarin eerdere reizigers ze hebben aangetroffen.³⁰⁵ Verder is de invloed van Pausanias op het werk van Clark nauwelijks aanwezig.

Het feit dat Clark enkel aantekeningen maakt kan verklaren waarom Clark minder uitgebreid stilstaat bij elementen van Tiryns dan Pausanias. Voorbeelden hiervan zijn wanneer Clark verwijzingen maakt naar de plaatsgebonden mythologische verhalen. Hij noemt de naam van Proetus en de dochters van Proetus, maar geeft geen verdere informatie. Aangezien zijn doel is om enkel aantekeningen te maken, zijn dergelijke korte verwijzingen te verwachten omdat hij door zijn achtergrond al bekend is met de verhalen. Een andere situatie waarin deze stijl te zien is, is wanneer Clark de galerijen omschrijft. Hij geeft daarbij een korte beschrijving en refereert vervolgens voor een uitgebreidere beschrijving aan kolonel Leake.³⁰⁶ De manier waarop en de mate waarin Clark zaken in Tiryns beschrijft is dus beïnvloed door de verwachtingen die geschept zijn door de werken van kolonel Leake en Pausanias.

7.3 Ontwikkeling in de loop der eeuwen

Allereerst is er een verandering in het motief van reizen waarneembaar. In de achttiende eeuw ligt de focus voor een Grand Tour voornamelijk op intellectuele ontwikkeling. Deze focus op intellectuele ontwikkeling is ook merkbaar bij verschillende *social clubs* die het reizen ondersteunen. In de negentiende eeuw verandert het doel van de reis door de opkomst van de Romantiek. Hierdoor gaan reizigers op zoek naar het sublieme (*sublime*).

Kijkend naar de verschillende casestudies die ik heb uitgevoerd valt het op dat zowel Chandler als Gell lid zijn van de *Society of Dilettanti*. Wat betreft het taalgebruik is de

³⁰⁴ Clark, *Peloponnesus*, vii.

³⁰⁵ Op het moment dat Clark ernaartoe reist staat er een landbouwschool. Clark, *Peloponnesus*, 88.

³⁰⁶ Clark, *Peloponnesus*, 87.

negentiende-eeuwse zoektocht naar het sublieme vaak wel te zien door meer gebruik van romantischere woorden en bijvoeglijk naamwoorden dan in de eeuw daarvoor. Bij Giffard is dit inderdaad waarneembaar, maar bij Clark niet.

De hoeveelheid beschikbare bronnen over Griekenland neemt toe in de loop der tijd. Wanneer Richard Chandler op reis gaat, zijn er nog nauwelijks reisverslagen over Griekenland gepubliceerd en valt hij terug op bronnen uit de oudheid, waarbij Pausanias erg belangrijk is. Gell maakt ook voornamelijk gebruik van klassieke bronnen, maar Giffard en Clark hebben aangegeven daarnaast meer gebruik te maken van recentere reisverslagen.³⁰⁷ Het grotere aanbod aan mogelijke bronnen is dus een verklaring voor de vraag waarom reizigers in de negentiende eeuw minder gebruik zijn gaan maken van Pausanias. Hij blijft echter een belangrijke bron voor de negentiende-eeuwse schrijvers die aan bod zijn gekomen, wellicht via reisverslagen uit eerdere tijd die gebruik hebben gemaakt van Pausanias, zoals het werk van Leake en Chandler.

Desalniettemin blijft de *tourist gaze* voor ieder individu anders door de grote hoeveelheid factoren die een rol kunnen spelen en er niet over alle factoren informatie is.³⁰⁸ Ook kunnen reizigers ervoor kiezen niet per se mee te gaan met de trends van dat moment. Zo is de Romantiek niet terug te vinden in het werk van Clark, terwijl dat wel een belangrijke trend is in de tijd waarin hij reist. Hierdoor is het zo dat een individu er ook voor kan kiezen om het werk van Pausanias te gebruiken of niet. Clark doet dit wel, terwijl dit niet per se verwacht hoeft te worden. Dit heeft weer te maken met zijn achtergrond als classicus, die invloed heeft op zijn individuele *tourist gaze*. Ook de individuele factoren bij Chandler, Gell en Giffard spelen een rol in hun schrijven. Dit zorgt er dus voor dat er niet één *tourist gaze* is en dus ook niet één ontwikkeling.

Concluderend valt er te zien dat de *tourist gaze* van de verschillende auteurs beïnvloed wordt door veel verschillende factoren. Sommige zijn tijdgebonden zoals de trends binnen het reizen, maar vaak gaat het om persoonlijke factoren zoals opleiding en eigen interesse. Het is daarom lastig om een specifieke ontwikkeling in de *tourist gaze* waar te nemen, behalve de zoektocht naar kennis of het sublieme. Daardoor is het ook lastiger om een specifieke trend in het gebruik van Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* waar te nemen. Desalniettemin is het gebruik van Pausanias in de negentiende eeuw wel afgenomen, wat kan duiden op minder invloed van het werk door de veranderende trends en het toenemende aantal beschikbare bronnen.

³⁰⁷ Gell wordt door Giffard in zijn introductie genoemd als mogelijke bron. Chandler wordt niet door Giffard of Clark genoemd.

³⁰⁸ Dit was bijvoorbeeld terug te zien bij Chandlers reisverslag. Daar is niet bekend welke invloed de lokale gidsen hierop gehad hebben.

Conclusie

In dit onderzoek heb ik gekeken naar de mate waarin en de manier waarop reizigers uit de achttiende en de negentiende eeuw voor hun eigen reisverslagen gebruik hebben gemaakt van Pausanias' *Beschrijving van Griekenland*, daterend uit de tweede eeuw. De vraag die daarbij centraal stond was: "Op welke manieren hebben achttiende- en negentiende-eeuwse auteurs van reisverslagen Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* gebruikt in hun zoektocht naar de overblijfselen en landschappen van het oude Griekenland in de plaats Tiryns?" In dit onderzoek zijn de teksten van vier verschillende auteurs, Richard Chandler, William Gell, Edward Giffard en William George Clark, vergeleken met Pausanias' *Beschrijving van Griekenland*. Aan de hand van verschillende categorieën heb ik passages over Tiryns geanalyseerd. Door middel van de *tourist gaze* heb ik getracht de mogelijke verschillen te verklaren.

Richard Chandler is een van de eerste reizigers in de achttiende eeuw die naar Griekenland gaat. Daardoor zijn er weinig contemporaine bronnen voor hem beschikbaar en grijpt hij terug op bronnen uit de oudheid, waaronder Pausanias. Dit is terug te zien in zijn werk aangezien hij dezelfde structuren heeft omschreven als Pausanias en daarvoor veelal dezelfde formuleringen gebruikt. Chandler geeft echter wel commentaar op Pausanias' passage. Ten opzichte van Pausanias voegt hij een beschrijving van het landschap toe en geeft hij minder mythologische achtergrond. De toevoeging van de beschrijving van het landschap is nodig om een beter beeld te schetsen voor zijn lezers. Zijn *tourist gaze* zorgt ervoor dat hij ervoor kiest kort en bondig te schrijven. Vooral het feit dat hij niet zoveel bronnen tot zijn beschikking heeft, heeft invloed op zijn *tourist gaze* en zijn gebruik van Pausanias.

In 1803 reist William Gell een reis naar Griekenland. Hij heeft als doel een reisgids te maken voor toekomstige reizigers en daarbij commentaar te geven op Pausanias en Strabo. In zijn werk is hij uitgebreider dan Pausanias is geweest. Als archeoloog gaat hij zeer nauwkeurig te werk en geeft hij bijvoorbeeld afmetingen van de gebouwen die hij ziet. Gell noemt aan het einde van zijn passage over Tiryns exact wat Pausanias heeft geschreven over de locatie, voornamelijk over de Cyclopische muren en gaat vervolgens in op wat andere auteurs uit de oudheid hebben geschreven over de burcht. Opvallend is dat deze nauwkeurigheid niet terug te zien is in zijn zeer beperkte beschrijvingen van de plaatsgebonden mythologie. Het is niet duidelijk waarom Gell hier zo weinig woorden aan wijdt.

Giffard reist op advies van zijn dokter in 1836 naar Griekenland. Dit betekent dat Giffards reis een ander doel heeft dan eerdere reizen, omdat hij zijn gezondheid wil verbeteren. Tijdens zijn reis bezoekt hij Tiryns als onderdeel van een tweedaagse excursie naar Argos. Bij het omschrijven van de Cyclopische muren citeert hij Pausanias letterlijk. Verder is de invloed van de tweede-eeuwse schrijver eigenlijk niet aanwezig. In zijn voorwoord heeft

Giffard aangegeven kort de tijd te hebben gehad om zijn reis voor te bereiden. Desondanks geeft hij wel een direct citaat dus dit duidt erop dat hij wel iets gelezen heeft alvorens hij Tiryns heeft bezocht. Het is niet bekend of hij Pausanias heeft gelezen of het citaat uit een ander reisverslag heeft gehaald.

De laatste casestudie van dit onderzoek is het werk van William George Clark. Hij reist halverwege de negentiende eeuw naar Tiryns. Zijn werk bevat aantekeningen van de zaken die hij daar heeft gezien. Hierdoor is hij korter in zijn beschrijvingen en verwijst hij naar andere auteurs voor uitgebreide beschrijvingen. Toch maakt hij gebruik van het reisverslag van Pausanias bij het omschrijven van de Cyclopische muren. Verder zijn er weinig overeenkomsten met Pausanias. Dit heeft er mede mee te maken dat hij door archeologische opgravingen van de Duitser Friedrich Thiersch uit 1831 een andere site aantreft dan Chandler en Gell.³⁰⁹ Ook het feit dat op de plek waar de kamers van de dochters van Proetus gestaan hebben op dat moment een landbouwschool staat, zorgt voor een ander narratief.

De bovengenoemde auteurs uit de achttiende en negentiende eeuw gebruiken Pausanias in wisselende mate en op verschillende wijze. Soms is de reden hiervoor bekend, zoals Chandler die aangeeft dat er weinig andere bronnen beschikbaar zijn of Gell en Clark die aangeven commentaar te willen leveren op Pausanias' werk. Ook de historische context van het reizen zorgt voor een ontwikkeling in het gebruik van Pausanias. In de achttiende gaat men veelal op een Grand Tour terwijl in de negentiende eeuw het reizen verandert in een zoektocht naar het sublieme. In de achttiende eeuw is Griekenland nog een onbekende bestemming waar nauwelijks over geschreven is. Daardoor is het logisch dat deze auteurs meer terugvallen op Pausanias dan in de negentiende eeuw.

Terugkijkend naar de hoofdvraag is de conclusie dat reizigers uit de achttiende en negentiende eeuw zeker gebruik hebben gemaakt van Pausanias in hun zoektocht naar de Griekse overblijfselen. Dit is vooral terug te zien in de categorie van de structuren, omdat Pausanias' invloed het meest naar voren is gekomen bij de Cyclopische muren. Daarnaast is er invloed waarneembaar in de categorie van de mythologie. In hun zoektocht naar de Griekse landschappen hebben de auteurs minder gebruik kunnen maken van Pausanias, omdat hij geen omschrijvingen geeft van het landschap van Tiryns. Per auteur is het wisselend hoe ze gebruik maken van Pausanias.

De invloed van de *tourist gaze* op het schrijven van de reisverslagen is aanwezig. Dit heeft voornamelijk te maken met het doel van de reis en het lezerspubliek dat de auteurs voor ogen hebben en hun eigen (academische) achtergronden. De *tourist gaze* zorgt ervoor dat er keuzes gemaakt worden in wat wel en niet te omschrijven. Iedere auteur maakt deze keuzes

³⁰⁹ Wanneer Giffard Tiryns bezoekt zijn de opgravingen van Thiersch al geweest, maar hij meldt hier niets over.

afzonderlijk. Pausanias wordt gebruikt om deze *tourist gaze* te vormen. Er is een trend waarneembaar dat Pausanias in de negentiende eeuw minder wordt gebruikt dan in de achttiende eeuw. Dit zou verklaard kunnen worden door de toenemende hoeveelheid reisverslagen die beschikbaar zijn over Griekenland en dus mogelijke invloeden op de *tourist gaze*. Daarbij moet men in het achterhoofd houden dat het gebruik van Pausanias' werk zeer afhankelijk van individuele interesses en voorkeuren is, maar hiervoor zou meer onderzoek gedaan moeten worden naar andere auteurs die Pausanias gebruiken in die eeuwen.

De conclusie van dit onderzoek geeft aanleiding tot mogelijk vervolgonderzoek. Het was in dit onderzoek niet mogelijk de hele werken van de auteurs te analyseren. Daarom zou ik aanbevelen om te kijken naar de beschrijvingen van andere sites van deze auteurs om te kijken in hoeverre ze daar Pausanias' werk gebruikt hebben. Hierdoor zou een completer beeld kunnen ontstaan over het gebruik van Pausanias door de geselecteerde auteurs. Daarnaast is het een mogelijkheid om te kijken naar andere auteurs binnen de geselecteerde tijdsperiode. Zo kan er voor de achttiende en negentiende eeuw een completer beeld ontstaan van het gebruik van Pausanias in passages over Tiryns en kunnen wellicht patronen ontdekt worden die niet mogelijk zijn te zien met vier casestudies. Tot slot is het mogelijk om dit onderzoek uit te breiden naar andere nationaliteiten. Het zou een mogelijkheid kunnen zijn dat bijvoorbeeld Franse reizigers op een andere manier gebruik maakten van het werk van Pausanias. De resultaten van dit onderzoek zouden dan daarmee vergeleken kunnen worden om interessante overeenkomsten en verschillen tussen landen en politieke achtergronden te vinden.

Bibliografie

Literatuur

Angelomatis-Tsougarakis, H., *The eve of the Greek Revival: British Travellers' Perceptions of Early Nineteenth-Century Greece*, London: Routledge, 1990.

Baird, "Introduction", in: *Social Networks in the Long Eighteenth Century: Clubs, Literary Salons, Textual Coteries* (ed. I. Baird), 2014, p. 1-30.

Bell, C. & J. Lyall, *The Accelerated Sublime: Landscape, Tourism and Identity*, London: Praeger, 2002.

Casson, L., *Travel in the ancient world*, London: George Allen & Unwin Ltd, 1994.

Chandler, R., N. Revett & W. Pars, *Ionian Antiquities*, London: Spilsbury & Haskell, 1769.

Chandler, R., *Travels in Greece: Or an Account of a Tour Made at the Expense of the Society of Dilettanti*, Oxford: Clarendon Press, 1776.

Clark, W.G., *Peloponnesus: Notes of study and travel*, London: John W. Park and Son, West Strand, 1858.

Dixon-Kennedy, M., *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*, Oxford: ABC-CLIO, 1998.

Eisner, R., *Travelers to an Antique Land: The History and Literature of Travel to Greece*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993.

Elsner, J., "Picturesque and Sublime: Impacts of Pausanias in Late-Eighteenth and Early-Nineteenth-Century Britain", *Classical Receptions Journal* 2 (no.2), 2010, p. 219-253.

Fletcher, B., *A History of architecture on the comparative method*, London: Batsford, 1905.

Garzetti, A., *From Tiberius to the Antonines: A History of the Roman Empire, AD 14-192*, London: Methuen, 1974.

Gell, W., *Itinerary of Greece, with a commentary on Pausanias and Strabo and an account of the monuments of antiquity at present existing in that country compiled in the years MDCCCI;II;V;VI*, London: T. Payne, 1810 .

Georgopoulou, M., C. Guilmet, Y.A. Pikoulas, K. Sp. Staikos & G. Toliás, *Following Pausanias: The Quest for Greek Antiquity*, Kotinos: Oak Knoll Press, 2007.

Giffard, A.H. & E. Giffard, *Who was my grandfather?: A biographical sketch*, London: HardPress, 2020.

Giffard, E., *A short visit to the Ionian Islands, Athens and the Morea*, London: J. Murray, 1837.

Giffard, E., *Deeds of Naval Daring: or Anecdotes of the British Navy*, London: J. Murray, 1867.

- Habicht, C., *Pausanias und seine Beschreibung Griechenlands*, München: Beck, 1985.
- Hutton, W., *Describing Greece: Landscape and Literature in the Periegesis of Pausanias*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Hutton, W., "Pausanias", in: *The Oxford Handbook to the Second Sophistic* (eds. D.S. Richter & W.A. Johnson), 2017, p. 357-370.
- Jones, "Pausanias and his guides", in: *Pausanias: Travel and Memory in Roman Greece* (eds. S.E. Alcock, J.F. Cherry & J. Elsner), Oxford: Oxford University Press, 2001, p. 33-39.
- Kelly, T., *A History of Argos to 500 B.C.*, Minneapolis: Minnesota University Press, 1977.
- Lord, L. E., "The 'Pyramids' of Argolis", *Hesperia* 7 (4), 1938, p. 481-527.
- Maran, J., "Tiryns", in: *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean* (ed. E.H. Cline), 2012, p. 722-734.
- Mayer, L.C., "The Society of Dilettanti: Bacchanalians & Aesthetes", in: *Social Networks in the Long Eighteenth Century: Clubs, Literary Salons, Textual Coterie* (ed. I. Baird), 2014, p. 199-220.
- Moore, D., E. Rowlands & N. Karadimas, *In Search of Agamemnon: Early Travellers to Mycenae*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014.
- Ogden, D., *Perseus*, London: Routledge, 2008.
- Papademetriou, A., *Tiryns: a guide to the history and archaeology*, Athene: Hesperos Editions, 2001.
- Pausanias, *Beschrijving van Griekenland*, vertaald door W.H.S. Jones, *Pausanias Description of Greece book I-II*, Cambridge: Cambridge University Press, 1918.
- Perkins, H.C. & D.C. Thorns, "Gazing or Performing?: Reflections on Urry's Tourist Gaze in the Context of Contemporary Experience in the Antipodes", *International Sociology* 16 (2), 2001, p. 185-204.
- Pretzler, M. *Pausanias: Travel Writing in Ancient Greece*, London: Bloomsbury Publishing Plc, 2007.
- Schliemann, H., *Tiryns: The Prehistoric Palace of the Kings of Tiryns. The Results of the Latest Excavations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1886.
- Smith, G.B. (gereviseerd door R.T. Stearn), "Giffard, Sir Ambrose Hardinge", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraadpleegd op 10-08-2020.

Son, A. & P. Pearce, "Multi-Faceted Image Assessment", *Journal of Travel & Tourism Marketing* 18 (4), 2005, p. 21-35.

Stephen, L. (gereviseerd door J.D. Pickles), "Clark, William George", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraadpleegd op 10-08-2020.

Sutton, S.E., "A Temple Worth Seeing: Pausanias, Travelers, and the Narrative Landscape at Nemea", in: *Pausanias: Travel and Memory in Roman Greece* (eds. S.E. Alcock, J.F. Cherry & J. Elsner), Oxford: Oxford University Press, 2001, p. 175-189.

The Quarterly Review 59, London: J. Murray, 1837, p. 217-240.

Thirlwall, C. *A History of Greece*, London: Longman, Brown, Green and Longmans, 1845.

"Turkey", in: *Literature of Travel and Exploration: An Encyclopedia* (ed. J. Speake), London: Routledge, 2014, p. 1204.

Urry, J. & J. Larsen, *The Tourist Gaze 3.0*, Los Angeles; London: SAGE, 2011.

Vanhove, N., "Mass Tourism: Benefits and costs", in: *Tourism, Development and Growth: The Challenge of Sustainability* (eds. J.J. Pigram & S. Wahab), London: Routledge, 2005, p. 50-77.

Wagstaff, "Pausanias and the Topographers: The Case of Colonel Leake", in: *Pausanias: Travel and Memory in Roman Greece* (eds. S.E. Alcock, J.F. Cherry & J. Elsner), Oxford: Oxford University Press, 2001, p. 190-206.

Wroth, W.W. (gereviseerd door R.D.E. Eagles), "Chandler, Richard", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraadpleegd op 10-08-2020.

Wroth, W.W. (revised by J. Thompson), "Gell, Sir William", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, online editie, 2004, laatst geraadpleegd 10-08-2020.

Zangger, E., "Landscape Changes around Tiryns during the Bronze Age", *American Journal of Archaeology* 98 (2), 1994, p. 189-212.

Zuelow, E.G.E., *A History of Modern Tourism*, London: Palgrave, 2016.

Afbeeldingen

"Architectural drawing album", Elgin Drawings, *British Museum*, 2012,5004.5.58.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_2012-5004-5-58.

Napoleon Vier, "Plattegrond van de burcht van Tiryns", *Wikimedia Commons*,

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ab/BurchtTiryns2.JPG>